

N Á R O D O P I S N Á

l'eu'ne

1/2021

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 1/2021:

Mgr. Tomáš DVOŘÁK, Ph.D., (*1973) vystudoval historii a religionistiku na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Od roku 2003 je pracovníkem Historického ústavu FF MU. Zabývá se výzkumem poválečných migrací v Československu, národnostní a pracovní politikou, regionálními dějinami a otázkami regionální historické identity. **Kontakt:** tdvorax@gmail.com

PhDr. Sandra KREISSLOVÁ, Ph.D., (*1981) vystudovala sociální antropologii na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, doktorské studium absolvovala v Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Působí jako odborná asistentka na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze, externě přednáší na UK v Praze. Badatelsky se zaměřuje na orální historii, biografickou metodu, vzpomínkovou kulturu německy hovořícího obyvatelstva českých zemí, každodennost v prostoru česko-německé a česko-rakouské hranice v období socialismu. **Kontakt:** kreisslova@pef.czu.cz

Mgr. Jana NOSKOVÁ, Ph.D., (*1975) vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, od roku 2004 působí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. Věnuje se především využití metody orální historie a biografické metody v etnologických výzkumech, problematice každodennosti a paměti, výzkumu dějin a kultury Němců v České republice a urbánní etnologii. **Kontakt:** noskova@eu.cas.cz

Mgr. David KOVAŘÍK, Ph.D., (*1972) vystudoval historii, etnologii a muzeologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Působí jako vědecký pracovník v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i. Zabývá se poválečnou transformací českého pohraničí, výzkumem zaniklých sídel a problematikou česko-německého soužití. **Kontakt:** kovarik@usd.cas.cz

Mgr. Josef ŠUBA (*1986) vystudoval etnologii a religionistiku na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a v současné době působí jako etnolog v Regionálním muzeu v Mikulově. Zabývá se především vinařstvím a duchovní kulturou, mimo to zabezpečuje kulturní a vzdělávací program v mikulovské Horní synagoze. **Kontakt:** suba@rmm.cz

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<http://revue.nulk.cz/obsah-cisel-archiv.html>>.

N Á R O D O P I S N Á

l'oune

1/2021

OBSAH

Studie a materiály k tématu Nucené migrace

Sňatek jako životní strategie v soukolí poválečných migrací na příkladu Jáchymovska v letech 1949–1950 (<i>Tomáš Dvořák</i>)	3
Mediální reprezentace poválečné nucené migrace Němců z českých zemí ve vysídlenecké publicistice na příkladu periodik <i>Aussiger Bote</i> a <i>Brünner Heimatbote</i> (<i>Sandra Kreisslová – Jana Nosková</i>)	19
Vojenské újezdy jako dějiště nucených migrací v českých zemích a jejich komemorace (<i>David Kovařík</i>)	42
Zánik Mušova pohledem jeho tehdejších obyvatel (<i>Josef Šuba</i>)	53

Ohlédnutí

K úmrtí filmového režiséra Karla Vachka (<i>Martina Pavlicová</i>)	64
--	----

Společenská kronika

Mirjam Moravcová, kulaté jubileum (<i>Zdeněk Uherek</i>)	65
Peter Salner sedemdesiatnikom?! (<i>Monika Vrzgulová</i>)	66
Blahopřání Jarmile Procházkové (<i>Lucie Uhlíková</i>)	69
Odišiel Ondrej Demo (1927 – 2020) (<i>Samuel Smetana</i>)	71
Za Evou Kilianovou (<i>Jana Pospíšilová</i>)	73

Výstavy

Úspěšné hledání identity, odkaz Toniho Diessla Františkovým Lázním (<i>Eva Dittertová</i>)	74
--	----

Zprávy

Zpráva o projektu Českého rozhlasu Folklor v regionech v letech 2018–2019 – 2. část (Morava a Slezsko) (<i>Magdalena Múčková – Jan Rokyta – Zdeněk Vejvoda</i>)	75
---	----

Recenze

O. Danglová: Ornament a predmet. Dekoratívna tradícia na Slovensku (<i>Alena Kalinová</i>)	79
J. Hlavinka – P. Salner (eds): Tábor smrti Sobibor. Dejiny a odkaz (<i>Eva Šípöczová</i>)	80
S. Brouček – L. Martínek: Francie a česká imigrace (<i>Peter Salner</i>)	82
L. Krčmář: Poutní místa a místa zvláštní zbožnosti na Sokolovsku (<i>Marta Ulrychová</i>)	83
J. Poncarová – D. Pepe: Děvčata první republiky (<i>Marta Ulrychová</i>)	85
D. Martinková (ed.): Čítanka (nejen) pro volyňské Čechy (<i>Veronika Beranská</i>)	86
M. Ulrychová – R. Mouček (eds.): Sborník z XIV. konference Genius loci Rokycany 2018 (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	88
G. Lechleitner – Ch. Liebl (eds.): František Pospíšil's Recordings from the Slovácko and Haná Regions (1910) (<i>Petr Číhal</i>)	89

Resumé

92

SŇATEK JAKO ŽIVOTNÍ STRATEGIE V SOUKOLÍ POVÁLEČNÝCH MIGRACÍ NA PŘÍKLADU JÁCHYMOVSKA V LETECH 1949–1950

Tomáš Dvořák (Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity)

Na hřbitově v obci Krásný Les v současném okrese Karlovy Vary najde návštěvník kromě malého kolumbária pouze několik udržovaných hrobů. Zbytek zpustlého a zarostlého hřbitova byl v 90. letech minulého století zřejmě jako nežádoucí upomínka na původní německé obyvatelstvo srovnán se zemí. Hřbitovní zdi vévodí výklenek jediné honosnější hrobky, patřící rodině mlynáře z nedalekých Damíc. Kromě ní a pomníku obětem nacismu jsou zdi lemovány břechťanem zarostlými náhrobky. Skleněné desky byly sice systematicky otlučeny, ale zašlé nápisy tesané přímo do kamenů ještě nesou fragmenty sdělení o původních obyvatelích, jako byl například hospodský z nedalekého Osvinova „Gastwirt a. Gesmesgrün“ nebo místní úředník státních drah „Beamter der Čsl.[!] Staatsbahnen“. Bližší pohled na ušetřené a nověji zřízené náhrobky však provokuje k otázkám. Většina z nich totiž neodpovídá obrazu etnicky homogenního pohraničí, o kterém snili jeho pováleční političtí architekti. I když jde o hroby vzniklé po vyhnání původních německých obyvatel, jejich podstatnou část zbudovaly rodiny národnostně smíšené, či dokonce rodiny Němců, kteří se však zpravidla v Krásném Lese nebo v okolních obcích nenarodili. S nimi zde odpočívají také příslušníci rodin optantů z Podkarpatské Rusi či reemigrantů z Volyně. Velká část poválečných obyvatel obce pro poslední odpočinek svých zesnulých zvolila městský hřbitov v nedalekém Ostrově, i tak jsou však necelé dvě řady hrobů v Krásném Lese dokladem složitosti demografického vývoje poválečného okresu Jáchymov, kam obec správně spadala až do roku 1951.

Jáchymovsko se po roce 1945 stalo laboratoří migračních procesů. Již v případě hlavních migračních proudů, které představovalo poválečné nucené vysídlení německých obyvatel z Československa a následné znovuosídlování pohraničí, pozorujeme v tomto regionu řadu specifických mutací. Pokud jde o tzv. odsun,¹ tedy masové poválečné vyhnání tří milionů Němců z Československa, zůstala na Jáchymovsku skupina „neodsunutých“ specialistů, zaměstnanců uranových dolů, kteří se i na poměry ostatních tzv. specialistů těšili slušnému postavení. Především však části původních okre-

sů Vejprty a Nejdek, které patří do námi sledovaného území okresu Jáchymov v letech 1949–1951, náležely k pohraničním regionům s vůbec největším podílem „neodsunutého“ německého obyvatelstva. Realizace nuceného vysídlení Němců se zde v roce 1946 z hlediska tehdejší politiky v podstatě vůbec nezdařila, zůstaly zde tisíce německých obyvatel, kteří v okresech představovali stále téměř 40 % populace (Staněk 1991: 243). Převážně šlo také o tzv. specialisty v místním zpracovatelském průmyslu. Z hlediska nově příchozích obyvatel pak představovala centrální část Krušných hor jednu z nejméně atraktivních oblastí. Platí to zejména pro zemědělské, ale i pro nezemědělské osídlení. Vysoký podíl zůstavšího německého obyvatelstva tento trend pouze zesiloval.

Významnou roli sehrála uranová „horečka“ a hlad po pracovních silách. Na základě československo-sovětské smlouvy z podzimu 1945 došlo na Jáchymovsku k prudkému rozvoji těžby uranu, který měl v prvním období klíčový význam pro sovětský nukleární program (Karlsch – Zeman 2008). S těžbou strategické suroviny souvisí také další lokálně specifické migrační pohyby, které z Jáchymovska na přelomu 40. a 50. let vytvořily jeden z demograficky a kulturně nejpestřejších regionů poválečného Československa. Šlo především o jednu z forem „vnitřního odsunu“, konkrétně o nucené přesídlení tisíců „neodsunutých“ německých obyvatel z jiných regionů pohraničí do oblasti uranové těžby, které proběhlo ve dvou vlnách v roce 1948. Malou, ale z hlediska našeho tématu významnou roli hrála také část propuštěných válečných zajatců, kteří v dolech před rokem 1950 také pracovali (Dvořák 2005: 626–671; 2013: 155–199).

Předložená studie představuje mj. demografickou mikrosundu do pestrého společenství, které se v rámci zmíněných migračních pohybů vytvořilo, a především do utváření interkulturních vztahů v jeho rámci. Zdrojem informací jsou především údaje o sňatcích uzavíraných v okrese Jáchymov v letech 1949–1950 se zvláštním povolením úřadů. V archivním fondu Okresního národního výboru Jáchymov 1945–1951 se zachoval spisový

materiál dokumentující vyřizování žádostí o „dispens od předložení vysvědčení o způsobilosti k sňatku“.² Šlo o upuštění od povinnosti předepsané dosud platným dvorským dekretem ze dne 22. 8. 1814,³ na jehož základě bylo ve sňatkovém právu povinné ověřovat způsobilost snoubenců ke sňatku ve stanovených zvláštních případech. Mezi jinými se to týkalo sňatků mladistvých, sňatků snoubenců ve služebním poměru a v daných podmínkách především sňatků s osobami bez československého státního občanství, což byla kategorie, kam vedle cizích státních příslušníků na základě aplikace prezidentského ústavního dekretu č. 33/1945 spadali také čeští Němci.⁴

Zatímco cizí státní příslušníci předkládali obvykle vysvědčení ke způsobilosti podle předpisů země, ze které pocházeli, němečtí obyvatelé zbavení československého občanství se ocitli v postavení bezdomovců a museli v případě uzavírání manželství požádat o zproštění této povinnosti. Poměrně vysoký počet manželství uzavíraných ve sledovaném okrese tak říkájící „na výjimku“ představuje hrubým odhadem polovinu tehdy běžného počtu sňatků na tisíc obyvatel, a příspěvek lze proto vnímat také jako materiálovou studii představující tento specifický archivní materiál. Zároveň se však pokusíme identifikovat sňatky mezi různými skupinami starousedlých a nově příchozích obyvatel a pokusíme se je nahlédnout jako součást strategií a východisek ze složitých, migrační realitou ovlivněných životních situací.

Prameny

Údaje, se kterými budeme kromě několika doplňků narativní povahy pracovat, pocházejí z úředních pramenů. Opatrně a zároveň s velkou představivostí musíme vnímat především veškeré údaje identifikující osoby z hlediska národnosti. Jedná se vždy o úředně objektivizované určení národnosti vnímané jako jasné vymezená a exkluzivní kategorie. Takto pojatá etnicita nemusí nutně odrážet individuální subjektivní identitu, i když s ní nutně nemusí být v kolizi. Níže v textu zmíněný Slovák původem z Šaly mohl být, alespoň podle jména a místa původu, tzv. reslovakizovaný Maďar. O jeho skutečné osobní identitě nám tento údaj nic neříká. Některé spisy přímo ukazují příklady multikulturních identit či etnické indiference. Vypovídají o složitosti a tektosti jednotlivých identit a zároveň dokumentují vyjednávací strategie žadatelů přijímané v daném politicko-

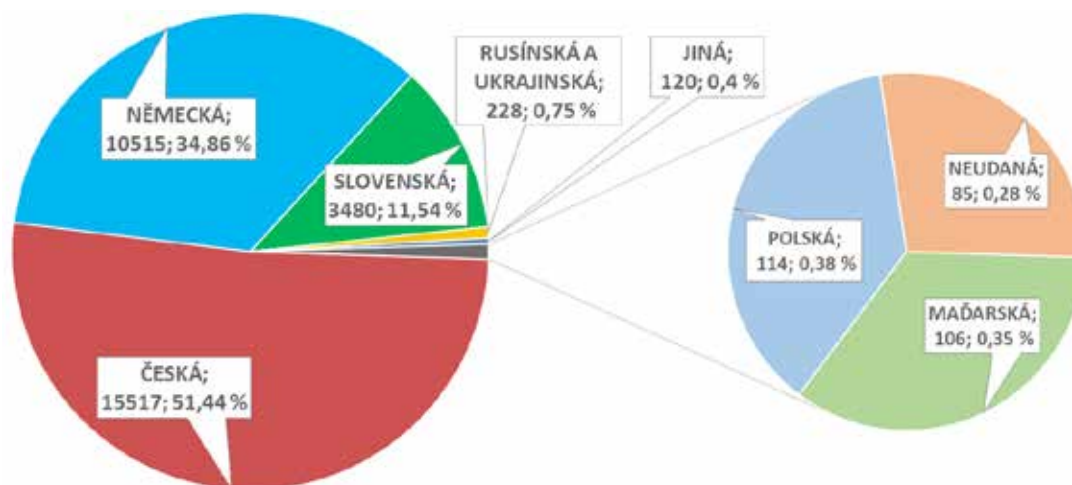
-kulturním diskurzu. Tak např. ve spise čtyřicetiletého českého dílovedoucího z Plzně, který se v Horní Blatné oženil s o sedm let mladší matkou dvou společných dětí, údajnou Němkou, zjišťujeme, že šlo o bilingvní ženu s českým vzděláním, jejíž otec sloužil jako soudní rada v Českém Krumlově a žena sama byla za okupace údajně, zřejmě jako Češka, pracovní nasazena. Podepisovala se česky jako Heřmanka. Není prakticky možné posoudit, do jaké míry odráží příběh subjektivní identitu a do jaké míry vyjednávací strategii snažící se zapadnout do žádaného diskurzu. Na paměti musíme mít obě možnosti.

Územní a demografický rámeček

Za šťastnou shodu okolností lze považovat časovou koincidence dokumentovaných sňatků s krátkou fází vývoje jáchymovského správního okresu, během níž, konkrétně v letech 1949–1951, jeho území absorbovalo velké části zrušených sousedních okresů Nejdek a Vejprty a zahrnuje tak celou migračně aktivní zájmovou oblast národního podniku Jáchymovské doly (dále JD). Po dvouleté existenci tohoto správního útvaru byl celý okres Jáchymov v průběhu roku 1951 zrušen a pohlcen mnohem větším okresem Karlovy Vary, kde se již zvláštnosti námi sledovaného území statisticky rozplynuly. Zároveň je toto období zachyceno také ve výsledcích sčítání lidu v roce 1950, což nám umožňuje udělat si nejen o národnostním složení obyvatel na sledovaném území poměrně přesnou představu (Dvořák 2002: 177–185).

Národnost	Počet osob	Podíl v %
Česká	15 517	51,44
Slovenská	3 480	11,54
Ukrajinská a ruská (rusínská)	227	0,75
Polská	114	0,38
Německá	10 515	34,86
Maďarská	106	0,35
Jiná	120	0,40
Neuvedená	85	0,28
Celkem	30 164	100,00

Tab. 1. Obyvatelé okresu Jáchymov v roce 1950 podle národnosti (Sčítání 1957: 74)

Graf 1. Podíl udaných národností na obyvatelstvu okresu Jáchymov v roce 1950

Více než třetinový podíl německého obyvatelstva činil z Jáchymovska po provedeném vysídlení „nejněmečtější“ okres ve státě, který se s výjimkou okresů Sokolov nebo Jablonec nad Nisou zcela vymykal zbytku někdejších Sudet, kde jinak podíl německých obyvatel poklesl na nepatrné zlomky (Sčítání 1957; Staněk 1993: 87–88). Každý desátý obyvatel okresu byl navíc v roce 1950 slovenské národnosti a žila zde také početná směsice menších skupin dalších národností, což z Jáchymovska v úhrnu dělalo také okres s nejmenším podílem etnicity českého obyvatelstva. Detailněji popisují národnostní zastoupení policejní údaje. V roce 1951 se v tzv. oblasti Jizera zhruba odpovídající jáchymovskému okresu (Kovařík 2018: 59–67) uvádí následující přehled „cizinců“:

11 715	československých Němců
209	říšských Němců
559	Sovětů (v tomto počtu jsou zahrnuti také Ukrajinci a Rusíni s čsl. občanstvím)
61	Rakušanů
50	Poláků
31	Bulharů
24	Rumunů
11	Italů
10	Jugoslávců
	3 Američané, 2 Švédí, 1 Angličan, 1 Dán ⁵

Zajímavější údaje, než je pouhý přehled národností, představuje identifikace skupin obyvatel podle jejich mi-

gračního původu, který se pokouší zachytit Tabulka 2. Migrační identita obyvatel totiž zahrnuje důležité kulturní předpoklady a zároveň se v ní odrážejí také životní situace a sociální postavení příslušníků jednotlivých skupin.

Místní němečtí starousedlíci (specialisté, antifašisté, příslušníci smíšených manželství)	odhadem 4–6 tisíc osob
Nuceně přistěhovaní němečtí „osídlenci“ z jiných částí pohraničí (druhé německé osídlení v roce 1948)	odhadem 5–7 tisíc osob
Usazení propuštění váleční zajatci v roce 1949 (říšští Němci a „Volksdeutsche“)	desítky osob
Čeští osídlenci	cca 16 000 osob
Slovenští osídlenci	cca 3 500 osob
Reemigranti (vídeňští a volyňští Češi, rumunští Slováci)	stovky osob
Optanti, tzv. repatrianti z Podkarpatské Rusi	desítky osob
Maďaři	desítky osob
Zahraniční dělníci (Poláci, Italové, Bulhaři)	jednotlivci až desítky osob
Sovětské vojáky a zaměstnanci JD	desítky osob
Ostatní (osoby různých národností bez jasné státní příslušnosti, uprchlíci)	jednotlivci

Tab. 2. Obyvatelé okresu Jáchymov podle (migračního) původu

Sňatečnost v poválečném období

Studované spisy obsahují dokumentaci celkem 222 sňatků. Spisů samotných je ovšem více, protože v řadě případů museli o dispens žádat oba snoubenci a sňatek je tedy ve spisech zastoupen dvakrát. Drtivá většina 177 sňatků spadá do roku 1949, kdy ještě neplatil nový rodinný zákon.⁶ Nová norma především zaváděla od 1. 1. 1950 povinnost občanského uzavírání sňatku, ale zároveň liberalizovala postup v různých situacích, které podle dosavadní úpravy vyžadovaly dispens. Především se snížila věková hranice plnoletosti, resp. způsobilosti k sňatku z 21 na 18 let. Díky tomu z řízení v roce 1950 zcela odpadly české sňatky. Vedle toho bylo však v rámci odstranění diskriminačních opatření vůči německému obyvatelstvu odstraněno také zvláštní povolování smíšených sňatků sudetských Němců s Čechy a se Slováky. Čtyřicet pět spisů z roku 1950 tak představuje skutečně zvláštní případy, kde velkou část tvoří sňatky tzv. říšských Němců, propuštěných válečných zajatců. Žádosti se v roce 1950 také podávaly na nových jednodušších formulářích.

Ze 177 sňatků evidovaných v roce 1949 připadalo plných 90 na svazky, kde byli oba partneři německé národnosti a 30 na sňatky národnostně smíšené, kde byl německé národnosti pouze jeden z partnerů. I když je zřejmé, že řada povolovaných sňatků byla uzavřena

teprve v následujícím roce, lze předpokládat, že číslo 120, vyjadřující deklarovaná rozhodnutí snoubenců sňatek uzavřít, v zásadě odráží míru sňatečnosti německých obyvatel pro rok 1949. Ta by tedy odhadem těsně překročila úroveň 10 sňatků na tisíc obyvatel, což příliš nevybočuje z celostátní bilance sňatků německých snoubenců. Ze srovnání údajů za Jáchymovsko a za celé české země (viz Tabulka 3) je však dobře patrné, že na Jáchymovsku existoval mnohem vyšší podíl sňatků uzavřených mezi dvěma německými partnery, což vypovídá jednak o nadprůměrné koncentraci německých obyvatel v okrese, ale také o jejich důvěře ve smysl vzájemně uzavíraných manželství.

Sňatečnost jako jeden ze základních demografických ukazatelů prodělávala po skončení druhé světové války specifický vývoj a celkově v českých zemích kolísala mezi 6,6 a 11,2 uzavřených sňatků na tisíc obyvatel. Jeden z vrcholů nastal v roce 1947 a představuje tzv. kompenzační maximum, kdy populace doháněla pokles sňatečnosti v období nacistické diktatury (Kučera 1994: 88). To se však netýkalo německého obyvatelstva, jehož možnosti volně uzavírat sňatky byly v roce 1945 značně omezeny. Stalo se tak zčásti *de iure*, v souvislosti s pozbytím občanských práv, ale také *de facto* s ohledem na soubor perzekučních opatření, jako bylo zejména probíhající vysídlování německých obyvatel a masová internace spolu s celkově ztíženou existencí. Sňatky mezi dvěma snoubenci německé národnosti byly po roce 1945 v principu stále možné. O úřední praxi při jejich povolování a o celkové sňatečnosti německých obyvatel v letech 1945–1946 však nemáme příliš informací. Sňatky párů německých snoubenců nebyly navíc v letech 1945 a 1946 sledovány v demografických příručkách, protože s německým obyvatelstvem se již nepočítalo jako se součástí populační základny státu.⁷

Dosavadní historický výzkum tematizuje pouze sňatky mezi Němci a osobami české a slovenské národnosti, které byly výnosem ministerstva vnitra z 2. 10. 1945 v principu zakázány.⁸ Přesto k nim v omezeném počtu docházelo. V roce 1946 se jich v celých českých zemích uskutečnilo v součtu 337, významně mezi nimi dominovaly sňatky německých nevěst (Tabulka 3). Za léta 1947–1950 již máme o sňatečnosti Němců v českých zemích kompletní údaje zahrnující i německo-německé sňatky. Jestliže sňatečnost české populace po roce 1947 postupně klesala, u německého obyvatelstva ve stejném období teprve začíná stoupat. Skokově pak v letech

Národnost ženicha	Rok	Národnost nevěsty		
		Německá	Československá, resp. česká a slovenská	Celkem
Německá	1930	27 691	1 443	29 228
	1946	?	38	38
	1947	576	30	610
	1948	850	159	1 020
	1949	760	262	1 038
	1950	839	369	1 227
Česká slovenská	1930	1387	68 144	69 865
	1946	339	87 051	89 680
	1947	323	90 732	95 494
	1948	1 111	86 974	92 921
	1949	1 711	85 103	91 205
	1950	1 659	85 151	92 434

Tab. 3. Sňatky německých obyvatel na území českých zemí (1930–1950)⁹

1948 a 1949 narostl počet nových smíšených manželství mezi Čechy (Slováky) a Němci, což dokládá postupné uvolňování některých diskriminačních opatření včetně opuštění přísné aplikace zmíněného výnosu ministerstva vnitra, který smíšené sňatky znemožňoval. Nápadný je zejména počet sňatků Čechů (a Slováků) s německými nevěstami, který v roce 1949 překonal míru z roku 1930. I na Jáchymovsku, kde máme údaje až k roku 1949, tedy platí, že zřejmě právě v tomto roce dosáhla sňatečnost „neodsunutých“ části německé populace svého kompenzačního maxima posunutého oproti českému o dva roky nejintenzivnější diskriminace.

Sňatky a vztahy německých obyvatel na Jáchymovsku v letech 1945–1948

Kompenzační sňatečnost německých obyvatel v okrese Jáchymov reprezentují mezi etnicky homogenními i heterogenními páry zejména případy legalizace faktických manželství. Šlo o již delší dobu fungující svazky partnerů, kteří sdíleli společnou domácnost a typicky vychovávali jedno nebo více dětí, případně očekávali jejich narození. V Abertamech je zaznamenán jinak spíše jedinečný případ českého sirotka původem z Duchcova, který byl za války pracovní nasazen v Bílině, kde navázal známost se svojí německou snoubenkou. Po skončení války již zůstal s její rodinou a následoval ji také, když byla nuceně přesídlena na Jáchymovsko. Teprve v roce 1949 mohli rodiče tehdy již tříletého dítěte vstoupit do manželství. Případ mj. dokumentuje, že existovaly i z různých důvodů nesezdané svazky existující z dob války či dokonce z předválečných let. Jiný případ se týká německé družky českého muže a matky jejich společného dítěte. Ženě bylo údajně odebráno potvrzení o vynětí z odsunu a byla odtransportována do Německa, odkud se svévolně vrátila do Československa a zažádala o vynětí z odsunu cestou milosti. Navzdory negativnímu stanovisku Státní bezpečnosti bylo radou ONV Jáchymov doporučeno vydání požadovaného dispensu za účelem sňatku a koncem roku 1947 byla k vyřízení doporučena také žádost dotyčné o vrácení občanství.¹⁰ Podobných případů provázených různými delikty, jako byl ilegální návrat z odsunu, či dokonce neuposlechnutí příkazu k nastoupení do odsunu, je v materiálech ONV zdokumentováno více a lze předpokládat, že ještě více podobných párů přežívalo v ilegalitě a k jejich legalizaci došlo až s odstupem několika let. Odvaha žadatelek většinou nakonec slavila úspěch. Nejčastějším řešením tako-

vých případů bylo vynětí z odsunu cestou milosti, popř. povolení k sňatku a následná žádost o vrácení státního občanství. Ve statistice německého obyvatelstva v Jáchymově a k němu příslušejících osadách k 31. 5. 1946 je uvedeno dvacet osob německé národnosti žijících ve společné domácnosti s Čechy, většina těchto svazků zřejmě vznikla až po válce.¹¹

Vztahy a sňatky v „hodině žen“

Migrace, zejména ty nedobrovolné, stavěly místní obyvatele do složitých a nestandardních životních situací. Jak ukazují četné výzkumy prováděné například v prostředí rakouských a německých velkých měst, v důsledku války, válečných ztrát a zajetí se v nové národné situaci ocitly především obyvatelky zhroucené Hitlerovy říše (Bandhauer-Schöffmann – Hornung 1990; Duchen – Bandhauer-Schöffmann 2000). Pomineme-li vlnu bezprostředně poválečné vlny násilí, vstupovaly ženy do společenského vyjednávání včetně partnerské interakce také aktivně. Často právě na nich spočinula odpovědnost nejen za sebe sama, ale také za celé rodiny, což bylo v rozporu s do té doby převažujícími patriarchálními kulturními vzorci. Tato „hodina žen“ (Krockow 1994) nastala pouze pro osamělé manželky a vdovy, ale často také pro „mezigeneraci“ sotva dospělých a dospívajících dívek, včetně těch osiřelých, které byly nuceny předčasně dospět (Engelhardt 2000: 336an). Není překvapivé, že zejména pro vdovy či svobodné ženy bylo jednou ze strategií přežití vyhledávání a zakládání vztahů se zajištěnými muži, což v dané politické a společenské situaci československého pohraničí znamenalo především muže české a v bezprostředně poválečném období také příslušníky osvobozeneckých armád. V případě sledovaného regionu šlo o Rudou armádu.

Ačkoliv dobová propaganda řízená KSČ obviňovala z navazování vztahů s německými ženami a tzv. nadřizování Němcům výhradně americké vojáky a vyzdvihovala nekompromisní protiněmecké postoje rudoarmějců, situační hlášení československých bezpečnostních složek ukazují, že realita byla poněkud jiná (Dvořák 2014: 114–115). Také v případě sovětských vojáků bylo navazování vztahů s místními ženami vcelku běžným jevem. V jáchymovském okrese se opakovaly stížnosti osídlenců na svévolné rekvírování masa a jiných potravin příslušníky Rudé armády, kteří je poté kromě jiného měli poskytovat svým německým milenkám, které i jinak chránili před opatřeními československých úřadů.

Německé ženy figurovaly také v incidentu, při kterém sovětský poručík zastřelil strážmistra Sboru národní bezpečnosti (dále SNB).¹²

Ačkoliv nejsme schopni posoudit míru účelovosti a opravdovosti vztahů, kde jedna ze stran disponovala zřetelně vyšším sociálním a zejména mocenským kapitálem, nechyběly případy, kdy si také muži od těchto partnerství slibovali novou budoucnost. Hlášení z okresu Jáchymov uvádí, že 2. srpna 1946 byli při sestavování odsunového transportu při kontrole vyloučeni dva sověšší „občané“, kteří chtěli se svými odsouvanými německými milenkami ilegálně odcestovat do Německa.¹³ Podle jiné zprávy se o podobný způsob vystěhování pokusil také jeden Čech.¹⁴ Navazování vztahů mezi německými ženami a sovětskými vojáky napomáhala také skutečnost, že v souvislosti s uranovými doly setrvali sověšší vojáci na Jáchymovsku na rozdíl od zbytku republiky ještě hluboko do roku 1946.

Zajímavé je, že stížnosti na vyšší míru navazování milostných vztahů s německými ženami ve srovnání s Čechy byly v pohraničí adresovány také slovenským mužům (Spurný 2011: 59). Německé ženy a dívky však nepochybně přitahovaly i české osídlence, mezi nimiž nechyběli vdovci či staří mládenci, kteří v pohraničí také hledali novou životní perspektivu. Již v létě 1946 však bezpečnostní orgány s nelibostí reflektovaly také narůstající počet mladých Čechů, kteří se chtěli ženit s Němkami (Wiedemann 2007: 295). Ostatně ekonomická motivace k odchodu do pohraničí souvisela u řady nemajetných osídlenců nepochybně s jejich plány na uzavření životního partnerství a založení rodiny.

Sociální interakci a navazování vztahů nahrávalo zejména na venkově také časté soužití německých rodin čekajících na nucené vysídlení pod jednou střechou s nově příchozími obyvateli a správci jejich domů. Kronikář obce Vojkovice (nad Ohří) hovoří o relativně harmonických a v některých případech i přátelských vztazích, které mezi oběma skupinami obyvatel během jejich dočasného soužití vznikaly.¹⁵ Svoji roli hrál také nedostatek pracovních sil, kdy se německé ženy uplatňovaly v roli hospodyň či jiných profesí pomocného personálu.

Mladší německé ženy a dívky však přitahovaly také některé ze zadaných a ženatých novoosídlenců. Na rozbití rodinných vztahů Němkami si opakovaně stýskaly zejména jejich opuštěné sokyně, pro které v atmosféře přetrvávajícího antiněmeckého radikalismu nebylo těžké najít veřejnou podporu. Známa je především aféra

z Chebu, kde ženy pod záminkou ochrany bezpečnosti státu a jeho úspěšného budování na nejvyšších místech požadovaly urychlený odsun německých žen ohrožujících stabilitu osídlených rodin. Popsány jsou i další podobné případy (Arburg 2004: 262–263; Wiedemann 2007: 295–296; Dvořák 2012: 89–90).

Česko-německé vztahy a sňatky ve stínu poválečné „očisty“

Poválečný imperativ očisty komplikoval život již existujícím národnostně smíšeným manželstvím. Je známou skutečností, že tyto svazky čelily po válce společenské a politické stigmatizaci, což se projevovalo zejména ve vyjednávaních o jejich postavení a perspektivě setrvání v pohraničí. Stovky tisíc příslušníků národnostně smíšených rodin představovaly „fundamentální výzvu“ pro všechny protagonisty etnické homogenizace pohraničí (Frommer 2020: 381–410). Situace českých manželů německých mužů přitom byla podstatně horší než postavení německých žen českých manželů. Legislativa i praxe totiž předpokládaly, že určující vliv na národnostní charakter rodiny včetně dětí má manžel. Jestliže tedy smíšená manželství českých mužů dlouhodobě čelila tlaku na přesídlení z pohraničí do vnitrozemí, české ženy často sdílely vyhnanecký úděl svých německých manželů (Staněk 1991: 165–166). Existovaly však také opačné případy, kdy se do odsunu dobrovolně hlásili i čeští manželé německých žen. V jáchymovském okrese se setkáváme s případy dokumentujícími nedokonalost legislativních úprav řídicích se v případě antifašistů stranickými legitimacemi a v případě smíšených manželství národností udanou zpravidla pod velkým společenským nátlakem v době okupace. Například ve Vojkovicích byl v květnu 1945 jeden ze dvou místních Čechů, jistý Ing. František Lužný „vzat do ochrany“ prozatímním národním výborem složeným vesměs z navrátilců – zaměstnanců dráhy a stal se také prvním tajemníkem obce. Přesto musel Lužný po vydání ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. žádat o zachování československého státního občanství. Kladné doporučení mu, jako osobě, jejíž setrvání bylo pro okres žádoucí, přislíbila jáchymovská okresní správní komise teprve poté, když na jaře 1946 podal žádost o dobrovolný odchod do Německa. I tak byly žádosti manželů Lužných o zachování občanství radou ONV doporučeny k vyřízení až 14. listopadu 1947.¹⁶ Z okresu Nejdek, jehož východní část spadala do námi sledovaného území, se dochovalo hlášení,

podle nějž byly v době vrcholícího hromadného odsunu odchody českých mužů-manželů německých žen do zahraničí poměrně časté. Zároveň je pravděpodobné, že pokud jde o německé milenky českých osídlenců, existovala snaha jejich odsun pozdržet nebo mu zabránit. V rukavičkárnách v Abertamech bylo mezi chráněnými specialisty údajně „*mnoho mladých dívek, které jsou podržovány v místě z důvodů jiných, než v zájmu podniku*“, uvádí stejná zpráva.¹⁷

Pod ochranu českých mužů se v některých případech uchýlovaly také ženy české národnosti, které však po válce ztratily československé státní občanství v důsledku dřívějších sňatků s německými muži. V Jáchymově se takto provdala například vdova po německém manželovi (34) z okresu Boskovice za o pět let mladšího osídlelce z Kyjovska.

Za této situace se čeští partneři v nově vznikajících národnostně smíšených vztazích stávali terčem obviňování z národní zrady. Ilustrativní je citát z dobového tisku publikovaný už Tomášem Staňkem počátkem 90. let, který říkal, že pohraničí „*potřebuje správné a tvrdé Čechy a nikoliv změkčilce, kteří jsou ochotni za krásný úsměv Němky zaprodat své češství*“ (Staněk 1993: 63). Například jáchymovský okresní cestář byl kvůli svému vztahu a kvůli intervencím podniknutým ve prospěch své německé družky ze služeb ONV v roce 1947 propuštěn.¹⁸ Přesto prokazovaly některé z těchto vztahů pozoruhodnou životaschopnost a některé z nich přetrvaly i vysídlení jednoho z partnerů za hranice.

Jeden úředník Jáchymovských dolů byl např. udán, že u sebe přechovával odsunutě příbuzné Němky, se kterou žil v konkubinátu. Denunciaci čelil také člen rady MNV v Merklíně za to, že u něj přenocovala odsunutá Němka. V hlášeních informujících o nelegálních přechodech hranic, které byly v letech 1946 a 1947 kromě zimních měsíců běžným a masově rozšířeným deliktem, se objevují informace opravňující k závěru, že časté přeshraniční výpravy „odsunutých“ německých žen za potravinami, které jsou v hlášeních bohatě dokumentovány, měly často také osobní motivaci. Potraviny jim na československém území často poskytovali jejich čeští partneři.¹⁹ Také v opačném směru byli několikrát zadrženi Češi docházející přes hranice za milenkami, zde šlo však povýtce o muže z vnitrozemí nebo jiných okresů pohraničí.²⁰

Napjatá politická debata ohledně smíšených manželství byla v letech 1946 a 1947 předzvěstí očistné

kampaně systematicky připravované v bezpečnostních resortech za dohledu aparátu KSČ, jejíž součástí byla také evidence všech „nespolehlivých“ obyvatel pohraničí. „Očistu“ nakonec v pohraničí živelně spustily akční výbory zřízené během politického převratu v únoru 1948. I v okrese Jáchymov docházelo k nezákonnému vyhošťování desítek osob. Revoluční očista zde šla ruku v ruce se snahou KSČ, resp. jejích aktuálně vlivných místních garnitur zbavit se politicky i osobně nepohodlných národních správců a tzv. styky s Němci sloužily často jako vhodná záminka (Arburg 2004: 308–315; Dvořák 2012: 358–359). Zkušenosti s touto formou vyhošťování se objevují i v příbězích námi sledovaných sňatků. V Horní Blatné vznikl v roce 1946 vztah místního rukavičkáře (23) a ženy německé národnosti (26) z Těšínska. Okolnosti jejího příchodu do Krušných hor neznáme. Podle šetření přišla v roce 1942 tehdy devatenáctiletá dívka o oba rodiče v Ostravě a její bratr padl na frontě. Žena v polovině září 1948 po dvouletém soužití odešla z Horní Blatné do Českého Těšína, a to na nátlak místních pouónorových autorit, které jí kladly za vinu, že jako prodavačka mluvila výhradně německy a přilepšovala místním Němcům. Odcházela přitom již jako držitelka československého občanství, které jí bylo několik měsíců předtím navraceno. Další podobný případ patří k těm nemnohým pramenným svědectvím, které blíže osvětlují motivy sňatků nebo alespoň strategie vyjednávání s úřady. V ženichově žádosti o dispens se můžeme dočíst: „*Začátkem měsíce října 1945 jsem se v rámci svého povolání [...] přestěhoval do pohraničí v mém případě do Povrlů u Ústí nad Labem. Bylo to v době, kdy velká část německého obyvatelstva nebyla ještě evakuována, ale pracovala na svých bývalých místech. I já jsem tehdy nastoupil zaměstnání v oddělení, kde mimo jiných pracovala matka s dcerou německého původu. Moje zaměstnání vyžadovalo úzkou spolupráci s těmito dvěma. Jejich nezištnost v udílení dobrých rad v okruhu mého povolání, jejich ochota pomoci v neshodách s ním splývajících a snad i má lidskost, to vše se přičinilo o to, aby náš poměr se stal kamarádkým. Kamarádství mezi mužem a ženou? To bylo. Dnes se tento poměr změnil v poměr daleko lidštější, v poměr lidstvu příznivější. Jsem dnes 30 let star. Po zralé úvaze trvající déle než dva roky, po uvážení všech okolností s tím splývajících, po souhlasu mé duše, rozumu i srdce, velmi rád bych toto děvče pojal za manželku. V závěru mé žádosti poznamenávám, že její otec, který zde*

prozatímně zůstal jako odborník, zachoval jeho nadstrannost po celou dobu bývalého říšského příslušenství, což dokládám. Její babička, matka její matky jest rodilou Češkou a podala žádost o státní občanství.“ V roce 1948 uprchl tento snoubenec německé dívky před šikanou ze strany místního akčního výboru Národní fronty²¹ do Prahy. Rodina nevěsty byla mezitím přesídlena na Jáchymovsko a teprve nová situace zřejmě snoubencům poskytla šanci svůj vztah legitimizovat.

Odklon od segregace k asimilaci a od diskriminace k normalizaci postavení německých obyvatel v Československu probíhal velmi postupně, v letech 1948–1949 byly odbourány nejkřiklavější diskriminační normy, případně se ustoupilo od jejich aplikace (Arburg 2004: 461–492; Spurný 2011: 191–203). Lze předpokládat, že na Jáchymovsku začala tato liberalizace ve vybraných aspektech s určitým předstihem, což souviselo se zájmem JD na celkové konsolidaci pracovních sil, mezi nimiž v té době představovali Němci významnou část (Dvořák 2005). Literatura dosud nepodává explicitní vysvětlení, kdy bylo plošně upuštěno od aplikace zákazu česko/slovensko-německých sňatků. Příslušný výnos MV z roku 1945, který patřil k nenápadným, ale přitom nejkontroverznějším projevům diskriminace (Arburg 2004: 279–283), zřejmě nebyl nikdy jmenovitě zrušen, ale ztratil na relevanci v souvislosti s úpravami předpisů pro podávání a vyřizování žádostí o vrácení československého státního občanství a postupně byl zapomenut. Zkoumané případy z roku 1949 byly každopádně posuzovány benevolentně, a to i u osob nepracujících v uranovém průmyslu. Navzdory liberálnímu přístupu k uzavírání smíšených manželství jsou ve spisech patrná aktuálně stále platná a zároveň tradiční kritéria uplatňovaná při posuzování státoobčanských záležitostí příslušníků smíšených sňatků v předchozích letech. Odráží se to jak v jazyce posudků, tak ve strategiích samotných žádostí. Žadosti např. často uvádí, že německé snoubenky ovládají dobře český jazyk. Také podání žádosti o navrácení státního občanství podle dekretu č. 33/1945 Sb. znamenalo pravděpodobnost benevolentního posouzení. V podání devatenáctileté těhotné německé dělnice vstupující po údajně dvouleté známosti do manželství s o šest let starším horníkem pocházejícím z okresu Havlíčkův Brod se dovídáme, že snoubenci již v době podání žádosti sdíleli společnou domácnost. Partnerka údajně slovem dokonale ovládala český jazyk navzdory své německé školní docházce. Oceněna je její

dobrá pracovní morálka a také údaj o záměru požádat o vrácení státního občanství. Pár zkrátka deklaroval očekávanou připravenost k národnostní asimilaci a zároveň připravenost podílet se na budovatelském úsilí. Podobný byl případ českého zaměstnance rukavičkárný v Abertamech (27) a místní německé švadleny (22), kteří již vychovávali dvě společně děti. Vedle nezbytného prokazování národní loajality se ve vyjednávání projevují také ideologicko-politická očekávání konsolidujícího se komunistického panství.

Pokud jde o policejní hlášení a posudky z domovských obcí žadatelů, je patrné, že také jejich autoři byli připraveni vyhovět objednavce a přispívali ke stabilizaci a normalizaci postavení německých obyvatel. Počínali si přitom se stejnou horlivostí, jako nedlouho předtím při zdůvodňování jejich diskriminace. V jednom z posudků se tak např. dočteme: *„Jest německé národnosti a po dotazu starousedlíků, kteří bydleli za okupace s v sousedství s rodinou [...] prohlašují, že celá tato rodina byla vůči českému obyvatelstvu loyální, nikterak nevystupovala proti českému národu. Po nahlédnutí v kartotece tzv. Hashaltslisti [sic!] nemají zaznamenané členství nacistické, pouze DAF. [MH, zkráceno autorem] po celou dobu svého pobytu ve zdejším obvodu stanice požívala po stránce mravní a státoobčanské dobré pověsti. Rodina [H, zkráceno autorem] v obci Cukmantlu, kde bydlí již dlouhou řadu let, požívá nejlepší pověsti. Nebylo zjištěno žádných závad v jejím chování, před v době okupační a ani v době nynější a to jak po stránce mravní, tak ani po stránce politické.“*

Problematické zůstávaly snahy docílit repatriace „odsunutého“ partnera, jak ukazuje pokus českého osídlence, dělníka porcelánky v Merklíně (30) o navrácení své německé partnerky (28), která byla z jejich dřívějšího bydliště ve východních Čechách vysídlena do Německa. Ačkoliv dotyčná pocházela sama ze smíšeného manželství, odešla do Bavorska v rámci dobrovolného transportu antifašistů, sociálních demokratů, kam se sama přihlásila, údajně pro tehdejší partnerské neshody. V roce 1946 se páru narodilo dítě, které odešlo s matkou a stalo se úhelným kamenem argumentace, odpovídající dobovému diskurzu (Frommer 2020: 402–404): *„Jmenovaný doufá, že MV vyhoví jeho žádosti již vzhledem k tomu, že jeho dcera má podle uvedených důkazů tři čtvrtiny české krve a nenechá ji zaniknout v německém moři.“* Místní akční výbor Národní fronty však ve svém vyjádření navrhl zamítnutí žádosti, protože dotyčná da-

la přihláškou do dobrovolného odsunu „již v roce 1946 najevo antipatie k současnému uspořádání“. Okresní národní výbor nakonec podmínil dispens a repatriaci přestěhováním páru z pohraničí do vnitrozemí.²²

Sňatky a „vnitřní odsun“

Společným jmenovatelem části posuzovaných žádostí je odluka snoubenců z důvodu nuceného přesídlení jednoho z nich, typicky opět německé nevěsty, v rámci tzv. přesunu a rozptylu Němců do vnitrozemí. Dvě vlny tohoto vnitřního přesídlování proběhly v letech 1947–1948. Opatření vzniklo jako výsledek plánů na dokončení hromadného vysídlení, „očisty“ pohraničí od zbytku Němců a jejich asimilace v kombinaci s potřebou nasazení německých pracovních sil v zemědělství. Od plánů na trvalé přesídlení do vnitrozemí začaly úřady již koncem roku 1948 ustupovat, přesto však v roce 1949 přesuny ještě krátce pokračovaly a řada osob také ve vnitrozemí setrvala (Arburg 2004: 173–349; Spurný 2011: 178–191; Dvořák 2012: 41–153). Praxe povolování návratů osob zavlečených v rámci rozptylu do značné míry souvisela právě s rodinnými vztahy, nemůžeme proto vyloučit ani účelové uzavírání sňatků. Na druhé straně se opět setkáváme s případy, kdy deportace do vnitrozemí rozdělila již existující partnerství. Tak např. český osídlenec (21) žádal ve Vejprtech o sňatek s těhotnou německou družkou (24), která byla již od roku 1947 přidělena na zemědělské práce u Prahy.

Vyreklamování partnera z vnitrozemí však řešily kromě smíšených také německé páry. V případě snoubenců z Kovářské se v rozptylu v okrese Louny nacházel pro změnu ženich. Jiný německý žadatel, v okrese Jáchymov příslušný do Horního Žďáru, usiloval o návrat snoubenky z okresu Pelhřimov. Oba snoubenci však pocházeli z okresu Kaplice a každý z nich se tedy stal obětí jiného „vnitřního odsunu“. Mezi spisy však nalezneme také případ páru (23+22), shodou okolností také z Kaplice, v němž se český partner snažil prostřednictvím sňatku o návrat své vyvolené z Jáchymovska.

Uvažujeme-li o sňatcích s migračním pozadím jako o strategických, je na místě poznamenat, že strategická rozhodnutí nutně nevyklučovala existenci opravdového vztahu. Povaha pramenného materiálu nám bohužel nedovoluje průnik do intimní sféry myšlení snoubenců. Konkrétní případ z Abertam však ukazuje, že některá z uzavíraných manželství nemusela vznikat jen pod tlakem zvláštní životní situace vyplývající z konkrétního

migračního kontextu, ale mohla být výsledkem zralého partnerského rozhodnutí. Závozník Jáchymovských dolů (24) původem z Českého Brodu si vzal za manželku místní německou rukavičkářku (22), která podle dokumentace neovládala češtinu ani neměla podanou žádost o občanství. Její rodiče navíc, včetně sedmi sourozenců, podali přihlášku do jednoho z dodatečných odsunových transportů. Dívka se tedy evidentně rozhodla setrvat po boku svého vyvoleného s perspektivou odloučení od nejbližších příbuzných. Pár dosud ani nežil ve společné domácnosti a nejednal zřejmě ani pod tlakem těhotenství.

Ačkoliv národnostně smíšeným sňatkům dominují svazky českého (slovenského) muže a německé ženy, evidujeme také opačně uspořádané vztahy. Žena slovenské národnosti z Humenného (23) si např. vzala stejně starého německého dělníka přesídleného z Mostu. Kromě česko-německých svazků tedy materiál zachycuje také několik sňatků mezi Němci a Slováky. Např. muž slovenské národnosti z Šaly (26) čekal v době řízení se svou snoubenkou z Vejprt (21) již druhé dítě. S místní ženou původem z Karlových Varů (29) se v Ostrově seznámil a oženil také repatriant či snad uprchlík slovenské národnosti (35) z Užhorodu.

Sňatky Němců s Němci

Drtivá většina dokumentovaných případů se nicméně týkala sňatků dvou německých partnerů. K nárůstu jejich počtu mohla koncem 40. let na Jáchymovsku vedle zmírnění diskriminace přispět změněná perspektiva vysídlení za hranice. Po skončení jeho hromadné fáze se ze starousedlíků ohrožených vyhnáním z domova stávali vězni držení proti své vůli v zemi, která se jim stala cizí. Nemožnost vycestovat mohla paradoxně mezi Němci přispívat k přehodnocení životní situace. Zvýšená sňatečnost může být v tomto kontextu projevem etnického integralismu tváří v tvář perspektivě života v cizím prostředí. Tzv. specialisté a obecně zaměstnanci uranových dolů coby prioritního odvětví mohli podle dochovaných zpráv dosáhnout relativně vysokého výdělků, čímž stoupala také jejich atraktivita coby potenciálních živitelů rodin.

Z hlediska migračního původu můžeme mezi vzájemnými sňatky Němců na prvním místě odlišit svazky místních německých starousedlíků, kterých evidujeme celkem 31 a vidíme mezi nimi nejvíce případů dodatečného završení faktických manželství s dětmi. Kromě

manželství uzavřených v nejvíce sňatečných věkových kohortách dvacátníků však pozorujeme také nezanedbatelný počet sňatků, které lze považovat za dědictví války a vysídlení. Uzavírali je starší osamělí lidé, jako válečné vdovy či muži ve zralejším věku hledající partnerskou jistotu v pokročilé fázi života, při vědomí nejisté perspektivy vysídlení. Tito partneři na sebe zřejmě takřkajíc zbyli. Jako příklad můžeme uvést sňatek uzavřený mezi snoubenci z Přísečnice ve věku 47 a 30 let nebo manželství, které ve Vejprtech uzavřel vdovec (55) s partnerkou (47), která však byla toho času zavlčena na zemědělské práce do okresu Louny v rámci rozptylu.

Velkou část manželství uzavíraných mezi německými snoubenci tvoří páry osob, které se na Jáchymovsko v počtu několika tisíců rodin a jednotlivců dostaly v roce 1948 z jiných částí českých zemí v rámci již zmíněných zvláštních přesídlovacích akcí, jejichž cílem bylo zajistit pracovní síly pro JD. Podzimní přesídlovací kampaň byla organizována pod názvem Akce J (Dvořák 2005, 2012). Mezi těmito sňatky vidíme poměrně velký počet dvojic stejného geografického původu. U části z nich lze předpokládat vznik známosti již před přesídlením. Srovnatelný počet sňatků však uzavřeli také snoubenci, kteří se seznámili až na Jáchymovsku, jak ukazuje jejich rozdílný geografický původ. Ilustrativní z hlediska rozlohy Československa je sňatek německého zaměstnance JD ze spíšského Kežmaroku, který si vzal německou nevěstu z okresu Horšovský Týn. Jde o příklad poněkud extrémní, uvážíme-li, že Němci ze Slovenska nebyli podle dostupných úředních pramenů na Jáchymovsko organizovaně přesídleni. Přesto se o jednotlivých případech dovídáme (Dvořák 2012: 195–196). Mnohem častěji nacházíme ve spisech příklady sňatků mezi německými snoubenci přesídlenými z různých částí Čech, například ze Šumavy a severních Čech. V důsledku přesídlení Němců na Jáchymovsko tak docházelo k podobnému efektu jako mezi českými nebo slovenskými novoosídlenci, jejichž sňatky se do evidence řízení o dispensu dostávají vedle služebních důvodů zpravidla kvůli nízkému věku jednoho nebo obou snoubenců. Uzavírání sňatků mezi novými německými obyvateli Jáchymovska vypovídá pravděpodobně o tom, že přidělení bydliště a zaměstnání na standardním pracovním místě s sebou po dosavadních zkušenostech mohlo nést příslib životních jistot a šance založit rodinu. Jinými slovy, přesídlení na Jáchymovsko a zaměstnání v JD nabídlo německým obyvatelům přes všechny nedostatky přesně ty podmínky, které měly být předpokladem

trvalého usazení a následně asimilace Němců zavlčaných v rámci přesunu a rozptylu do vnitrozemí. Tam se však při většinovém umístění přesídlenců na zemědělské práce nedařilo stabilitu zajistit.

Prostředí odlehklých a nehostinných krušnohorských obcí, kam byli přesídlenci na Jáchymovsku zpravidla soustředěni, vytvářelo samo o sobě tlak na vzájemnou solidaritu a pomoc, stmelení komunity i vznik osobnějších vztahů. Svoji roli přitom mohl sehrát také pocit solidarity vycházející ze sdíleného osudu, který naopak absentoval mezi nově příchozími Němci a starousedlíky, kteří nebyli z různých důvodů vysídleni. Podle některých zmínek panovala mezi těmito skupinami německých obyvatel nedůvěra. Nově příchozí byli starousedlíky vnímáni jako vetřelci parazitující na majetku jejich vyhnaných sousedů. Například podle jedné z pamětnic přesídlení, rodačky z Ústí nad Labem, byli nově příchozí Němci starousedlíky v obcích Abertamy a Hřebečná považováni za zloděje.²³ V obci Kovářská pozoroval ještě v 60. letech zpravodaj chomutovského okresního vedení KSČ, že Němci, kteří v obci tvořili dvě třetiny obyvatel, sami sebe dělí „na staré a nové“.²⁴ Postupně však docházelo i k překonávání těchto bariér a případy sňatků mezi starousedlíky a nově příchozími Němci evidujeme již v roce 1949. Zmíněná pamětnice usídlená v Hřebečné vzpomínala: „*A pak jsem si sama jednoho takového vzala.*“ Publikované vzpomínky Emmy Marxové z Vejprtno-Nového Zvolání zachycují proces vzájemné adaptace takto: „*Pak [po roce 1953, pozn. autora] začal v Krušných horách normální život. Žilo tam pohromadě hodně Němců a to bylo hezké. S místními Němci jsme se spřátelili. Leckdo se nám i posmíval, protože jsme byli chudší než oni. Oni tam zůstali, kvůli průmyslu museli zůstat. Jim nikdo nic nevzal, a tak na nás koukali spatra. Ale potom se holky jen olízly, když dostaly za muže pěkné, pilné Šumaváky. Vždyť i můj bratr si vzal jednu z místních. My Šumaváci jsme vydrželi víc.*“ (Lindner – Malecha 2013: 412, 426) Ve spisech nicméně nechybí ani záznamy o párech horalů např. z Šumavy a Krkonoš. Pestrost původu německých obyvatel vystihl Adrian von Arburg úvahou, že podobně reprezentativní vzorek Němců ze všech koutů Sudet koncentrovaný na tak malém území se po roce 1945 neshromáždil nikde jinde než na Jáchymovsku, a to včetně Německa (Arburg 2004: 451).

I mezi sňatky německých přistěhovalců vidíme případy snahy vyreklamovat partnery z přesídlení v rámci rozptylu. Aktér jednoho z nejpozoruhodnějších příběhů, které

Ize ve spisech číst, vyrůstal v obci Rudolfov u moravského Zábřehu v národnostně smíšené rodině, jeho otec byl dokonce veterán československých legií v Rusku.²⁵ Od roku 1939 sloužil pan N. jako německý voják na frontě, po návratu byl zřejmě zajat a jako zajatec nasazen na zemědělské práce v nedalekém Dlouhomilově na Šumpersku. Tam se seznámil se svou životní partnerkou, místní Němkou, tehdy čtyřicetiletou. V roce 1946 se jim narodil syn. Jenže N. byl v roce 1948 přesídlen do Jáchymova, kde byla jako jeho adresa evidována hromadná ubikace JD v Dolním Žďáru. Pár v roce 1949 čekal narození dalšího dítěte a svatba zřejmě měla umožnit sestěhování rodiny, protože nastávající matka byla stále evidována jako zemědělská dělnice v Dlouhomilově. Ze spisu je patrná snaha zaměstnanci JD vyhovět.

Sociální aspekty sňatků

Pracovní nasazení německých obyvatel v komplexu uranového průmyslu, v případě žen také v průmyslu textilním či v rukavičkářství, které bylo integrální součástí migračního kontextu místních i přesídlených německých obyvatel, znamenalo nejen z hlediska sňatků sociální nivelizaci osob rozdílného socioprofesionálního původu (Arburg 2004: 451). Spisy bohužel evidují pouze aktuální, vesměs dělnická povolání a nedovolují nám stopy původního sociálního a profesionálního statusu snoubenců analyzovat z hlediska překonávání tradičních stavovských bariér. Určité povědomí však máme o překonávání bariér konfesních. Většina sňatků byla podle očekávání uzavřena mezi snoubenci majoritního římskokatolického vyznání, vidíme však také případy heterokonfesních sňatků, které často, avšak ne dominantně, dokreslují sňatky interetnické včetně např. česko-slovenských, resp. česko-rusínských s účastí řeckokatolíků. Z východního Slovenska pocházely také dva katolicko-evangelické páry, stejnou konfiguraci však vidíme i u páru německých snoubenců z okresu Ústí nad Labem. Otázku, zda souvisí některé heterokonfesní sňatky s motivací k dobrovolné migraci, musíme nechat v rovině spekulací. Na druhé straně vidíme také sňatky uzavřené podle formálních znaků právě na základě společné konfese, jako např. sňatek českého českobratrského evangelického páru snoubenců z Boskovic a ze Strakonice. Augsburská evangelická konfese pak spojuje např. sňatek horníka pocházejícího z Těšínska se slovenskou dělnicí. Evidujeme také sňatky příslušníků jedné konfese mezi husity či řeckými katolíky.

Sňatky propuštěných válečných zajatců

Zvláštní kategorií sňatků jsou na Jáchymovsku manželství uzavíraná tzv. říšskými Němci, tedy osobami, které nepocházely z Československa a ani před srpnem 1945 neměly československé státní občanství. Šlo v naprosté většině případů o válečné zajatce, kteří byli v JD pracovníčně nasazováni již od roku 1946, v mnohem větším rozsahu několika tisíc osob pak od roku 1947, kdy bylo do zřízené soustavy táborů umístěno několik transportů ze zajateckých táborů na území Sovětského svazu či Polska (Janák 2003; Dvořák 2005: 638–646). V roce 1949, kdy byl již mezinárodní tlak na repatriaci válečných zajatců neúnosný, rozhodly se sovětské orgány pro náhradní řešení. Část zajatců „předčasně“ propustily výměnou za uzavření ročního či dvouletého kontraktu, který se zajatec zavázal odpracovat v JD jako civilní zaměstnanec. Větší část zajatců pak byla rekrutována na saskou stranu Krušných hor, do „sesterského“ uranového kombinátu Wismut (Dvořák 2005: 638–646; Zeman – Karlsch 2020: 161). O celkové počtu zajatců, kteří se jako civilní zaměstnanci usadili na Jáchymovsku, nemáme přesnou představu. Šlo jistě o stovky osob a někteří z nich zřejmě poměrně rychle uzavřeli sňatky, většinou s německými ženami různého původu. Důvodem rychlosti a motivem sňatků se zajatci s „říšskou“ příslušností mohla být také perspektiva vystěhování, kterého by jinak ženy sudetoněmeckého původu dosáhly jen stěží a tím méně na Jáchymovsku, kde byly dodatečné transporty na přelomu 40. a 50. let prakticky vyloučeny. V seznamech zajatců, kteří se v letech 1950 a 1951 vystěhovali do NDR, nacházíme také informace o rodinných příslušnících. Je z nich zřejmých několik skutečností. 1) Části již ženatých zajatců bylo dovoleno přicestování jejich manželek ze zahraničí, což lze v kontextu bezpečnostní politiky kolem československého uranu a přistěhovalecké politiky obecně považovat za zcela bezprecedentní krok. 2) Nových sňatků bylo uzavřeno evidentně více, než jsme zachytili ve studovaných spisech ONV Jáchymov. 3) Mezi manželkami vyjíždějícími se svými manželi – bývalými zajatci do Německa jsou také ženy české národnosti. 4) Na seznamech vidíme i nově narozené děti, což svědčí proti paušálnímu výkladu těchto manželství coby sňatků z rozumu (Dvořák 2005: 644). Pokud jde o racionální motivy sňatků, nelze z nich vyloučit ani ekonomický kalkul. Propuštění zajatci kontraktovaní na práce v dolech jako civilní zaměstnanci patřili v jáchymovském prostředí k ceněným zkušeným veteránům a lze předpokládat, že

v motivačním systému odměňování, který se v JD částečně uplatňoval, disponovali elitními výdělků. Pravdou je, že osudy těchto zajatců nejsou uspokojivě zmapovány. Asi ve dvou případech lze podle jmen dovodit, že existovaly rodiny, které již zůstaly v Československu natrvalo. Některé spisy dochované v archivní pozůstalosti podniku tento pomyslný seznam rozšiřují o další osoby (Dvořák 2005: 645). Většina usedlých zajatců se však jistě vystěhovala do SRN v 60. letech, tak jako velká část „neodsunutých“ Němců z Jáchymovska.

Mezi zajatci z Německa a sudetskými Němkami pozorujeme časté páry s rozdílným, typicky evangelickým a katolickým vyznáním. Mezi „říšskými“ Němci vidíme muže pocházející prakticky z celého Německa. Byly zde osoby z Mnichova, Düsseldorfu, Essenu, Drážďan, Berlína, hned několik osob pocházelo z vratislavského či opolského Slezska. Kromě nich však byli za „říšské“ příslušníky *via facti* považováni také muži z řad tzv. Volksdeutsche, tedy z různých německých komunit ve východní Evropě. Osud tak v Jáchymově svedl dohromady například zajatce německé národnosti z Rumunska se slovenskou Němkou z Handlové. Okres Jáchymov byl asi jediným regionem, kde se kromě volyňských Čechů usadili také volyňští Němci. Mezi zajatci, kteří zde vstoupili do manželského stavu, nacházíme také dva vojáky původem z Lucku, resp. z Dubna, kteří se oženili s místními německými rodačkami ve Vejprtech, resp. v Jáchymově. Zejména osudy těchto východoevropských Němců ilustrují, jak válka a související migrace rozervaly původní společenské a teritoriální struktury. Tito veteráni patřili do nemalé množiny Středo- a Východoevropanů, kteří odešli do války, aby, pokud přežili, již nikdy v životě nespátřili své domovy. Polská ambasáda, která byla oslovena s žádostí o výpis z matricy jednoho ze zmíněných ženichů, poslala lakonickou odpověď, že Luck se již nachází v SSSR. Ve formuláři ženicha ze slezské Vratislavi je pak u kolonky „rodiče“ připojen jiný polský vzkaz: *„Toto město patří Polsku a jmenovaný nemá tam již nikoho, na koho by se mohl obrátit.“*

Někteří ze zajatců se tedy po dlouhých letech v zajetí neměli z různých důvodů kam a ke komu vrátit. Úvahu o motivech a sňatkových strategiích je proto vhodné rozšířit o perspektivu nového začátku a hledání zachytného bodu po zhroucení starého světa a jeho jistot. Ani němečtí váleční zajatci nevstupovali do manželství výhradně s Němkami. Za skutečně „exotický“, viděno prismatem pestrosti poválečných migračních pohybů

a interetnických vztahů, lze považovat sňatek říšskoněmeckého zajatce, evangelíka původem z Braniborska (29), s katoličkou maďarské národnosti (21) z okresu Dunajská Streda.

Kromě zajatců říšských Němců se však v Jáchymově vyskytoval také blíže neurčený počet vojáků pocházejících ze Sudet. Kuriózní je pak příběh zajatce pocházejícího přímo z Jáchymova, jehož vzpomínka byla uveřejněna v krajanském tisku. Vypravěč tohoto příběhu upadl do sovětského zajetí ve Slezsku. V roce 1948 byl pak spolu s dalšími zajatci někde poblíž Leningradu naložen do vlaku, který po mnohadenní jízdě do neznáma zastavil k jeho překvapení na známém nádraží v Ostrově nad Ohří. Odtud byl transport pěšky odeslán do Jáchymova. Když hrdina příběhu míjel při pochodu Jáchymovem svůj rodný dům, netušil, že jeho rodiče jsou již dva roky „odsunuti“ do Německa (Schicksal 1995: 11–12).

Zajatci z řad říšských Němců však nejsou jedinými muži se zkušeností zajetí, které spisový materiál eviduje. Jako zajatec se na území Československa dostal také banátský Němec z okolí dnešního Zrenjaninu, který byl však mezitím ze zajetí propuštěn a do Jáchymova se dostal až v roce 1948 v transportu sudetských Němců z Bíliny. Osud zanesl na Jáchymovsko, konkrétně do Merklína, také bývalého zajatce, který zřejmě přišel na Jáchymovsko dobrovolně, poté co byl však patrně vyhoštěn z Těšínska, odkud pocházel. Vstoupil do manželství s ženou české národnosti narozenou v Novém Bohumíně. Tento a jiné sňatky nás vybízí k úvaze, že Jáchymovsko coby prudce se rozvíjející oblast průmyslu s vysokou fluktuací obyvatel hrálo typickou roli útočiště pro osoby či partnerství, která hledala místo pro nový začátek v anonymním prostředí umožňujícím zpřetrhání dosavadních vazeb.

Další sňatky podléhající dispensu

Vedle sňatků uzavíraných německými obyvateli mezi spisy evidujeme také řadu sňatků česko-českých, česko-slovenských či slovensko-slovenských. Důvody k žádosti o dispens zde byly v zásadě trojí: 1) nízký věk snoubenců, většinou nevěst, což v roce 1949 znamenalo méně než 21 let; 2) nedodržení povinné lhůty od rozloučení předchozího manželství; 3) služební předpisy, které osoby ve služebním poměru zavazovaly k dodržení zvláštních lhůt a k získání služebního svolení k sňatku. Podle všech ukazatelů se zdá, že v případě německých snoubenců nebyl věk vždy předmětem posuzování. Nejmladšími snoubenkami byly sedmnác-

tiletá dívka jednoho z propuštěných zajatců již v pokročilém stupni těhotenství, stejně stará německá dívka muže slovenské národnosti, která byla dokonce těhotná už podruhé, a též sedmnáctiletá a také těhotná snoubenka z páru dvou sudetoněmeckých přesídlenců z různých částí pohraničí. Brzká těhotenství se nevyhýbala ani českým dívkám, jak ukazuje případ novoosídlenec-kého českého páru (21+17) v Jakubově. Sňatek jáchymovského tajemníka KSČ původem z Českého Brodu s osmnáctiletou českou rodačkou z Vídně uvádí do naší přehledky migračních kontextů také reemigraci. Konkrétně v Jáchymově se usadilo celé družstvo českých krejčích z Vídně, jinak zde od roku 1947 byla poměrně početná skupina volyňských Čechů usídlená hlavně v jižní části okresu. Osmnáctileté německé snoubenky napočítáme ve spisech čtyři, devatenáctiletých sedm německých a jednu českou. Nejmladším snoubencem byl stejně starý německý mladík. V kategorii dvacetiletých snoubenek pak spisy vedle devíti německých dívek uvádějí také jednu Slovenku a jednu Češku, mezi snoubenci šest Němců a jednoho Čecha. Je tedy evidentní, že brzké sňatky byly podstatně rozšířenější u německých snoubenek, resp. německých párů. (Páry s věkově mladším snoubencem jsou v celé množině případů ojedinelé.) Tato skutečnost ilustruje životní situaci mladých Němců, která přispívala v této věkové kohortě ke vzniku již zmíněné zvláštní mezigenerace předčasně dospělé mládeže (Engelhardt 2000).

Případy snoubenců se zkušeností předchozího manželství vybízejí k navázání na již naznačenou úvahu, že pohraničí, a Jáchymovsko v mnoha ohledech zvláště, představovalo dobré útočiště pro nové životní začátky. Nápadný je třeba případ učitelského páru ve věku 28 a 23 let z Kladna či bývalé ženy tajemníka KSČ z Hradce Králové se svým novým partnerem. Podobných českých porozlukových případů najdeme během sledovaného období téměř desítku, v jednom případě šlo také o dvojici ze Slovenska.

Jen pro úplnost dodejme, že o zkrácení ohláškové lhůty žádalo ve sledovaném období také osm příslušníků SNB, náležejících vesměs ke strážnímu personálu jáchymovských pracovních táborů.

Pro ilustraci demografické pestrosti doplníme vedle již zmíněných některé další, z hlediska původu snoubenců neobvyklé sňatky. V Jáchymově proběhla v roce 1949 svatba maďarských snoubenců pocházejících z Dunajské Stredy, resp. z Feledinců, tedy z navzájem poměrně

vzdálených částí jižního Slovenska. Zatímco snoubenec žil v Jáchymově od roku 1947 i se svými rodiči, partnerka přišla do Jáchymova v roce 1949 sama. Mozaiku ještě rozšiřuje sňatek staršího polského páru z okresu Przemysl, o jehož migračním příběhu bohužel nic nevíme. Polskou stopu doplňuje ještě slovenský pár v Jakubově, který si musel obstarat potvrzení polských úřadů, protože snoubenka pocházející z Jablonky měla polské občanství (narodila se v roce 1922, kdy tato obec na Oravě ještě patřila k Československu). Její snoubenec původem ze Zlatých Moravců přišel do okresu z Hory sv. Šebestiána, kde se rozvedl se svou předchozí partnerkou. Jeden ze zmíněných vídeňských reemigrantů legalizoval sňatkem již dvacet let trvající vztah se svou družkou, původem maďarskou Němkou. Ve sňatcích zachycujeme také italského občana, šoféra, který se oženil s místní německou ženou v Boči.

Závěrečné poznámky

Na prahu konsolidující se komunistické diktatury, která v rámci svého socialistického projektu preferovala začlenění nebo alespoň zneviditelnění menšin, můžeme sňatky německých obyvatel nahlížet také z hlediska formování jejich identity po ukončení vyhnání a z hlediska vymezování se vůči realitě poúnorového Československa. Jak ve volbě partnera, tak ve způsobu vyjednávání o plánovaném sňatku můžeme pozorovat projevy základních strategií, které německí obyvatelé zaujímal, tedy izolaci uvnitř vlastního společenství nebo snahu o integraci do nastoleného řádu nabízejícího, alespoň oficiálně, překonání etnické segregace nebo úsilí o emigraci (Spurný 2013: 39–41). Početnou skupinu mezi přichozími Němci představovaly hornické rodiny, jednak z falknovského, ale především z mosteckého uhelného revíru. Mezi nimi bylo také nemálo rodin či osob z prostředí národnostně smíšeného okolí Duchcova, Bíliny a Mostu, u kterých se projevovala lepší připravenost k soužití s majoritně českým prostředím, disponovaly také ve větší míře znalostí češtiny a preferovanou profesní identitou, která šla minimálně před válkou ruku v ruce také s levicovou a antifašistickou politickou orientací. Tyto předpoklady mohly integraci a přijetí společenské reality nepochybně usnadňovat. Bílinský rodák usazený v Abertamech, který se ucházel o sňatek s dívkou z nedalekého Sadova u Karlových Varů, podepsal žádost nápadným českým hornickým pozdravem „Zdař Bůh“, což můžeme vnímat jako zhuštěný popis stavovské a patrně též občansko-národní loajality.

K důkladnému statistickému vyhodnocení všech sledovaných sňatků nemáme k dispozici vhodná korelační data. Nevíme například, kolik bylo na sledovaném území okresu Jáchymov v daném období uzavřeno standardních sňatků bez řízení o dispensu. Rezignovali jsme i na systematické srovnání s daty o celostátní sňatečnosti. Situace na Jáchymovsku je natolik specifická a území samo o sobě poměrně malé, že o možné výpovědní hodnotě takového srovnání máme velké pochybnosti. Smyslem prezentace a rozboru uvedených případů bylo zejména využít jedinečnosti případů v jejich koncentraci i v individualitě k možnému uvažování o ideálně-typických vzorcích jednání, případně o jejich korigování, resp. rozšíření jejich spektra. Ukazuje se, že některé aspekty sociální reality studované v mikroměřtku často neodpovídaly ani zavedeným představám o segregaci a izolaci německého obyvatelstva, ani ideologicky postulovanému imperativu očisty pohraničí. Samotná skutečnost, že v mikroregionu, v jehož širokém okolí stále doznívala revoluční fáze etnické homogenizace střední Evropy, docházelo za specifických podmínek k rozšířenému významnému překračování základního kodexu této revoluce, vede jistě i k zamyšlení nad otázkou tzv. nevyhnutelnosti rozchodu a nemožnosti dalšího soužití mezi Čechy a Němci. K otázkám ostatně provokuje i srovnání údajů o celostátní česko-německé sňatečnosti v roce 1930 a 1950 tak, jak je shrnuje Tabulka 3, samozřejmě při zhodnocení celkového kontextu.

Zajímavější než sám statistický přehled národností vstupujících do národnostně homogenních nebo interetnických manželských svazků je analýza okolností, za jakých k překračování různých bariér docházelo a jak se na nich podílely migrační souvislosti. Migrační realita, a netýká se to jen dominantního typu nucených migrací, vytvářela tlak, ale zároveň příležitosti, za kterých se sňatek ve větší míře stával prostředkem řešení specifických

životních situací než jen pouhým završením partnerství navazovaných podle běžných vzorců jednání. Vedle národnostních aspektů vypovídají o překračování sociálních bariér také další kritéria sňatků, jako jsou např. věk či vyznání snoubenců. Z hlediska základních kontextů výzkumu mezietnických sňatků v prostředí někdejšího sovětského bloku pozorujeme v „laboratoři“ poválečného Jáchymovska jednak sňatky překračující mizející společenské i rodinné bariéry vyplývající z předsudků nacionálních společenství, jednak také případy odporující exkluzivistické intenci státu směřujícího k vytvoření společnosti homogenní z národnostního i z třídního hlediska (Edgar – Frommer 2020: 1–20).

Ačkoliv byla koncentrace německého obyvatelstva na Jáchymovsku od 60. let výrazně zredukována, lze předpokládat, že zachycené sňatkové poměry jsou stále zdrojem velkého počtu specifických a zajímavých rodinných historií, jejichž vytěžení a studium může mít důležitý potenciál k porozumění modalitám migrace, asimilace, vývoje identity a uchovávání paměti napříč generacemi obyvatel poválečného pohraničí. Vedle generačních souvislostí vzpomínání lze předpokládat také významný potenciál ke studiu dalších aspektů, mj. také ke střetu a vyrovnávání se rodinných pamětí se společensky dominantními narativy o minulosti (Kreisllová – Nosková – Pavlásek 2019: 28–50, 351–369). Zejména procesy asimilace a transformace identity u partnerů a dětí ve smíšených manželstvích, která představovala nemalý podíl na celkovém počtu německých obyvatel, stojí dosud spíše na okraji zájmu, stejně jako příběhy migrace, izolace a integrace v širších rodinách a sousedských vztazích. I když bylo Jáchymovsko v tomto ohledu evidentně nejpestřejší a velmi specifickou oblastí, regionů s vyšší než obvyklou koncentrací „neodsunutých“ německých obyvatel existovalo v pohraničí českých zemí více. I na Sokolovsku či Jablonecku tak lze očekávat příležitosti ke studiu.

POZNÁMKY:

1. Pojmy „odsun“ nebo „vyhnání“ označující nucené vysídlení německých obyvatel z Československa jsou v textu používány v závislosti na kontextu. Ačkoliv je termín „odsun“ právem vnímán jako eufemismus, jde o oficiální označení dokumentující dobový diskurz a v určitých situacích či slovních spojeních (např. „vynětí z odsunu“, „ilegální návrat z odsunu“ nebo „odsunový transport“) je nenahraditelný.
2. Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Karlovy Vary (dále jen SOKA KV), fond Okresní národní výbor Jáchymov 1945–1951, sign. 272, i. j. 82, Dispens od předložení vysvědčení o způsobilosti k sňatku, rok 1949, písmena A–M, kart. 77; rok 1949,

- písmena N–Z a rok 1950, kart. 78. Příjmení účastníků sňatků zmíněných v textu jsou s ohledem na soukromí stále žijících přímých potomků anonymizována a výše uvedený odkaz tedy platí pro dokumentaci všech uváděných případů, nebude-li uveden jiný zdroj.
3. Dekret dvorské kanceláře č. 1118 z 24. prosince 1814 byl zrušen Zákonem č. 266/1949 Sb. z 27. prosince 1949 o zatímních změnách v některých občanských věcech právních platným od 1. ledna 1950.
4. Ústavní dekret prezidenta republiky z 2. srpna 1945 (č. 33/1945 Sb.) o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.

5. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond A2/1, Sekretariát ministra vnitra, inv. č. 1879, kart. 68, Hlášení počtu cizinců Velitelství Národní bezpečnosti – oblast Jizera sekretariátu ministra národní bezpečnosti z 11. 9. 1951.
6. Zákon č. 265/1949 Sb. o právu rodinném z 27. prosince 1949.
7. Český ústav statistický. Demografické ročenky (pramenná díla) 1949–1930 [online] [cit. 15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie_1949_1930>, Předmluva k demografické ročence za rok 1945 a 1946.
8. Výnos Ministerstva vnitra č. A-6410-11/7/45 z 2. října 1945 ve věci vydávání vysvědčení o způsobilosti k sňatku pro cizí státní příslušníky a osoby bez národní příslušnosti (Šebestík – Lukeš 1946: 59).
9. Údaje viz Český ústav statistický..., jako v pozn. 7.
10. SOkA KV, fond ONV Jáchymov, kart. 3, i. j. 58, Žádost bezpečnostního referenta o rozhodnutí ve věci G. Müllerové z 28. 3. 1947.
11. Tamtéž, nezařazený materiál k odsunu Němců z Jáchymova, cit. dle stavu zpracování v roce 1999.
12. SOkA KV, fond ONV Jáchymov, kart. 1, i. j. 56, Dopis OSK Jáchymov ZNV v Praze ve věci neoprávněného odebrání potravin, dobytka a ohrožování obyvatelstva příslušníky RA; tamtéž, kart. 9, i. j. 62, Situační zpráva pro období 9.–16. 8. 1945 a dvě zprávy o polit. situaci za srpen a září.
13. ABS, fond A14, Zemské velitelství SNB Praha, kart. 56, i. j. 440, Týdenní situační hlášení za rok 1946, hlášení OV SNB v Jáchymově z počátku srpna 1946.
14. SOkA KV, fond ONV Jáchymov, i. j. 1, Zápis ze schůze OSK z 15. 8. 1945.
15. SOkA KV, fond Místní národní výbor Vojkovice, Kronika obce Vojkovice nad Ohří 1975, s. 129–131.
16. SOkA KV, fond ONV Jáchymov, i. j. 2, Zápisy ze schůzí OSK 1946; i. j. 4, Zápisy ze schůzí ONV 1947; Kronika obce Vojkovice nad Ohří, s. 128, 156.
17. ABS, fond 304, Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, karton 17, sv. 1, Zpráva o poměrech v Severozápadních Čechách ze 7. 10. 1946.
18. SOkA KV, fond ONV Jáchymov, i. j. 1.
19. Podobný příběh je zapsán i v rodinné paměti autora studie.
20. ABS, fond 302, Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, kart. 172, sv. 6, Zpravodajská hlášení OV SNB Jáchymov z ledna–července 1947.
21. Akční výbory Národní fronty byly samozvanými orgány zakládajícími během komunistického převratu v únoru 1948. Byly zodpovědné za řadu nezákonných politických čísteč, včetně vyhošťování nepohodlných starousedlíků i osídlenců z pohraničních okresů (Dvořák 2013: 358–364).
22. O tom, že dosáhnout repatriace odsunutých osob bylo složité, svědčí také příběh z rodinné historie autora, jehož dokumentace se ve studovaném archivním materiálu nedochovala zřejmě pro polegální způsob, jakým byl nakonec v roce 1950 s pomocí nejmenovaného úředníka ONV Jáchymov vyřešen. Zároveň tato skutečnost ukazuje, že dochovaný materiál téma mimořádných manželství na Jáchymovsku nevyčerpává stoprocentně.
23. Rozhovor autora s paní M. F., uskutečněný v roce 2004 v Jáchymově.
24. Státní oblastní archiv Litoměřice – SOkA Chomutov se sídlem v Kadani, fond Místní národní výbor Kovářská, kart. 11, Nedatovaná zpráva o zapojení Němců v „lidosprávě“, masových organizacích a Národní frontě (patrně z roku 1961) pro OV KSČ v Chomutově.
25. Ověřeno v „Databáze VHA. Databáze legionářů a padlých ve 2. světové válce.“ *Vojenský ústřední archiv* [online] [cit. 9. 9. 2020]. Dostupné z: <<http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>>.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Archiv bezpečnostních složek, fond A2/1, Sekretariát ministra vnitra.
 Archiv bezpečnostních složek, fond A14, Zemské velitelství SNB Praha.
 Archiv bezpečnostních složek, fond 304, Různé bezpečnostní spisy po roce 1945.
 Archiv bezpečnostních složek, fond 302, Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky.

LITERATURA A PUBLIKOVANÉ PRAMENY:

Arburg, Adrian von 2004: *Zwischen Vertreibung und Integration. Tschechische Deutschenpolitik 1947–1953*. Disertační práce. Praha: FSV UK.
 Bandhauer-Schöffmann, Irene – Hornung, Ela (eds.) 1990: *Frauen in der Nachkriegszeit. Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst* 45, č. 4, s. 11–18.
 Duchon, Claire – Bandhauer-Schöffmann, Irene (eds.) 2000: *When the War Was Over: Women, War and Peace in Europe 1940-1956*. London: Leicester University Press.
 Dvořák, Tomáš 2002: Jáchymovské doly a územní vývoj okresu Jáchymov v letech 1945–1951. In: *Pocta Janu Janákoví. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity, věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno: Maticе moravská, s. 177–185.
 Dvořák, Tomáš 2005: Těžba uranu versus „očista“ pohraničí. Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. *Soudobé dějiny* 12, s. 626–671.

Státní oblastní archiv Litoměřice – Státní okresní archiv Chomutov se sídlem v Kadani, fond Místní národní výbor Kovářská.
 Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Karlovy Vary, fond Místní národní výbor Vojkovice.
 Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Karlovy Vary, fond Okresní národní výbor Jáchymov 1945–1951.

Dvořák, Tomáš 2013: *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno: Maticе moravská.
 Dvořák, Tomáš 2014: Situační zprávy jako pramen poznání nálad a postojů obyvatel na příkladu poválečného pohraničí. *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 12, s. 101–121.
 Edgar, Adrienne – Frommer, Benjamin 2020: Introduction. In: Edgar, Adrienne – Frommer, Benjamin (eds.): *Intermarriage from Central Europe to Central Asia: Mixed Families in the Age of Extremes*. Lincoln: Nebraska University Press, s. 1–20.
 Engelhardt, Michael von 2000: Generation und historisch-biographische Erfahrung, Die Bewältigung von Flucht und Vertreibung im Generationenvergleich. In: Hoffmann, Dierk et al. (eds.): *Vertriebene in Deutschland. Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven*. (= Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Sondernummer). München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, s. 331–358.

- Frommer, Benjamin 2020: Expulsion or Integration: Unmixing Inter-ethnic Marriage in Postwar Czechoslovakia. *East European Politics and Societies* 14, s. 381–410.
- Janáč, Dušan 2003: Nasazení německých zajatců ze SSSR v Jáchymovských dolech (1947–1953). In: Borák, Mečislav a kol.: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník příspěvků.* (= Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR č. 38). Praha: Ústav pro soudobé dějiny, s. 229–263.
- Justizgesetzsammlung* (JGS, Sběrka zákonů soudních, Sb. z. s.): 1780 – 2. 12. 1848.
- Karlsch, Rainer – Zeman, Zbyněk 2020: *Uranium Matters. Central European Uranium in International Politics, 1900-1960.* Budapest: CEU Press.
- Kovařík, David 2018: Hraniční pásmo Jáchymov (1951–1956). In: Pinerová, Klára (ed.): *Jáchymov: jeviště bouřlivého století.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, s. 59–67.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana – Pavlásek, Michal 2019: „Takové normální rodinné historky“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti.* Praha: Argo.
- Krockow, Christian Graf von 1994: *Die Stunde der Frauen. Bericht aus Pommern 1944 bis 1947. Nach einer Erzählung von Libussa Fritz-Krockow.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Kučera, Milan 1994: *Populace České republiky 1918–1991.* (= Acta Demographica XII). Praha: Česká demografická společnost a Sociologický ústav AV ČR.
- Lindner, Johanna – Malecha, Corinna 2013: *Zůstali tu s námi: příběhy českých Němců / Bei uns verblieben: Geschichten tschechischer Deutscher.* Praha: Antikomplex – Shromáždění Němců.
- Schicksal... 1995: Schicksal eines Joachimsthaler Kriegsgefangenen. *Mei' Erzgebirg': Heimatblatt für den Landkreis Preßnitz-Weipert und St. Joachimsthal* 42, č. 11, s. 11–12.
- Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé* (Sb.): 1945–1948. *Sběrka zákonů republiky Československé* (Sb.): 1948–1959.
- Scítání 1957: *Scítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Sv. 1. Nejdůležitější výsledky scítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města. Československá statistika, řada A, sv. 3.* Praha: Státní úřad statistický.
- Spurný, Matěj 2011: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960).* Praha: Antikomplex.
- Spurný, Matěj 2013: Němci v poválečném Československu. In: Lindner, Johanna – Malecha, Corinna (eds.): *Zůstali tu s námi. Příběhy českých Němců / Bei uns verblieben. Geschichten tschechischer Deutscher.* Praha: Antikomplex – Shromáždění Němců, s. 24–56.
- Staněk, Tomáš 1991: *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Praha: Academia.
- Staněk, Tomáš 1993: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha: ISE.
- Šebestík, Josef – Lukeš, Zdeněk 1946: *Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce.* (= Příručky pro národní výbor, sv. 9). Praha: Ministerstvo vnitra, II. odbor.
- Wiedemann, Andreas 2007: „Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“: *Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945–1952.* Essen: Klartext.
- Zeman, Zbyněk – Karlsch, Rainer 2020: *Na uranu záleží.* Praha: Academia.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

„Demografické ročenky (pramenná díla) 1949–1930.“ *Český ústav statistický* [online] [cit. 15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie_1949_1930>.

„Databáze VHA. Databáze legionářů a padlých ve 2. světové válce.“ *Vojenský ústřední archiv* [online] [cit. 9. 9. 2020]. Dostupné z: <<http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>>.

Summary

Marriage as a Life Strategy in the Cogs of Post-War Migrations, on Example of the Jáchymov Area in the Years 1949-1950

The study deals with marriages, concluded mainly by German residents in the Jáchymov district in the years 1949-1950. Marriages between different groups of inhabitants demonstrate the manifold migration background of residents in the monitored region, and they are also analysed as a possible way to resolve life situations, associated with the migrations. The monitored region and the theme of marriages is first presented based on basic demographic indicators. The issues of marriages and marriage rate are then analysed in the context of the post-war national and migration policy, including the circumstances under which the major source set for the study developed. Subsequently, the study exemplifies, based on the files studied, various migration and life situations experienced by members of different population groups, categorized based on ethnicity, migration origin, and several further criteria. The study shows that some aspects of the social reality, researched on a micro-scale, significantly breach the image of a total breakup and isolation of national communities in the borderlands. The reality did even not correspond to the ideologically postulated imperative of borderlands purge. The closing note assesses the observed marriages from the perspective of diverse types of common life strategies of the German minority in Czechoslovakia after the end of the main wave of forced displacement, and from the perspective of the research into family memory.

Key words: Marriages; intermarriages; marriage rate; migration policy; national minorities in Czechoslovakia; forced displacement of Germans from the Czech lands; Jáchymov; uranium mines.

MEDIÁLNÍ REPREZENTACE POVÁLEČNÉ NUCENÉ MIGRACE NĚMCŮ Z ČESKÝCH ZEMÍ VE VYSÍDLENECKÉ PUBLICISTICE NA PŘÍKLADU PERIODIK *AUSSIGER BOTE* A *BRÜNNER HEIMATBOTE*

Sandra Kreisslová (Česká zemědělská univerzita) –
Jana Nosková (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Příspěvek se zabývá poválečnou nucenou migrací německy hovořícího obyvatelstva z Československa a její recepcí v časopisech, které začali vysídleci postupně vydávat od konce 40. let 20. století. Nucené vysídlení představuje z historického hlediska jednu z největších migračních vln v dějinách českých zemí. V případě plošného vysídlení zhruba tří milionů Němců se rozlišují dvě fáze tohoto migračního procesu. První etapa, v českém prostředí ne zcela přesně označovaná jako *divoký* nebo *neorganizovaný odsun*, probíhala bezprostředně po skončení války až do podzimu 1945 nejčastěji formou velmi nehumánních pochodů nebo transferů. Současný historický výzkum rozporoval dřívější přesvědčení, že šlo vždy o spontánní projev msty směřovaný *zdola*, a naopak poukázal na to, že se často jednalo o akce centrálně řízené.¹ Druhá vysídlovací etapa se dává do souvislosti s obdobím po postupimské konferenci, na které došlo k oficiálnímu schválení nuceného vysídlení Němců z Československa na mezinárodní úrovni. Organizovaná část trvala od ledna do listopadu roku 1946 a měla probíhat spořádanou a humánní cestou.

Zkušenost ztráty *domova* (Heimat) v důsledku nucené migrace, která je oproti českému označení *odsun* v německém prostředí nejčastěji pojmenovávána jako *vyhnání* (Vertreibung/Austreibung),² vedla k zformování tzv. osudového společenství *sudetských* Němců (Schicksalgemeinschaft) (Schroubek 2008: 33), kteří po druhé světové válce (alespoň co se západoevropských zemí týče) budovali společnou kolektivní identitu a paměť skrze vznik vysídleneckých organizací a veřejné manifestace – ať už v podobě setkání, výstavbou památníků, nebo publikováním tzv. domovské literatury (Heimatliteratur) a publicistiky (Heimatpublizistik).³ Do posledně zmíněné kategorie náleží tzv. domovské časopisy (Heimatzeitschriften)⁴ (Kasten – Fendl 2017), které se ukázaly jako významné médium kulturní paměti a nástroj politiky vzpomínání skupiny německých vysídlelců.

Domovské časopisy jako paměťové médium vysídlených Němců

V rámci našeho bádání se pohybujeme ve výzkumném poli paměťových studií, kde se v rámci etnologie a sociokulturní antropologie nejvíce uplatnila díla předních teoretiků v této oblasti Jana a Aleidy Assmannových. Dvojice autorů rozpracovala koncept kolektivní paměti Maurice Halbwachse (2009), jehož podstatu tvoří premisa sociální podmíněnosti kolektivního vzpomínání, které vychází z potřeb současnosti. Jejich typologické rozlišení mezi pamětí komunikativní, respektive sociální a pamětí kulturní představuje i pro naše teoretické ukotvení výzkumného problému základní hledisko. Zatímco sociální paměť je založena výhradně na sociální interakci a komunikaci a váže se k historické zkušenosti žijících jedinců, kulturní dimenze kolektivní paměti souvisí s materiálními reprezentacemi v podobě textů, obrazů a památníků, nebo se symbolickými praktikami, jako jsou rituály a obřady. Kulturní paměť musí disponovat specializovanými nositeli a institucemi, její hlavní funkcí je zespolečenštění (Vergemeinschaftung) a transgenerační přenos zkušeností a vědomostí (Assmann 2006: 31–36).

V této studii vycházíme z předpokladu, že sledované *domovské* časopisy lze považovat za médium, prostřednictvím něhož jsou externalizovány kolektivně sdílené představy o minulosti nuceně vysídlených Němců. Lze očekávat, že jednou z funkcí těchto tiskovin bude opakovaně (re)produkovat reprezentace společně prožité minulosti a osudu, vyprávět kolektivní příběh a tím vytvářet pocit jednoty a exkluzivity tohoto ‚pomyslného společenství‘ (Anderson 2008). Zpřítomňována a (re)medializována zde bude především ta část minulosti, která podporuje pozitivní skupinový sebeobraz. Jak připomíná známý výrok Tzvetana Todorova: „*Pamatujeme si především dobro, které jsme činili, a zlo, které jsme trpěli. Nepříjemné události, jejichž evokace neumožňuje postavit se ani do role hrdiny, ani do role oběti, upadají*

do zapomenutí.“ (Todorov 1998: 36) Součástí tzv. kánonu paměti, jak prostor ‚aktivního vzpomínání‘ nazývá Assmannová (Assmann 2008: 100), budou *elitami* (v našem případě redaktory časopisů v možné závislosti na politických *elitách* vysídleneckých organizací⁵) pečlivě vybírané a posvěcené segmenty minulosti a historická fakta, která mají sloužit potřebám skupinové integrity a (re)produkce kolektivní paměti a skrze něž má docházet k prosazování skupinových požadavků vyplývajících z přítomnosti. To také znamená, že jiné aspekty historie, které tyto požadavky nesplňují, mohou být záměrně překrucovány nebo vynechávány a tabuizovány, podle Assmannové (Assmann 2008: 98) jsou ‚aktivně zapomínány‘. Instrumentální ideologické praktiky, skrze něž je snaha legitimizovat skupinovou verzi příběhu, označujeme jako ‚politiku vzpomínání‘ (Erinnerungspolitik) (srov. Maslowski 2013).

Vybrané *domovské* časopisy jsme se rozhodly využít jako pramen k poznání mediální recepce historické události poválečné nucené migrace a jejích případných proměn. Za tímto účelem jsme vybraly dvě tiskoviny. *Aussiger Bote (Ústecký posel)*, který začal vycházet ke konci roku 1948 jako měsíčník a byl určen pro bývalé obyvatele města a okresu (Kreis) Ústí nad Labem, jak se uvádí v jeho podtitulu.⁶ Dále jsme zvolily *Brünner Heimatbote (Brněnský posel z vlasti)*, časopis vysídlených Němců z Brna a okolí, který vycházel od roku 1948 jako čtrnáctideník.⁷ Obě tiskoviny se jeví jako vhodné ke komparaci zvláště z důvodu regionální rozdílnosti, která se odrazila v historicko-politickém vývoji obou oblastí. Zatímco Ústí nad Labem bylo součástí *Sudet*⁸ a jako takové připadlo v roce 1938 nacistickému Německu, Brno a jeho okolí coby tzv. jazykový ostrov ve vnitrozemí spadalo od roku 1939 pod protektorát Čechy a Morava. V obou případech se jedná do válečného období, respektive do období krátce po druhé světové válce o multietnická města, s tím rozdílem, že před rokem 1945 tvořili v Ústí většinové obyvatelstvo Němci, v Brně naopak od 20. let 20. století převažovali Češi. Brněnská metropole tudíž nebyla zasažena poválečnými migračními procesy tak intenzivně jako jiná města a obce v *Sudetech*.

Na druhé straně je pro obě města příznačné, že se zde během období krátce po druhé světové válce, respektive během první fáze *vyhánění* postupovalo proti německému civilnímu obyvatelstvu velmi radikálně. V Ústí došlo k tragickým událostem 31. července 1945 bezprostředně po explozi zdejšího muničního skladu,

kteří si vyžádala oběti na životech. Tento čin byl přisuzován německým záškodníkům. Ihned poté na různých místech v Ústí vypukla řada represálií vůči německým občanům, které byly následně odůvodňovány jako reakce na sabotážní akce Němců. Argument protistátní činnosti Němců s odkazem i na události v Ústí měl být rovněž využit pro podporu požadavku československé vlády o urychlené započetí *organizované* fáze vysídlování na nadcházející konferenci v Postupimi (blíže viz Staněk 1996: 131–137; Pustejovsky 2001). O dva měsíce dříve, z 30. na 31. května 1945, došlo rovněž v Brně k tragickým událostem. Během vysídlovací akce bylo místní německé obyvatelstvo složené převážně z žen, dětí a starých lidí formou pochodu vedeno ozbrojeným doprovodem k rakouské hranici. Již v průběhu náročné cesty zřejmě zahynuli někteří vyhánění obyvatelé, velké ztráty na životech přinesl pak především pobyt v táboře v Pohořelicích. V důsledku naprosto nedostatečných hygienických podmínek a na následky v táboře rozšířené smrtelné epidemie úplavice mnoho lidí zemřelo (blíže viz Kovařík 2005; Dvořák 2010).

Obě historické události, pro které se vžily expresivní názvy *ústecký masakr*, respektive *brněnský pochod smrti*, se staly důležitou součástí *sudetoněmecké* paměti, lze je považovat za ‚zvolené vzpomínky‘ (Kailer 2006), které se staly symbolem poválečné odplaty a utrpení (Hahn – Hahn 2010: 66). Naproti tomu na české straně podléhaly až na ojedinělé diskuse v exilovém a disidentském prostředí do roku 1989 ‚represivnímu zapomínání‘ (Assmann 2016: 49). Po pádu železné opony a zániku komunistického režimu v Československu se téma otevřelo i zde. Tehdejší diskuse se však neobešly bez tradování různých nepřesností a mýtů, včetně střetu často vzájemně si odporujících a konfliktních interpretací minulosti (Kreisslová – Nosková 2018; Kreisslová 2016). Přesný sled událostí se u obou případů dodnes nepodařilo spolehlivě objasnit. Dohady panují nad motivy a vlastním průběhem protiněmeckých represálií a vyhánění, včetně počtu obětí. V tomto ohledu platí, že zatímco *sudetoněmecké* odhady byly většinou nadhodnocovány, česká publicistika měla naopak tendenci uvádět počty nižší. Seriózní historické bádání odhaduje počet obětí *ústeckého masakru* přibližně mezi 50 až 100 osobami (Staněk 1996: 136), během a na následky brněnského pochodu zemřelo prokazatelně 1 691 osob (Staněk 1996: 90).

Cílem tohoto textu však není ukázat, jak se vše *skutečně* odehrálo, ale porozumět tomu, jak se o poválečné

nucené migraci uvažovalo ve skupině, jejíž členové se považují za *oběti* tohoto procesu. Maruška Svašeková (Svašek 2002) s odkazem na Vamika Volkana o nuceném vysídlení uvažuje jako o „zvoleném traumatu“ (chosen Trauma). Volkan (2000: 180–181) tímto termínem označuje kolektivní vzpomínku na katastrofu způsobenou etnickým konfliktem, která má transgenerační přesah. Jde o mentální reprezentaci sdílené traumatické minulosti uchovávanou v kolektivní paměti, která obsahuje vzpomínky, očekávání, přání, obavy, intenzivní emoce a obranné strategie. Faktografická přesnost o původní události, která se stala traumatem, není pro skupinu důležitá, podstatnou roli hraje sdílení „zvoleného traumatu“, kterým členové skupiny posilují svou kolektivní identitu. Koncept podle Svaškové představuje vhodný analytický instrument k pochopení způsobů, jakými *sudetští* Němci „konstruovali svůj vlastní sebe-obraz jakožto společenství, v rámci kterého jsou sdíleny určité vzpomínky, emoce a práva“ (Svašek 2002: 60–61). Za účelem mezigenerační transmise vzpomínek na nucené vysídlení a legitimizace morálních, právních a politických požadavků na *právo na vlast* (Heimatrecht) konstruovali němečtí vysídleníci specifické narativní vzory (Erzählmuster) o kolektivně prožitém utrpení, které artikulovali ve veřejném prostoru (Svašek 2002: 61). Historickou událost nuceného vysídlení tak lze považovat za klíčovou komponentu kánonu paměti německých vysídlelců, skrze níž se vysvětlují děje předcházející, současné i budoucí.

Domovské časopisy perspektivou mediálních studií

V centru předkládaného zkoumání se ocitají časopisy nejčastěji označované jako *domovské dopisy* (Heimatbriefe) nebo *domovské listy* (Heimatblätter), které začali němečtí vysídleníci v západních okupačních zónách vydávat relativně brzy po svém příchodu. Již v prvních letech po nuceném vysídlení se objevují *předchůdci* těchto periodik, většinou v podobě tzv. farních zpravodajů, jejichž hlavním úkolem bylo najít po celé zemi rozptýlené členy bývalých farních komunit (Hemmerle 1996: 17). Ve větším měřítku se ve Spolkové republice Německo (SRN) začaly vysídlenecké časopisy šířit až po roce 1949. Dřívějšímu založení bránil materiální nedostatek, licenční povinnost a existence tzv. koaličního zákazu, kterým západní Spojenci chtěli zamezit vzniku vysídleneckých spolků a organizací za účelem asimilace vysídlelců (Nosková 2010a: 17). Po uvolnění a zrušení těchto opatření na konci 40. let lze pozorovat *boom* ve vydávání těchto periodik.

Až do 70. let 20. století se počet časopisů vycházejících z produkce německých vysídlelců z tzv. východních oblastí (oblastí ve východní, jihovýchodní a střední Evropě) pohyboval kolem 300 (Stickler 2015: 421).

Základní dělení těchto periodik je založeno na rozlišení, zda se orientují na všechny vysídlelce bez ohledu na oblast jejich původu, nebo jde o regionálně zaměřené tiskoviny (Neuhoff 1970: 154–156); do této kategorie se řadí také námi analyzované tiskoviny. Jejich prvořadým úkolem bylo udržovat vysídlelce v *kontaktu* s jejich *původním domovem*, ať už v podobě vlastivědných, memoárových textů, nebo textů o lidové kultuře, nebo (krátkých) zpráv informujících o současném dění v dané oblasti/Československu, nebo zpráv z nostalgických cest, které vysídleníci postupně od druhé poloviny 50. let podnikali (blíže viz Kreisslová – Nosková 2020a; Nosková – Kreisslová 2017). Zároveň časopisy vypovídají o kulturní a socio-ekonomické situaci vysídlelců v SRN a jejich politických aktivitách. Neméně důležitý je moment zprostředkovávání a udržování kontaktů mezi vysídleníci, a především pak podpora společné skupinové sounáležitosti. Hans Neuhoff (1970: 155) uvádí, že vysídlenecký tisk je prokazatelně „*nejsilnějším poutem vyhnanců*“.

50. Sudetendeutscher Tag
22./23. Mai 1999
Nürnberg

RECHT AUF DIE HEIMAT —
BAUSTEIN FÜR EUROPA

Obr. 1. Pozvánka na Sudetoněmecký den s motem práva na vlast, Norimberk 1999. *Aussiger Bote* 51, 1999, č. 5, s. 137

Vysídlenecká periodika patří mezi klasická tištěná média, nabízí se proto propojení teorií z oblasti paměťových a mediálních studií. Vycházíme z předpokladu, že zkoumané tiskoviny nelze chápat „jako jakási zrcadla věrně odrážející skutečnost či neutrální potrubí, jímž k nám proudí informace“ (Horák 2014: 343). Média nám sice nabízejí uspořádaný a srozumitelný obraz reality, nikdy však nejsou neutrálním a objektivním odrazem toho, co se ve skutečnosti stalo, jejich produkce je podmíněna společností a kulturou, jejíž jsou součástí. V této souvislosti se v mediálních studiích hovoří o *repräsentacích*, které znovu zpřítomňují a převádějí určitou (v našem případě uplynulou) událost nebo jev prostřednictvím určitých výrazových prostředků – znaků (obrazů, textů) – do fyzické podoby. Mediální produkce je dle konstruktivistického přístupu, který zde uplatňujeme, souborem reprezentací sociální skutečnosti, které neodrážejí *přirozeně* danou realitu, ale realitu konstruovanou v konkrétní historické situaci, přičemž média a jejich reprezentace se na této konstrukci samy podílejí (Jirák – Köpplerová 2015: 271–273).

Naším předpokladem tedy je, že mediální textové reprezentace nuceného vysídlení, kterých si během našeho zkoumání *domovských* časopisů primárně všímáme, budou odrážet dominantní hodnoty a postoje společnosti, pro které jsou určeny a ze kterého vzešly, zároveň konstruované reprezentace této historické události budou ovlivňovat vzpomínání členů daného společenství. Dále, že mediální tvorba a způsoby interpretace zobrazované (minulé) reality byly ovlivňovány celou řadou faktorů. Výsledná mediální reprezentace nuceného vysídlení tak bude odrážet postoje tvůrců časopisů a vysídleneckých *elit*, postoje a preference publika (které se v některých případech stávalo tvůrcem) a postoje společnosti jako celku, na které němečtí vysídlení reagovali (viz Jirák – Köpplerová 2015: 235). Vysídlenecká periodika jsou specifická v tom, že se orientují na úzkou skupinu čtenářů, primárně jsou určena a mají působit na *ingroup* (Stickler 2015: 420) – vysídlené Němce z určitých regionů, v našem případě z Ústecka a Brněnska.⁹ Vydávány byly tyto tiskoviny jednotlivými spolky a organizacemi vysídlených Němců, což platí i v případě analyzovaných časopisů ve sledovaném období (*Aussiger Bote* byl vydáván uskupením *Hilfsverein Aussig* založeným v roce 1949 v Mnichově,¹⁰ *Brünner Heimatbote*, jak napovídá jeho dnešní podtitul,¹¹ vydává domovský spolek Brňanů *Bruna* a spolek obcí tzv. brněnského jazykového ostrova, do roku 1996 vycházel nákladem Liesel Marxové,

respektive nakladatelstvím Marx, které založila).¹² Tvůrci těchto tiskovin nebyli profesionální redaktoři ani žurnalisté, ale laici, navíc zde existovalo úzké propojení mezi autory a čtenáři. Čtenáři se tak stávali autory značné části článků (Bauer 2001: 52).

Na základě výše uvedených teoretických předpokladů a toho, co o charakteru vysídleneckých periodik víme, se ptáme, jak bylo ve vybraných časopisech *Aussiger Bote* a *Brünner Heimatbote* reprezentováno nucené vysídlení Němců po druhé světové válce. Naší snahou je identifikovat mediální reprezentace a výkladové rámce vztahující se k této historické události.

Kombinací kvalitativní obsahové a diskursivní analýzy budeme sledovat mediální obsahy, které se nějakým způsobem vztahují k dané události nebo o ní referují, a budeme je kontextualizovat dobovými diskurzemi a ideologiemi produkovanými ve vysídleneckém prostředí. Pro potřeby možného diachronního pohledu na případné proměny reprezentací a výkladových rámců jsme se zaměřily na časové období od 50. do 90. let 20. století, přičemž z jednotlivých dekád byly vybrány vždy ročníky s časovým odstupem jednoho každého následujícího desetiletí od zkoumané události, v nichž jsme předpokládaly zvýšenou problematizaci a komemoraci nuceného vysídlení vzhledem k jeho výročí (1955, 1965, 1975, 1985, 1995). Komparačně k těmto *speciálním* ročníkům jsme vybraly *nevýroční* roky 1949, 1959, 1969, 1979, 1989 a 1999.

Vyhnání jako ztráta domova

„Zůstaň vnitřně věrný svému domovu, ať tě osud zavedl kamkoliv. I přesto, že blažené vzpomínání je to jediné, co z něj zbylo.“ (Bestner 1949) Tak zní úvodní verš básně, kterou složil jeden ze čtenářů *Aussiger Bote*. Báseň vypoovídá o bolesti a stesku po *domově*, kterými byli němečtí vysídlení po *vyhnání* sužováni. Uvádí se, že je to převážně až hrozba ztráty *domova* nebo jeho reálná ztráta, které vedou k problematizaci *domova* (srov. Nosková 2018; Gebhard – Geisler – Schröter 2007). Gunther Gebhard, Oliver Geisler a Steffen Schröter (2007: 11) tento proces člení na tři pomyslné fáze: ztrátu – distancování – reflexi. Moment ztráty umožní distancování se od *domova*, takže jeho existence přestane být samozřejmostí, až teprve pak se stává tématem a může vyvolávat reflexe.

V německém jazyce označení *Heimat* odpovídá českému ekvivalentu *domov/domovina/vlast*. To, že jde o centrální kategorii kolektivní identity a kulturní paměti vysídlených Němců, je zřejmé. Po nuceném vysídlení

se *sudetští* Němci začali označovat za *vyhnance z vlasti* (Heimatvertriebene) a pro jejich aktivity byla příznačná fixace na *domov*, který se shodoval s rodným místem/regionem. *Domov* se stal objektem nostalgie, různé instituce, média a aktivity, jejichž cílem bylo uchovat vzpomínku na něj, nesly často přívlastek *domovský*. Sudetoněmecké krajské sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft – SL), které reprezentuje vysídlenec z českých zemí na spolkové úrovni, dělí své členy a členské organizace podle *domovských* krajů (Heimatlandschaften) a *domovských* okresů (Heimatkreise). Jak na celostátní, tak na lokální úrovni v rámci *domovských* obcí a okresů probíhají organizované srazy německých vysídlenců, tzv. domovská setkání (Heimattreffen), která jsou místem vzpomínání na *domovinu* a místem jejího znovuzpřítomňování. Příkladem nadregionálního setkání je od roku 1950 každoročně na letnici pořádaný *Sudetoněmecký den* (Sudetendeutscher Tag), jehož charakter je od svého počátku do značné míry politický. Běžní návštěvníci v něm však vidí především „*místo setkávání, vzpomínání, truchlení a bytí doma*“ (Fendl 2019: 39). Do *vyhnaneckého* kalendáře se dále řadí *Den domoviny* (Tag der Heimat), který každoročně vyhlašuje *Svaz vyhnanců – Spojená krajská sdružení a zemské svazy* (Bund der Vertriebenen – Vereinigte Landsmannschaften und Landesverbände – BdV) založený v roce 1957, zastřešující organizace vysídlenců z tzv. východních oblastí, kam spadá tedy i SL. *Den domoviny* pořádaný každoročně v srpnu plnil podobné funkce jako *Sudetoněmecký den*. Na jedné straně poskytl „*možnost zažít v rodině svých krajanů pocit společného původu*“, čímž se posilovala vnitřní integrita skupiny a bojovalo se proti asimilaci, na straně druhé se zde vysídlenecké organizace pokoušely legitimizovat své vlastenecko-politické cíle, jak uvidíme později (Kossert 2011: 180). Na celostátní *Den domoviny* navazovaly decentralizované akce jednotlivých vysídleneckých spolků. Ústecký *Den domoviny* (Heimattag) se např. v ústeckých vysídleneckých novinách *Aussiger Bote* ukázal jako jedna z nejvýznamnějších společenských událostí, která byla bedlivě sledována.

Domovské dny byly chápány jako „*přihlášení se k domovskému společenství a vyznání víry v domov a závazku ho hájit. Lásku k domovu zavazuje k vlastenecké věrnosti*“, a proto by se měli čtenáři tohoto setkání účastnit, doporučovalo se na stránkách časopisu (Hollube 1975: 198). Zdůrazňování neuhastitelné lásky k *domovu*, jejího dokazování celému světu pomocí „*velkolepé mani-*

festace“ masovou účastí (Mrasek 1965), která je „*samo-zřejmou povinností*“ každého Brňana (Nowotny 1975: 52) – to byly neodmyslitelné komponenty zpravodajství o *domovských setkáních* i v *Brünner Heimatbote*.

S aktivitami a iniciativami vysídleneckých spolků zpravidla souviselo zakládání *domovských* muzeí nebo jizeb (Heimatismuseum, Heimatstube) a archivů (Heimatarchiv). Ústecký archiv byl založen v roce 1951 v bavorském Mnichově. V této době je na stránkách *domovského* časopisu rozebírána také potřeba založit vlastní muzeum vysídlenců z Ústecka. K tomu došlo ale až v roce 1967 rovněž v Mnichově (Aussiger Heimatismuseum und Archiv in München 1967), který je zároveň od roku 1952 městem patronátním.¹³ I nuceně vysídlení obyvatelé Brna se prezentovali muzejní expozicí, která existovala od počátku 70. let 20. století v městském muzeu ve Schwäbisch Gmünd, jejich patronátním městě.¹⁴

Současně se vzedmula vlna literární činnosti, vydávaly se *domovské* knihy (blíže viz Faehndrich 2011),¹⁵ vycházel a dodnes vychází *domovský* tisk (Heimatpresse)

Festfolge zum 7. Aussiger Heimattag

Obr. 2. Pozvánka na ústecký *Den domoviny* v roce 1955 v patronátním městě Mnichově. *Aussiger Bote* 7, 1955, č. 8, s. 241

(blíže již zmiňovaní Kasten – Fendl 2017). Rovněž pro námi sledované *domovské* časopisy platí, že *domov* zde od založení obou tiskovin až po 90. léta 20. století zůstává a dominuje jako „*pojem, téma i motiv*“ (Bauer 2001: 37). *Domov* je zde zpracováván formou různých literárních žánrů, poezí i prózou. V časopisech byly publikovány memoárové, vlastivědné nebo historické texty, které zobrazovaly *starý domov* hlavně jako *ztracený ráj*. Život v něm byl v rámci vlastní skupiny líčen převážně jako nekonfliktní, pozitivní a idylický. Sociální, náboženské, generační nebo lokální rozdíly mezi německými obyvateli Brna či Ústí ustupovaly do pozadí, naopak se utužovala představa pospolitosti a mírumilovného soužití (srov. Nosková 2010a: 28–29, Nosková 2010b). Nostalgicky laděné texty se v obou *domovských* časopisech objevují po celé sledované období. Nostalgii lze přitom považovat za jeden ze základních rysů kulturní paměti německých vysídlenců. Vychází ze zkušenosti ztráty, ze které pramení touha po idealizované minulosti, jejíž reprezentace

Obr. 3. Pozvánka na sraz Modřičanů o slavnosti Božího těla ve Wolkersdorfu. Zveršovány jsou dvě základní osy vzpomínání obyvatel Brna a tzv. brněnského jazykového ostrova: vyhnání a věrnost domovině. „40 let vyhnání – domovině v Modřicích věrní.“ *Brünner Heimatbote* 37, 1985, č. 4, s. 72

se od reality mohou významně lišit (Pickering – Keightley 2006: 993). Sentimentálně zprostředkovaná reprezentace minulosti byla příznačná zvláště pro vzpomínková vyprávění čtenářů, kteří tesknili po ztracené a nedosažitelné minulosti. Rovněž básně podobné té výše citované měly vždy silný emoční náboj. Jejich estetická hodnota nebývala vysoká, za to význam pro individuální i *kolektivní* vzpomínání a vyrovnání se s prožitým traumatem alespoň v prvních desetiletích po nuceném vysídlení mohl být výrazný. Tyto a jim podobné texty fungovaly jako „*médium truchlení*“ (Svašek 2002: 73). Čtenáři se skrze ně mohli ve svých myšlenkách vracet do své *domoviny*, autoři jimi mohli artikulovat individuální a *kolektivní* zármutek,¹⁶ literárně se vyrovnávat s *útekem a vyhnáním* (Fassl 2015: 334). Důležitost reflexe minulosti prostřednictvím vyprávění byla v časopisech zdůrazňována, ještě v roce 1995 bylo hlavním heslem *Sudetoněmeckého dne*: „*Pouze ten, kdo vzpomíná, má budoucnost*“ (Hauptkundgebung am Sudetendeutschen Tag: „Nur wer sich erinnert, hat eine Zukunft“ 1995: 212). Vzpomínání na *domov* bylo pro německé vysídlence závazkem, který naplňoval stránky časopisů i v době probíhající tzv. ostpolitiky, kdy byla vzpomínková kultura německých vysídlenců ze strany západoněmecké veřejnosti vnímána jako kontraproduktivní (Messerschmidt 2008: 48).

Zmíněné texty reprezentují idealizovaný předmigrační *domov*, některé nejsou explicitně o nuceném vysídlení, tato událost je zde tematizována okrajově jako příčina ztráty, aniž by byla blíže popisována. Figuruje zde však jako dějový a dějinný předěl mezi *tady a teď* a *tam a tehdy*, „*je příčinou všech příčin*“ (Šmídová 2010: 74). Vzpomínky na *domov* ztracený v důsledku nucené migrace jsou *alfou a omegou* kolektivní identity a paměti německých vysídlenců, z tohoto důvodu se také v *domovských* časopisech dbalo na (více či méně úspěšný) transgenerační přenos, kterým se měla zajišťovat budoucí existence skupiny.¹⁷ Obavu ze ztráty vzpomínek na *domov* u následujících generací vyslovil již v roce 1949 jeden z autorů, když napsal, že „*duchovní a kulturní domovské bohatství, které jsme po vyhoštění po různých částech zbytku Německa zachránili, se nachází ve velkém nebezpečí, že upadne již v příští sudetoněmecké generaci do zapomnění, pokud si včas neuvědomíme, že se o něj máme dále pečlivě starat a věrně ho udržovat také pro své děti a vnoučata*“ (A. F. B. 1949: 11). Obavy z chybějících generací, imperativ *aktivního* vzpomínání na *domov* a předávání těchto vzpomínek na další generace se objevovaly v tisku ještě

v 90. letech, když se například doporučovaly nově vydané *domovské* knihy i čtenářům mimo *generaci zážitku* (Erlebnisgeneration). Zdá se však, že toto ohrožení bylo intenzivněji tematizováno v prvních desetiletích po nuceném vysídlení, čím blíže však reálná hrozba rozpadu skupiny z důvodu přerušování generační kontinuity a zániku komunikativní paměti byla, tím méně důrazných apelů na mladou generaci v časopisech nacházíme.

Vyhnaní jako nový začátek: mezi tady a tam

Paralelně s budováním vysídlelecké identity založené na zkušenosti *vyhnaní* a ztráty *domova* se ve sledovaných časopisech řešila integrace do západoněmecké společnosti. Migrace obyvatel do *etnické vlasti* se v současném badatelském prostředí zkoumá prizmatem koetnické migrace, která zohledňuje emickou perspektivu migranta, jenž se potýká s adaptačními problémy a přijetím místními obyvateli obdobně jako neetnickí migranti (Čapo Žmegač 2010: 16). Ačkoliv němečtí vysídlení přicházeli do země s obyvateli, se kterými sdíleli stejný etnický základ, šlo pro ně o neznámé prostředí a jejich situace zde byla alespoň zpočátku velmi komplikovaná. Trpěli materiálním nedostatkem a ze strany místních byli navíc vnímáni jako „*nechtěni*“ (Lehmann 1991). Proces adaptace koetnických migrantů proto doprovázelo vytváření vlastní subetnické identity, založené na reflexi migrační zkušenosti a vědomí odlišného původu od majority (Čapo Žmegač 2005: 214), tak jak byla popsána pro německé vysídlenky výše. Nastalá schizofrenní situace plynoucí z touhy po návratu do země původu a paralelně vedených snah o integraci do společnosti v cílové zemi je zjevná i z některých textů otištěných v *domovských* časopisech zejména v prvních letech po nuceném vysídlení.

V roce 1949 šéfredaktor *Aussiger Bote* Alfred Bohmann¹⁸ čtenáře varoval před přehnaným steskem po *domově* a sentimentem, který může být překážkou v začlenění do *nového domova*: „*Nezakrývejme také náš smysl pro realitu, který potřebujeme, abychom zvládli život v našem novém domově. Jistě je to mnohem těžší život, který jakožto vyhnaní z vlasti musíme vést, z dlouhodobého hlediska je v mnoha ohledech také pro nás a naše děti jednodušší. Bojujeme s vážnou každodenní nouzí a nezaměstnaností je v našich řadách obrovská. Je to však jen výraz hospodářské krize, kterou dříve či později překonáme i my, nikoliv primárně krize národní.*“ (Bohmann 1949: 4) Novinář věřil v překonání počáteční krize v Německu, kterou chápal jako primárně economic-

kou, nikoliv jako, z jeho pohledu evidentně mnohem obtížněji řešitelný, mezietnický spor. Stejný etnický původ místních a nově přichozích obyvatel se stal pro autora garancí možného soužití. Integrace byla v prvních letech po nuceném vysídlení v časopisech prezentovaná jako jediné východisko. Vzhledem k mezinárodní situaci nebylo možné předpokládat brzký návrat do *staré domoviny*, souběžně s budováním nové existence se však měli vysídlení semknout, aby bylo možné v budoucnu usilovat o řešení tzv. sudetoněmeckého problému (návratem do staré vlasti), psalo se v jiném textu z téhož roku (Reichenberger 1949: 2). Takový výklad předpokládal integraci (tedy získání silné pozice v německé společnosti) jako podmínku k možnému návratu.

Problematický průběh integrace v různých spolkových zemích ukázala již řada výzkumů (za všechny Krauss 2008). A velmi podobná byla i situace v Rakousku, kde zůstala žít část nuceně vysídlených německých obyvatel Brna.¹⁹ Příčinou nebyla pouze materiální nouze, konflikty mezi místními a vysídleníci byly založeny rovněž na kulturních a konfesijních rozdílech, včetně konstruovaných meziskupinových stereotypů a předsudků (srov. Kossert 2011: 147–167). Situace vysídleneců se zlepšovala společně s celkovou obnovou SRN a tzv. hospodářským zázrakem.²⁰ Reakcí na první roky zažívané sociální exkluze byly v různých textech opakovaně připomínané schopnosti vysídleneců, jejich mimořádná houževnatost, píle a pracovitost, kterou dokázali překonat krizové po/migrační období. Jde o běžně využívané výkladové schéma marginalizovaných skupin (Hlaváček – Horáková 2013: 268), kterým se vysídleníci navíc snažili legitimizovat svou existenci v nové zemi. Akcentace přínosu a podílů vysídleneců na poválečné výstavbě a rozvoji Německa je v časopisech zjevná po celé sledované období. Deset let po nuceném vysídlení se v *Aussiger Bote* psalo o tom, že „*vyhnaní z domova a uprchlíci ze sovětské zóny nepřišli do západního Německa pouze jako objekty sociální péče. Přispěli k hospodářské a státní znovuoobnově spolkové republiky...*“ (Vertriebenenproblem in Permanenz 1955: 133), stejnou interpretaci v témže roce zastával i předseda spolku *Bruna* (Nowotny 1955: 212). Na konci 60. a 70. let se na *Sudetoněmeckých dnech* připomínalo, že vysídleníci svou integrací a podílem na politickém, sociálním a ekonomickém fungování zmařili Stalinův předpoklad o tom, že *vyhnaní*, vykořenění a zbídačení Němci zde rozpoutají revoluci (von Habsburg 1969; XXX. Sudetendeutscher Tag in

München 1979: 199), nuceně vysídlení místo zamýšle-
ného chaosu dostali nový úkol – být „záštitou“ (Bollwerk)
proti komunismu (Mrasek 1959: 466).

Zajímavé je také sledovat, zda se v *domovských*
časopisech vyskytuje reflexe nepřijetí ze strany Němců/
Rakušanů bezprostředně po nuceném vysídlení. Jak již
bylo řečeno, hmotná nouze a sociální propad byly častým
jevem po příchodu do Německa či Rakouska. Popisů ne-
gativního chování Němců či Rakušanů je však kupodivu
málo. Pro *Brünner Heimatbote* je typické, že v rámci líčení
vyhnání spíše buduje dichotomii hrůz a násilí na české
straně hranice versus úlevy a naděje a pomoci po překro-
čení česko-rakouské hranice. Líčení „hořkého zklamání“,
kdy „jsme z pověstného zlatého vídeňského srdce tehdy
necítili vůbec nic“ a byli o to více rozčarováni tím, že ra-
kouská vláda tou samou dobou naléhavě prosila o milo-
dary pro Nizozemce a Italy postižené povodněmi, je tedy
spíše výjimkou (-ab- 1955: 220). Zároveň však ukazuje

Obr. 4 Pozvánka k uctění obětí ústeckého masakru v Mnichově
v roce 1965. *Aussiger Bote* 17, 1965, č. 7, s. 203

na figuru, která byla popsána již výše – operuje se zde
s předpokládanou (nebo žádanou, chtěnou) afinitou mezi
nuceně vysídlenými Brňany a obyvateli Rakouska (měli
by si být blíže než Rakušané s Italy či Nizozemci). Tato
afinita je argumentačně založena na historické zkušenos-
ti, na dlouhotrvajícím spolužití (Němců z českých zemí
a Rakušanů) v rámci habsburské monarchie, která je na-
konec často líčena jako *zlatý věk*, věk tolerance, světa bez
nacionalistických vášní, které byly v konečném důsledku
důvodem pro tragédii *vyhnání* (vždy ovšem v podobě
českého nacionalismu a šovinismu, respektive případně
v podobě nacionálního socialismu na straně Němců).

Z životopisných vyprávění německých vysídlelců je
známo, že touha po reálném návratu *domů* se vytrácela
společně s existenční stabilizací v Německu. S vybudo-
váním vlastního domu a přibývajících hroby zesnulých
příbuzných na hřbitovech v Německu se z *ciziny* stával
domov (Fendl 2007: 24). Politicky byly snahy o návrat
nejpozději s přijetím smlouvy o vzájemných vztazích
mezi ČSSR a SRN v roce 1973 dost omezeny. Přesto
se v *Aussiger Bote* ještě v roce 1995 psalo, že „známé
námitky proti návratu domů neplatí. Tvrzení, že jsme si
v novém domově vytvořili existenci, že jsme příliš staří
na návrat, že už nikdo nemá zájem se vrátit, že by šlo
o další nespravedlnost vzniklou dalším vyhnáním a po-
dobné obavy lze všechny, byť ne v tomto krátkém pojed-
nání, vyvrátit“ (Haidl 1995). Integrace v *novém domově*
neznamenala tedy – rozhodně ne v proklamacích před-
stavitelů vysídleneckých organizací – vzdání se *domova*
starého, jak ukážeme dále.

Vyhnání jako historická křivda a tzv. domovská poli- tika na stránkách vysídleneckých časopisů

Na rozdíl od výše analyzovaného materiálu, na kterém
jsme ukázaly dvě hlavní témata spojovaná s nuceným vy-
sídlením (ztráta *domova* a integrace), se nyní podíváme
na texty, které byly výhradně nebo především zaměřeny
na *vyhnání*. Ty lze rozdělit do dvou základních kategorií,
které se v některých případech prolínaly. Zaprvé šlo o tex-
ty, jejichž cílem byla rekonstrukce a interpretace konkrétní
historické události (tj. *ústeckého masakru* a *brněnského*
pochodu smrti), v některých případech s popisem události
a procesů, které jí předcházely. Téma nuceného vysídle-
ní jako procesu, který postihl většinu německy hovořícího
obyvatelstva v Československu, bylo ovšem nejčastěji
identifikováno v kontextu nárokování nápravy této *ne-
zpochybnitelné historické křivdy*. Hlavní zápletkou v tom-

to případě byly různě argumentačně podložené snahy o uznání nároků na *domov*, které se odvíjely a reagovaly na proměňující se dobovou vnitropolitickou a mezinárodní politiku mezi SRN a Československem/Českou republikou v době existence *železné opony* a po jejím pádu.

Na stránkách *Aussiger Bote* se první článek o *ústecském masakru* objevuje již v lednovém čísle roku 1949 pod názvem *Ústí – mnohonásobné Lidice*. Šlo o výpověď českého svědka těchto událostí publikovanou o rok dříve v exilovém časopise *Londýnské listy*. Zde se poprvé objevuje přirovnání k lidické tragédii roku 1942. Tento příměr je však znám již z období probíhajících *divokých odsunů*, kdy se o tzv. postoloprtském masakru Němců začalo hovořit jako o „*druhých (německých) Lidicích*“ (Staněk 2005: 115). Motiv *Lidic* se ve vysídleneckém tisku běžně objevoval (a to i v řadě dalších časopisů viz Kreisslová – Nosková 2020a: 445). V *Aussiger Bote* se v rámci budovaného viktimizačního narativu reprodukoval²¹ zejména v souvislosti s komemorací vypálení Lidic: „*Květinový záhon pro Lidice, ale žádné slovo o ústecském krvavém dni 31. července 1945, který si vyžádal desetkrát více německých obětí,*“ stěžoval si Bohmann (1955a: 214). Lidice se staly *konkurencí* při nárokování si statusu *oběti* v historickém příběhu o česko-německém soužití, během něhož byla uplatňována strategie *hierarchizace utrpení* – připomínal se vyšší počet obětí (nejčastěji uváděné číslo bylo 2 000 obětí *ústecského masakru*) nebo to, že v případě *sudetských* Němců najdeme pomyslných *Lidic* celou řadu (N. N. 1985). *Ústecký masakr* byl dále běžně označován za *krvavou lázeň* a *krvavý den* (obr. 4), po celé sledované období se pak *vyhnání* chápalo za *genocidu* (Massenmord).²²

V *Brünner Heimatbote* se odkaz na Lidice téměř neobjevuje,²³ ale i zde je první článek o tzv. brněnském pochodu smrti, symbolu poválečného osudu Němců z Brna a jeho okolí, otištěn již v roce 1949 (Der Todesmarsch²⁴ der Brünner 1949) a již tento první text nabízí řadu reprezentací, které jsou variovány v příspěvcích po celé námi zkoumané období. Pracuje se s emocemi, násilností a mučení jsou líčeny naturalisticky, základním slovíčkem je *nenávisť* (Čechů vůči Němcům), *msta a odplata* (ze strany Čechů), *utrpení* (na straně Němců), tzv. pochod smrti, respektive *vyhnání* jsou interpretovány jako důsledek českého bezbřehého *nacionalismu* a *šovinismu*. Jeden z dalších vyprávěcích vzorů, který lze identifikovat v *Brünner Heimatbote* především ve 40. a 50. letech, je možno definovat jako aluzi na náboženské motivy.

Tomu jistě nahrává i datum tzv. brněnského pochodu smrti, který proběhl v roce 1945 na slavnost Božího těla. Oběti jsou pak nazývány „*mučedníky a hrdiny národa*“ (Zitka-Oplustil 1949), vysídlení jsou srovnáváni s Kristem nesoucím svůj kříž (Walter 1955), *vyhnání* je často vnímáno jako *křížová cesta* (Passionsweg), masa lidí pohybujících se k rakouské hranici je označována jako „*podivný božitélový průvod*“ (Vor 10 Jahren 1955: 215). Religiózní motivy se nakonec objevují i v obrazovém doprovodu článků, respektive na titulních stranách květnových vydání²⁵ – vizuální reprezentace *vyhnání* je tvořena především křížem a trnovou korunou (obr. 5) nebo reprodukováním artefaktů středověkého umění (pieta, ukřižovaný Kristus) jako ilustrací utrpení. Teprve později jsou tyto vystřídány jinými ikonami – především zobrazením matek a dětí na útěku,²⁶ jak můžeme vidět

Obr. 5. Titulní strana druhého květnového vydání *Brünner Heimatbote* se symbolem kříže jako připomínky tzv. brněnského pochodu smrti dne 30.–31. 5. 1945. *Brünner Heimatbote* 7, 1955, č. 10, s. 209

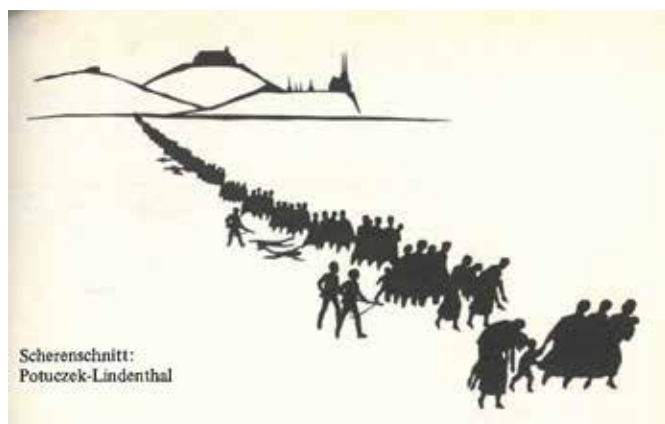

Obr. 6. V průvodu vyhnanců – dílo Hermine Güntherové (1910–1979), která musela odejít z Brna se svými čtyřmi dětmi během tzv. brněnského pochodu smrti. Komentář zmiňuje, že především mladá generace by měla vědět, že „takovým hrůzám se musí zabránit a je třeba udělat vše pro přispění k porozumění mezi národy“. Brünner Heimatbote 31, 1979, č. 11, s. 241 a 242

Obr. 8. Předseda vídeňské pobočky Bruny Walter Oplusstil při kladení věnců u pomníku na hřbitově v Drasenhofenu. V roce 1955 byla právě zde odhalena první pamětní deska připomínající oběti tzv. brněnského pochodu smrti. Další navštěvované hřbitovy byly v Erdbergu, Poysdorfu a ve Steinebrunnu. Brünner Heimatbote 7, 1955, č. 14, s. 317

Obr. 7. Silueta od brněnského výtvarníka Ernesta Potuczka-Lindenthal (1917–2008), která doprovodila článek R. Pozorného, jenž končí své zamyšlení tím, že sice smířeni ano, ale „hájení práva a spravedlnosti nám nakazuje, abychom viděli rok 1945 z úhlu pohledu našich zážitků tak, jaký opravdu byl, nikoliv, co se z něj dělá“ (Pozorný 1985: 95)

Obr. 9. Slavnost Božího těla v Drasenhofenu – delegace spolku Bruna s předsedou vídeňské pobočky Walterem Oplusstílem a dalšími čelními představiteli spolku. V průvodu kráčeli i místní obyvatelé. Členové Bruny pak pokračovali do dalších lokalit v rámci své každoroční poutě po hrobech. Brünner Heimatbote 11, 1959, č. 23, s. 671

v *Brünner Heimatbote* na kresbě od Hermine Güntherové (obr. 6.), pro tzv. brněnský pochod smrti je symptomatické zobrazení technikou siluety od brněnského kreslíře a malíře Ernesta Potuczka-Lindentala prezentující nekonečný průvod lidí, za nimiž ční hrad Špilberk a katedrála sv. Petra a Pavla na Petrově, dvě dominanty Brna; reprodukováno bylo mj. v *Brünner Heimatbote* (obr. 7).

Charakteristické bylo volání po očitých svědectvích, která byla poté zveřejněna v daných časopisech.²⁷ Průběžně se však upozorňovalo i na publikovaná svědectví dalších nuceně vysídlených, respektive o nuceně vysídlených (velmi populární bylo dílo *Ostdeutsche Passion* od kněze Emmanuela J. Reichenbergera z roku 1948²⁸ či tzv. *Sudetendeutsches Weißbuch*²⁹ z roku 1951). Pokud vyšla knižně, byla doporučována ke koupi, čímž se napomáhalo budování pocitu *osudového společenství*, které se mělo přenášet v budoucnosti na další generace.³⁰ Při publikování očitých svědectví převažuje líčení hrůz a utrpení, popisy pozitivních momentů – např. projevů lidskosti nebo překonání nacionální zášti – jsou jen zřídka.

Tematizaci *vyhnání* ve sledovaných časopisech si neze představit bez každoročního zpravování o uctívání mrtvých (Totenehrung), v případě brněnských Němců také o pouti po hrobech (Gräberpilgerfahrt, obr. 8). Během tzv. brněnského pochodu smrti zemřelo velké množství lidí na českém území, řada úmrtí však nastala kvůli vyčerpání a infekčním chorobám i na rakouské straně hranic. Ra-

kouské pobočky *Bruny* pak od 50. let 20. století neúnavně organizovaly dvakrát ročně (při výročí tzv. pochodu smrti v květnu/červnu a v období památky věrných zemřelých začátkem listopadu) zájezdy ke hřbitovům v rakouských obcích na česko-rakouské hranici, pořádaly zde pietní akce, vybíraly peníze na budování památníků a udržování masových hrobů a adekvátně o tom zpravovaly (včetně fotodokumentace, obr. 9) ve svém časopisu. V průběhu doby se toto zpravodajství stalo nejčtenějším tematizováním *vyhnání* v *Brünner Heimatbote*. Po politické změně v Československu pak pokračovalo budování pomníků i na české straně – úpravami pietního místa u Pohořelic a v květnu 1995 pak zřízením pomníku v zahradě augustiniánského kláštera na Starém Brně. V případě Ústí vznikla pamětní deska přímo na Mostě Dr. Edvarda Beneše mnohem později, až v roce 2005 (obr. 10).

Tyto aktivity vytvořily fyzicky existující místa, která se mohla stát *poutními místy*, nabídly možnost každý rok na tato místa naživo putovat a prožívat společenství, vedly k neustálému zpřítomňování *vyhnání* skrze připomínání mrtvých *in situ* (obr. 11), ale samozřejmě i na stránkách časopisů, neboť o těchto setkáních bylo hojně informováno (včetně přetisku oficiálních proslavů významných představitelů *domovských* sdružení

Obr. 10. Pamětní deska připomínající tzv. ústecký masakr byla odhalena v roce 2005 na mostě Dr. Edvarda Beneše v Ústí nad Labem. *Aussiger Bote* 57, 2005, č. 9, s. 266

Gedenkstunde am 31. Juli 1995 in München

Am 31. Juli 1995 fand anlässlich des 50. Jahrestages des Massakers in Aussig eine Kranzniederlegung am Aussiger Platz bei dem Aussiger Gedenkstein statt.

Für den Hilfsverein Aussig e. V. sprach der 1. Vorsitzende Lm. Günter Gierschik und für die Patenstadt München der Fraktionsvorsitzende der CSU im Stadtrat, Herr Stadtrat Podiuk.

Die Gedenkstunde wurde musikalisch von einem Posaunenchor umrahmt.

Obr. 11. Pokládání věnců k připomínce obětí tzv. ústeckého masakru, Mnichov 1995. *Aussiger Bote* 47, 1995, č. 10, s. 334

a dalších institucí a organizací). Od 80. let 20. století jsou hroby, úcta k mrtvým a budování pomníků naprosto převažujícími tématy, s nimiž se téma *vyhnání* na stránkách *Brünner Heimatbote* spojuje – mrtví se stávají imperativem, který zajišťuje nezapomínání, a památníky artefakty, které zajistí nezapomenutí na věčné časy (obr. 12–17).

Po válce konstruovaný sebeobraz vysídlenců jakožto *obětí* korespondoval s celospolečenským trendem, kdy se západní Němci cítili být *obětmi* války a bombardování. Zůstává však rezistentní i vůči nastávajícímu procesu vyrovnávání se s nacistickou minulostí v 60. letech, jak uvádí Erik Franzen, „*vyhnanecký diskurz byl a nadále zůstává viktimizacním diskurzem*“ (Franzen 2005: 219). Ve vlastním podání se v roli *obětí sudetští* Němci ocitají již během tzv. březnových událostí roku 1919,³¹ které jsou v *Aussiger Bote* stejně jako *ústecký masakr*

každoročně připomínány.³² Obě události jsou propojovány, neboť stejně jako se tehdy demonstrovalo za *právo na sebeurčení*, děje se tak i nyní v rámci *boje za právo na vlast* (Neubauer 1989). A *právo na vlast* je interpretováno jako „*nedotknutelná součást Bohem chtěného řádu*“ (Ein Wort zum 10. Jahrestag der Vertreibung 1955). Téma nacionálního socialismu a vlastní úlohy během nacismu je z historického výkladu velmi často vynecháváno (v souvislosti s *vyháním* je kauzální řetězec jasně dán – rozpad Rakouska(-Uherska) a vznik Československa se staly základem pro pronásledování, znevýhodňování Němců v Československu po roce 1918, včetně neuskutečněného uspořádání Československa po vzoru Švýcarska; to vše vedlo nutně Němce v Československu k příklonění se k Německu, které však v období protektorátu v důsledku Čechům nepřineslo nic tak hrozného,

Obr. 12. Od roku 1955 se konala pravidelně pouť vídeňské Bruny po hrobech. Pamětní deska na pomníku pro vyhnané v Drasenhofenu říká: „Až sem doputovali... jejich cesta utrpení byla Golgota!“ Vedle náboženských motivů je zdůrazněna ztráta vlasti – podepsáni jsou „Brňané bez domoviny/vlasti z Bruny-Vídeň“. *Brünner Heimatbote* 7, 1955, č. 14, s. 318

Obr. 13. Pout' ke hrobům Bruny se konala na slavnost Božího těla také v roce 1969. Fotografie dokumentují několik věnců na masovém hrobu v Drasenhofenu a slavnostní požehnání tohoto hrobu. Fotografie zaslal redakci jeden z účastníků shromáždění. *Brünner Heimatbote* 21, 1969, č. 8, s. 313

jako bylo vyhnání, nic, co by vyhnání včetně uloupení majetku ospravedlnilo). Jestliže se o nacistické minulosti hovoří, pak se možná *vina sudetských Němců* explicitně vyvrací nebo není vůbec problematizována, *sudetští Němci* jsou pasivními aktéry. V roce 1995 tehdejší bavorský ministerský předseda Edmund Stoiber na *Sudetoněmeckém dni* sice zmínil, že „*vyhnanci z vlasti nesou za zločiny nacistického režimu stejnou historickou zodpovědnost jako všichni Němci*“, nikoliv však větší. Zároveň tvrdil, že vysídlenci si v rámci svého „*utečeneckého zavazadla*“ přinesli „*antitotalitární základní přístup. Zažili německou diktaturu a pocítili její následky*“ (Pfungsten in München 1995). V rámci interpretace dějin na stránkách časopisů tedy obecně platí, že se nesmí na válku a nacismus vzpomínat, aniž by nebyly připomínány vysídlenci

jako *oběti vyhnání*, ovšem na *vyhnání* je možné vzpomínat, aniž by se neustále připomínala nacistická minulost Německa (srov. Franzen 2005: 218).

Kvantitativně byl proces nuceného vysídlení častěji identifikován právě v kontextu *boje za právo na vlast*, nikoliv tedy v rámci textů popisujících a rekonstruujících průběh událostí. Analyzované *domovské* časopisy lze považovat za nástroj a médium tzv. domovské politiky (Heimatpolitik), kterou vedly vysídlenecké organizace. Politika těchto sdružení obětí (Opferverbände) se vyznačuje schopností formulovat vlastní bolest a bezpráví a spolupodílet se na kanonizaci historie. Úsilí o veřejné uznání vlastní verze historie je často doprovázeno požadavky na symbolické nebo materiální odškodnění (Schulze Wessel 2012: 2). Reprezentace německých vysídlenců se během tohoto procesu argumentačně opírala zejména o základní dokument vysídleneckých organizací, o *Chartu*

Obr. 14. „Na tomto posvěceném místě si připomínají němečtí obyvatelé Brna a jazykového ostrova utrpení osudového roku 1945.“ V pozvánce na odhalení pamětní desky v kostele německého řádu ve Vídni je opět kladen důraz na nepromlčitelnost práv nuceně vysídlených: „Vyhánění, bída a trápení zaručují, že bezpráví nikdy neumírá s těmi, jichž se dotýká.“ *Brünner Heimatbote* 41, č. 8–9, 1989, s. 127

Obr. 15. Fotografie pomníku připomínajícího tzv. brněnský pochod smrti v zahradě augustiniánského kláštera na Starém Brně. *Brünner Heimatbote* 47, 1995, č. 7–8, s. 85

německých vyhnanců z vlasti (Charta der deutschen Heimatvertriebenen), která vznikla z iniciativy Ústředního svazu vyhnaných Němců (Zentralverband vertriebener Deutscher) a byla vyhlášena 6. srpna 1950 ve Stuttgartu. Hodnocení tohoto dokumentu jsou v odborné literatuře rozporuplná. Někteří vyzdvihují odmítnutí „pomsty a odplaty“, tedy násilné revize hranic a snahu o integraci a usmíření (Kossert 2011: 184–187), které je opakovaně vyzdvihováno také v časopisech. Od 60. let v nich navíc roste markantně využívání slova *smíření* (Versöhnung) či porozumění mezi národy (Völkerverständigung), jež, jak

je v *domovských* časopisech uváděno, nuceně vysídlení Němci stále nabízejí, které však z české strany často není akceptováno, respektive ke kterému může dojít, až když česká strana „překročí svůj stín“ a uzná právo na vlast nuceně vysídlených (viz např. Nelböck 1965: 296, stejné interpretace lze najít ale i v 90. letech – Ziegler 1995). Další badatelé ve vztahu k *Chartě* hodnotí negativně relativizaci německé viny za druhou světovou válku, vlastní stylizaci do role *obětí* a nacistickou minulost mnohých funkcionářů nově vzniklých vysídleneckých organizací, kterou lze doložit i u prvních šéfredaktorů časopisů či některých jejich

1985 zum Gedenken an 1945
in Wolkersdorf an der Straße des „Todesmarsches“ gesegnet.

Obr. 16. Vysvěcení božích muk u cesty do Wolkersdorfu jako vzpomínky na tzv. brněnský pochod smrti v roce 1945, které bylo součástí setkání Modřičanů a dalších německých obyvatel tzv. brněnského jazykového ostrova a Brna. *Brünner Heimatbote* 37, 1985, č. 7, s. 141

WEIHESTÄTTE mit Gedenktafel an unsere Toten nach der Einweihung am 16. 9. 1989 in der DEUTSCH-ORDENS-KIRCHE zu Wien

Obr. 17. Pamětní deska na kostele německého řádu ve Vídni po vysvěcení. Komentář uvádí, že se „přání stalo skutečností“, neboť „Brňané mají nyní i ve Vídni památník pro své mrtvé“. *Brünner Heimatbote* 41, 1989, č. 10, s. 149

kmenových autorů (Weger 2008: 465–476; Hahn – Hahn 2010: 443–448; Salzborn 2001: 22). V *Chartě* formulované integrační tendence narážely na postulované právo na vlast a sebeurčení. Vysídlenci tak „měli žít nejen reálně ve své ‚nové vlasti‘, nýbrž paralelně k tomu také nadále ideově ve své vlasti ‚staré‘, aby jí mohli dát opět reálnou německou budoucnost“ (Salzborn 2003: 89).

Časopisy po celé sledované období kopírovaly politické a ideologické tendence vysídleneckých organizací a strategie jejich domovské politiky. Uveřejňovaly se celé proslovy a prohlášení reprezentantů SL a BdV (zejména vždy po proběhlých srazech a manifestacích propagujících vlastenecko-politické cíle), sledovala se politická vyjádření německých, rakouských a československých/českých politiků a intelektuálů a kritizovali se oponenti. Pozornost se věnovala politickým událostem a procesům, které reálně i domněle mohly ovlivňovat realizaci domovské politiky. Tak například *Brünner Heimatbote* informoval o diskusi mezi SL a vrchním starostou Norimberka při přípravě smluv o partnerství mezi tímto městem a městem Brnem v roce 1979 (smlouva podepsána nakonec nebyla) (Städtepartnerschaft Brünn – Nürnberg 1979), respektive v roce 1989 o přípravě smlouvy mezi Brnem a Stuttgartem (zde již k podpisu došlo) (Fuchs 1989). Nuceně vysídlení Němci si nárokovali právo zasahovat (nebo přinejmenším být osloveni ke konzultacím) při přípravě těchto smluv, v nichž měla být hájena jejich práva a zohledněny jejich požadavky.

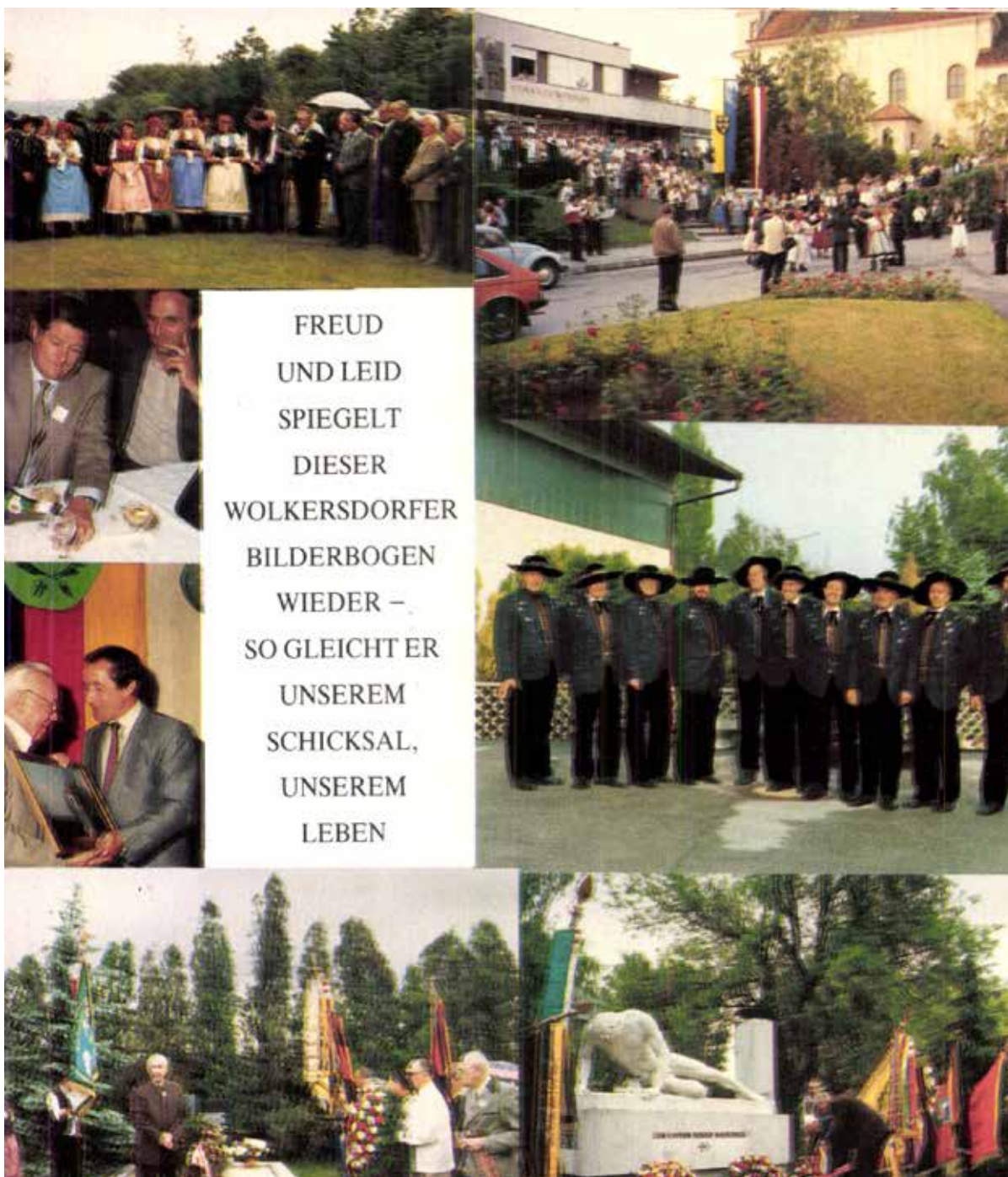
V rámci ideologického polarizačního schématu studené války se v 50. a 60. letech ve shodě s politikou spolkové vlády používala tvrdá antikomunistická rétorika, usilovalo o sjednocenou Evropu a Německo (Salzborn 2003: 91). Současně se upozorňovalo na nutnost hájit právní nárok na vlast, který stál ve stínu konfliktu mezi Západem a Východem, ergo hrozby použití jaderných zbraní (Bohmann 1955b: 4) a politiky směřující k znovusjednocení Německa. Toho se mohlo dle tehdejšího mluvčího SL Rudolfa Lodgmana von Auen docílit pouze „prostřednictvím politických stran a spolkové vlády, takže musíme i nadále trvat na tom, aby se z právního nároku na vlast stal celoněmecký nárok“ (Lodgman 1955: 220). Přestože požadavky byly zahraničněpolitické, byla pro toto období příznačná vnitropolitická orientace a nutnost zajištění spolkové vlády jako silného partnera. Podpora se hledala také v československém exilu, jako klíčová byla opakovaně zmiňována Wiesbadenská dohoda,³³ později se pozi-

tivně hodnotily kritiky nuceného vysídlení, které zazněly v československých disidentských a exilových kruzích.³⁴ Prakticky však byla politika domoviny do roku 1989 paralyzovaná, v oblasti zahraniční politiky nebylo samostatné jednání vysídlenecké reprezentace vůbec myslitelné (Salzborn 2003: 91). Tudíž byly nároky vysídlenců a s tím spojený vlastní výklad historie závislé na tom, zda budou v rámci státních legitimizačních diskurzů vítané či nikoliv.

Koncem 60. a začátkem 70. let rezonovala na stránkách časopisů tzv. východní politika, v rámci které se Německo *de facto* vzdalo německých východních území a kdy téma *vyhnání* v SRN téměř vymizelo z veřejného prostoru (Hirsch 2015: 35). Vzpomínky na bývalý domov začaly být chápány jako *revizionistické* a *revanšistické*, vůči čemuž se různí autoři v časopisech opakovaně vymezovali.³⁵ V kontextu nové *východní politiky* měla pro německé vysídlence význam již zmiňovaná pražská smlouva z roku 1973, kterou se potvrdila nulita Mnichovské dohody a nedotknutelnost hranic. Ročníky 1975 byly proto naplněny debatami o petici, kterou reprezentace německých vysídlenců jako reakci na tuto smlouvu směřovala k OSN, u které se domáhala nápravy. *Boj* o uznání a posílení vlastního statusu *obětí* byl vždy vztahován k dobovým referenčním rámcům. V případě petice posloužil jako „*pozitivní precedenční příklad*“ (Nachum 2012: 87) izraelsko-palestinský konflikt. Analogie vlastního prožitého příkoří se situací Palestinců se v časopisech využila rovněž k ilustraci vlastní morální převahy, neboť „*oproti Arafatovi se sudetští Němci spoléhají na mírovou cestu*“ řešení (Schönhuber 1975: 169).

Od 90. let zažívá boom diskurs nápravy, v němž se jako referenční bod vyjednával holocaust, který fungoval jako vzor univerzálního uznání a odškodnění.³⁶ Skupiny, které se cítily jako *obětí*, začaly o svém historickém osudu hovořit jako o holocaustu (Nachum 2012: 87).³⁷ V případě německých vysídlenců je zajímavé a paradoxní, že přebírají argumentaci svých *obětí*. Samuel Salzborn tuto strategii nazývá jako „*učení se od svých obětí*“ (Salzborn 1998). V této době vedené hromadné žaloby a pojistné nároky obětí šoa a jejich potomků na evropské pojišťovny, které odmítly vyplatit životní pojistky uzavřené před druhou světovou válkou, se v roce 1998 rozhodli imitovat také vysídlenci (blíže Nachum 2012). V *Aussiger Bote* se uvádělo, že „*více než půl století po největším poválečném zločinu [sic!] dostává spravedlnost skutečnou šanci. Sudetští Němci jdou konečně*

FREUD
UND LEID
SPIEGELT
DIESER
WOLKERSDORFER
BILDERBOGEN
WIEDER –
SO GLEICHT ER
UNSEREM
SCHICKSAL,
UNSEREM
LEBEN

Obr. 18. Fotoreportáž ze setkání Modřičanů ve Wolkersdorfu, která ukazuje „radost a utrpení“, tedy odpovídá „našemu osudu, našemu životu“. Utrpení dané ztrátou domova, mrtvými, radost ze setkání své skupiny, možnosti vzpomínat. Brünner Heimatbote 37, 1985, č. 7, s. 142

do ofenzivy“, k čemuž významně svými aktivitami přispěly oběti holocaustu. Hromadná žaloba *sudetských* Němců podaná proti českým bankám a pojišťovně se sídlem v USA se považovala za první krok, který měl přispět k medializaci *vyhnání* a senzibilizaci veřejnosti k tomuto tabuizovanému tématu (Maurer 1999).

Přítom šanci zapojit se do debaty o odškodnění využili reprezentanti německých vysídlených ihned po pádu *železné opony*. V této době zahajuje SL aktivní zahraniční politiku, v rámci které se artikulovaly politické požadavky vůči Československu / České republice. Tato dynamika je patrná i na stránkách časopisů, které jsou zaplněné texty reflektujícími různá jednání *sudeto/německé* strany s českou politickou reprezentací.³⁸ Vysoce instrumentalizovaným tématem se staly tzv. Benešovy dekrety, které SL považoval za neslučitelné s evropskými hodnotami a právem a jejichž platnost opakovaně kritizoval. V časopisech se např. psalo o českém „*kultu Beneše*“ (Bedrůckender Benesch-Kult in Böhmen 1995: 368). Sporná minulost se na mezinárodní úrovni řešila skrze dvě bilaterální smlouvy z let 1992, respektive 1997, které svým obsahem vybízely k uplatnění *principu tlusté čáry* za minulostí a orientaci na budoucnost.³⁹ SL ovšem ve svých vyjádřeních stále upozorňoval na to, že i nadále usiluje o nápravu a *opravdové usmíření*, k němuž podle této argumentace mohlo dojít pouze po uznání *vyhnání* jako křivdy. *Domovská* politika byla v této době vedena v rovině finančního nebo materiálního vyrovnání, jak se ukázalo i na příkladu výše zmíněné hromadné žaloby, nakonec ovšem bez větších úspěchů (srov. Salzborn 2000: 111).

Závěr

Nuceně vysídlení Němci jsou výraznou skupinou zasaženou nucenými migracemi 20. století. V naší studii jsme analyzovaly, jakým způsobem je událost nucených migrací mediálně zpracovávána v tzv. domovských časopisech, které byly vydávány danou skupinou a pro danou skupinu a jsou jedním z médií kolektivní paměti, v němž se dá sledovat jak komunikativní, tak kulturní paměť (Assmann 2001: 48–53). Pro analýzu jsme vybraly jedenáct ročníků, které obsáhly časově druhou polovinu 20. století (od roku 1949 do roku 1999). Naši analýzu mediálních reprezentací *vyhnání* jsme tedy zakončily v období, kdy víceméně odchází tzv. generace zážitku, tedy generace těch, kteří nuceně vysídlení zažili osobně.

Základním referenčním bodem pro skupinu nuceně vysídlených Němců byla a je bezpochyby *Heimat* (*vlast/ domovina/domov*). Nucená migrace po roce 1945 pak výrazně s tímto referenčním bodem souvisí, neboť *domov* byl v jejím důsledku ztracen, byla ukončena etapa existence v určitém sociokulturním prostředí a bylo nutno se adaptovat na novou sociokulturní skutečnost. *Vyhnání* je tedy cézurou, rupturou a takto je také interpretováno *sudetoněmeckými* organizacemi a jimi založenými *domovskými* časopisy.

Reprezentace spojené s nucenou migrací jsme na základě empirického materiálu rozřídily do tří skupin – *vyhnání* jako ztráta *domova*, *vyhnání* jako nový začátek, *vyhnání* jako historická křivda. Toto rozčlenění je analytické, může se stát, že v jednom publikovaném textu se sejdou všechny tři skupiny, vzájemně se prolínají. Ve všech třech skupinách figuruje *stará domovina*, i když je u ní v souvislosti s *vyhnáním* akcentováno něco jiného. Jednotlivé skupiny reprezentací jsou částečně reprezentovány v *domovských* časopisech i odlišnými žánry. Do první skupiny patří většinou nostalgické vzpomínky na *domovinu* (ať už ve formě prózy nebo poezie), částečně lze tuto interpretaci najít i v oficiálních proslovech a pozvánkách či zprávách z *domovských* setkání – *vyhnání* zde funguje především jako ruptura, kterou končí *zlatý věk*, což je zdrojem smutku. Je to tedy spíše do minulosti obrácené vzpomínání, traumatická minulost je zde v kolektivní paměti uchovávána v podobě vzpomínky na to, co bylo před traumatickým zážitkem. Druhá skupina interpretací odráží lavírování mezi *domovem starým* a *novým*, je reakcí na novou skutečnost, *vyhnání* je zde začátkem něčeho nového, reflektuje se zde především sociální a hospodářský vývoj západoněmecké společnosti – od poválečné bídy přes hospodářský zázrak ke stabilitě a blahobytu (nejde o to, zda tento vývoj opravdu takto probíhal, ale o to, že se v textech v časopisech tímto způsobem konstruuje). Tyto reprezentace jsou naplněny přáními a očekáváními, žánrově sem spadají především oficiální proslovy nebo dobové komentáře k sociálním a ekonomickým událostem, částečně i vzpomínky jednotlivců. Strategii pro překonání traumatického zážitku je zdůrazňování určitých vlastností a charakteristik nuceně vysídlených, které si přinesli již ze *staré domoviny* a jsou oceňovány i v *domovině nové*, tj. propojují existenci ve *starém* a *novém domově*. Třetí skupinou je pak *vyhnání* jako historická křivda. Jestliže některé z dříve zmíněných reprezentací *vyhnání* byly časově

omezené, tato interpretace je naprostým evergreenem a táhne se jako červená nit všemi námi analyzovanými ročníky časopisů. Nucené vysídlení je vkomponováno do sledu historických událostí ovládaných jasně danou kauzalitou, je vloženo do přesně daného výkladu historie a doprovázeno požadavkem *práva na vlast* a viktimitizačním diskursem. Tyto tři skutečnosti (výklad historie, *právo na vlast* a viktimitizační diskurs) tvoří kánon vzpomínání na nucené vysídlení. V této oblasti je nejvýrazněji viditelné spojení s politikou paměti vytvářenou organizacemi nuceně vysídlených a reagující na politický vývoj v západní i východní Evropě. Tato reprezentace není jen součástí proslovů, oficiálních zpráv produkovaných vysídleleckými organizacemi, ale i osobních vzpomínek a *objektivních* historiografických líčení průběhu nuceného vysídlení. Emoce jsou zde nejvyhraněnější, líčení naturalistická, častá jsou apelativní či rozkazovací vyjádření (nesmí se zapomenout na prožité bezpráví, pravdivý popis událostí musí být ukázán celému světu, který ho musí přijmout).

Analýza ukázala, že tyto tři skupiny reprezentací jsou obsaženy v obou námi zvolených *domovských* časopi-

sech a vyskytují se jak v ročnících výročních, tak nevyročních. Rozdíly mezi oběma časopisy ve výkladových schématech jsou tedy minimální, oba časopisy většinou odraží politiku paměti elit nuceně vysídlených. Drobné rozdíly jsou dány víceméně pouze regionálním ukotvením těchto elit, respektive odběratelů časopisu. *Brünner Heimatbote* do vytvářených reprezentací vtahuje i oblast Rakouska, kde žila část nuceně vysídlených z Brna a jeho okolí.

Domovské časopisy spoluvytvářely svou činností kolektivní paměť skupiny nuceně vysídlených Němců a zároveň odražely i její případné změny. I z toho důvodu se hodí pro studium reprezentací. Zdůrazňování křivdy a požadování nápravy, respektive čekání na nápravu křivdy v podobě uznání *práva na vlast* se však nakonec ukázalo být marným. *Právo na vlast* bylo v roce 2015 z oficiálních dokumentů organizací nuceně vysídlených Němců vyňato. Zda to bylo i díky výměně generací a odchodu tzv. generace zážitku – a jak vypadají nebo budou vypadat reprezentace nuceného vysídlení v současnosti, respektive v budoucnosti, může být námětem dalšího zkoumání.

*Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj České zemědělské univerzity v Praze a výzkumné organizace RVO 68378076 – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

POZNÁMKY:

1. Přelomovou práci v tomto ohledu představuje třídílná studie Tomáše Staňka a Adriana von Arburga, uveřejněná v časopise *Soudobé dějiny* (Staněk – Arburg 2005, 2006a, 2006b).
2. Dobové označení *odsun* bylo různými historiky a historičkami podrobeno kritice a je pokládáno za eufemismus. Na druhé straně označení *vyhnání/vyhánění*, které se běžně užívá v německojazyčném prostoru, odpovídá především traumatické zkušenosti německých vysídlelců. Podle Staňka (2001: 237) je tento výraz možné využít pro první, bezprostředně poválečnou fázi migrace, která probíhala radikální a násilnou formou. Pro celkové postihnutí poválečných hromadných migrací doporučuje označení *nucené vysídlení*, které využíváme také v tomto textu. V případě, že hovoříme o perspektivě německých vysídlelců, využíváme slovo *vyhnání*. Z důvodu relativizace tohoto pojmu, stejně jako v případě *odsunu*, ho ovšem vždy uvádíme v kurzívě.
3. Přehledově o různých médiích a praktických vzpomínání na nucenou migraci viz Scholz – Röger – Niven 2015.
4. Heimatzeitschriften jsou vedle Heimatzeitungen (noviny) a Heimatkalender (kalendáře) jedním z typů tisku nuceně vysídlených (Heimatvertriebenenpresse), což by byla nadřazená kategorie zahrnující i další tiskoviny. Používání jednotlivých termínů vydavatelů i autory o nich bádajícími, jak poznamenává Tilman Kasten, je však často arbitrární, nejednotné a jejich kategorizace či přesné definování zatím nikým provedeno nebylo (Kasten 2017: 18–20).

- Heimatzeitschriften nuceně vysídlených Němců mají typické znaky všech Heimatzeitschriften, jako jsou „*vázanost na určitý region, univerzální tematické zaměření, spojení se spolky a sdruženími*“, zároveň však vykazují další znaky, které souvisejí s tím, že *Heimat*, o které zpravují, byla v dané době již ztracena (Kasten 2017: 22).
5. Vztah mezi elitami ústředních organizací nuceně vysídlených a jednotlivými regionálními spolky a jejich *domovskými* časopisy není vždy snadné určit. Na příkladu regionálních domovských časopisů ze Šternberska a *Sudetoněmeckého krajanského sdružení* v 50. letech se této problematice věnovala Ludmila Packová (2017).
  6. Podtitul časopisu se v minulosti měnil pouze nepatrně. V původním názvu *Heimatbrief der Ausgewiesenen aus Stadt und Kreis Aussig a. d. Elbe (Domovský dopis pro vyhoštěné z města a okresu Ústí nad Labem)* došlo ke změně už v roce 1949, kdy se místo okresu (Kreis) začal uvádět venkovský okres (Landkreis), v polovině roku 1978 se nahradilo označení *vyhoštění (Ausgewiesene)* za *vyhnání (Vertriebene)*. V této souvislosti se nabízí otázka, proč časopis přejal německý úzus (Kreis – okres, Bezirk – kraj) platný v letech 1938–1945 a nevyužil tradiční rakouský (Bezirk – okres, Kreis – kraj) s dlouhou tradicí. Zda jde o identifikaci s německým státem a kulturou nebo přímo s připojením *Sudet* k nacistické říši, nebylo možné z časopisu spolehlivě určit.
  7. Od roku 1967 měl *Brünner Heimatbote* měsíční periodicitu, od roku 1990 vychází dvoměsíčně.

8. Pojem *Sudety* a další jeho odvozeniny používáme v našem textu v kurzívě, neboť jsme si vědomy konstruovanosti tohoto pojmu – více k jeho vzniku, vývoji a instrumentalizaci srov. například Weger 2008: 30–51. V kurzívě jsou v tomto textu i ostatní konstruované pojmy a pojmy, které relativizujeme.
9. Dále se po roce 1989 k odběratelům ve větší míře přidali také vysídlení žijící v bývalé Německé demokratické republice (NDR) a v Československu zůstavší Němci, kteří pochází ze sledovaných oblastí.
10. Označení *pomocný spolek* (Hilfsverein) odpovídá požadavkům poválečné doby, kdy se vysídlelecké organizace a spolky zaměřovaly často i na pomocné a charitativní aktivity.
11. Offizielles Nachrichtenblatt der BRUNA – Heimatverband der Brüner e. V. und der Brünner Sprachinselgemeinden e. V.
12. Pro bližší informace o *Brünner Heimatbote* viz databázi Online-Handbuch Heimatpresse. Periodika der Deutschen in und aus dem östlichen Europa [cit. 2. 3. 2021]. Dostupné z: <https://ivdebw.de/bibliothek_und_archive/handbuch_heimatpresse>.
13. Tzv. patronátní města (Patenstädte) byla západoněmecká města, která od konce 40. let 20. století postupně přebírala nad různými skupinami vysídlelců pocházejících ze stejné oblasti/města *opatrovnictví*. Jeho účelem bylo usnadnit vysídlelcům integraci, zároveň měla být jeho prostřednictvím také zajištěna péče o kulturní hodnoty, které vysídlení s sebou přinášeli (blíže viz Beer 2015).
14. Nuceně vysídlení obyvatelé tzv. brněnského jazykového ostrova, kteří vždy s nuceně vysídlenými Brňany úzce spolupracovali, měli od roku 1969 své vlastní muzeum na zámku v městečku Erbach, které bylo patronátním městem Modřic. Více informací o *domovských* muzeích a jizbách lze nalézt v databázi Dokumentation der Heimatsammlungen in Deutschland [cit. 2. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.bkge.de/Heimatsammlungen/>>.
15. Nuceně vysídlení Brňané vydali *domovskou* knihu již v roce 1958, její druhé vydání vyšlo v roce 1959 (Eine Stadt als Vermächtnis 1958).
16. K traumatickým následkům a projevům posttraumatické stresové poruchy u osob, které zažily vyhnání, srov. Hirsch 2015: 39–40).
17. Vztah ke *ztracenému domovu* potomků vysídlených Němců, kteří zažili *vyhnání* jako malé děti, nebo se již narodili v Německu, řeší např. Kreisslová – Nosková – Pavlásek 2019, Habel 2015 či Bendl 2015.
18. Alfred Bohmann byl žurnalista a statistik. V předválečném období byl členem DNSAP a SdP, za války aktivním členem NSDAP a SS. Po válce se stal šéfredaktorem *Aussiger Bote*, zároveň byl autorem první knihy o *vyhoštění* Němců z Ústí – *Die Ausweisung der Sudetendeutschen, dargestellt am Beispiel des Stadt- und Landkreises Aussig* (Bohmann 1955c). V polovině 50. let odešel Bohmann na Spolkový statistický úřad, kde se vypracoval na pozici jednoho z „*nejuznávanějších sudetoněmeckých statistiků*“ (Hahn – Hahn 2010: 712). Po jeho odchodu se šéfredaktorem stal Franz G. Hüttel a následně Franz Gierschik, kteří figurovali ve vedení *Hilfsverein Aussig*, od poloviny 60. let vedl redakci Harald Digmayer, do konce sledovaného období 90. let pak Günter Gierschik (Die Gründer 2013). *Brünner Heimatbote* oficiálně vedla jako redaktorka a vydavatelka od jeho založení do roku 1996 Liesel Marx (1921–1998), od roku 1996 přešlo jeho vydávání pod spolek *Bruna*, jako redaktori pak působili Hanns Hertl (1996–2005) a Gerd Hanak (od 2006). Časopis byl však velmi úzce spojen se spolkem *Bruna* (založen 1950), sloužil jako jeho zpravodaj, vždy tedy obsahoval i množství zpráv o činnosti jednotlivých regionálních po-
boček *Bruny*. Ač byla řada příspěvků anonymní, měl za dobu své existence i některé *kmenové* autory.
19. Utečenci a nuceně vysídlení německy hovořící obyvatelé z východní Evropy, kteří se koncem druhé světové války a po jejím skončení dostali do Rakouska, zde byli označováni jako *Volksdeutsche*. Jejich postavení v rakouské poválečné společnosti bylo překerní (v hospodářské i právní oblasti) a ve srovnání s Rakušany byli v 50. letech znevýhodněni – první zákony vedoucí ke zrovnoprávnění s Rakušany byly vydány až v roce 1952, teprve *zákonem o opci* z roku 1954 mohli jednoduchým prohlášením získat rakouské občanství. Rakouská politická reprezentace zaujímalá v letech 1945–1946 k těmto nuceně vysídleným osobám negativní postoj, a to z důvodů hospodářských (zdroje byly po válce vyčerpány), ale i ideologických (v rámci snahy distancovat se od velkoněmeckých idejí), a v rámci naplňování závěrů postupimské konference se snažila německé vysídlené z Československa, Polska a Maďarska vysídlit do Německa (v roce 1945 se v Rakousku nacházelo asi 400 000 *Volksdeutsche*), což se stalo většinou v roce 1946. Zájem o integraci zbývajících nuceně vysídlených německy hovořících obyvatel v Rakousku nebyl zpočátku nijak velký, jestliže v roce 1948 činily výdaje na *utečence* 3,4 % státního rozpočtu, v roce 1951 to bylo jen 1,1% (Bauerkämper 2007: 482). Základní informace k této problematice viz Perzi 2015, podrobněji Suppan 2014: 1551–1569.
20. K tomu od roku 1952 přispíval také *Zákon o vyrovnání břemen* (Lastenausgleich), na jehož základě mohli vysídlení žádat o finanční náhradu za majetek, který museli zanechat v místě bývalého bydliště.
21. V roce 1985 byl například text z *Londýnských listů* znovu uveřejněn jako součást článku *Peklo z Ústí* (N. N. 1985).
22. Blíže k mediální inscenaci *ústeckého masakru* srov. Kailer 2006.
23. To však neznamená, že by nebyl v souvislosti s tzv. brněnským pochodem smrti používán výbec – spojení *stonásobné Lidice* (ein hundertfaches Lidice) se v souvislosti s Brnem, respektive Pohořelci objevilo již v srpnu 1947 v sociálně-demokraticky orientovaném newyorském *Neue Volkszeitung* (za informaci děkujeme jednomu z recenzentů).
24. Výraz *pochod smrti* vyjadřuje taktéž konkurenci vůči obětem druhé světové války. Pro brněnský pochod byl zvolen pojem, který je využíván pro označení pochodů vězňů koncentračních táborů na jaře 1945.
25. Fotografických pramenů dokumentujících vlastní *vyhnání* je logicky velmi málo (viz Kreisslová – Nosková 2020b: 94).
26. Motiv ženy/žen (a dítěte/děti) se objevuje v Německu v souvislosti s památkníky na nuceně vysídlení od 80. let 20. století. Stephan Scholz ho analyzuje jako motiv, který „*vedle veškeré reálné historické relevance vyjadřuje předpokládaný charakter bezpráví/křivdy ve vztahu ke ztrátě domova*“ (Scholz 2012: 72). Rovněž v případě *ústeckého masakru* se připomínaly především vzpomínky očitých svědků na shazování matek s kočárky do Labe. Samotná vizualizace *masakru* však alespoň ve sledovaných číslech *Aussiger Bote* chybí.
27. *Brünner Heimatbote* sliboval brožuru s názvem *Todesmarsch der Brüner* již ve svém vydání z roku 1949, bohužel chyběly peníze na její tisk (Br. 1949: 11).
28. O něm a ke kontextualizaci jeho činnosti a publicistiky více viz Weger 2004.
29. Tzv. *Sudetendeutsches Weißbuch* (sudetoněmecká Bílá kniha) – přesně *Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen* –

- obsahovala svědectví osob, které prožily nucené vysídlení, svědectví byla kontextualizována vydavateli. Němci *vyhnaní* z Brna nakonec vydali svou vlastní *Bílou knihu* až na konci tisíciletí (Hertl 1998, česky Hertl 2001).
30. Viz např. informace o novém vydání knihy *Die Vertreibung – Sudetenland 1945–1946* od Emila Franzela, v níž se děti a vnuci měli dočíst, „*jak to doopravdy bylo*“ (Die Vertreibung – Sudetenland 1979).
  31. Jako tzv. březnové události bývají označovány demonstrace německého obyvatelstva českých zemí za právo na sebeurčení na počátku roku 1919, při nichž došlo po srážkách s československou armádou a četnictvem i ke ztrátám na životech. Interpretace těchto událostí na české a německé straně byla značně odlišná a během následujících let došlo k jejich silné instrumentalizaci.
  32. V *Brünner Heimatbote* tyto události bývají zmíněny, ale nejsou *al-fou a omegou* vzpomínání na česko-německé stýkání a potýkání. Pro německé obyvatele Brna byly důležité jiné historické události – od 60. let 20. století, kdy se začíná klást důraz na smíření, toleranci, je to především tzv. Moravské vyrovnání z roku 1905, které je interpretováno s patřičným lokálně patriotickým důrazem na to, že bylo realizováno v Brně, jako doklad smířlivého uspořádání národnostních otázek bez nacionálních excesů.
  33. Dohoda byla podepsána v roce 1950 mezi *Pracovním společenstvím k obhajobě sudetoněmeckých zájmů* a *Českým národním výborem* (ČNV) v Londýně, v jehož čele stál generál Lev Prchala.
34. V časopisech se diskutovalo zejména o stati *Tézy o vysídlení československých Němců*, kterou v roce 1978 publikoval v pařížském exilovém časopisu *Svědectví* slovenský historik Jan Mlynárik pod pseudonymem Danubius. Autor se zde kriticky zamýšlel nad provedením poválečného nuceného vysídlení a jeho důsledky pro další vývoj Československa.
  35. Blíže k paradigmatu revanšismu srov. Salzborn 2000: 79–82.
  36. Rovnítko mezi holocaustem a *vyháním* implicitně vyjádřil v roce 1979 mluvčí SL Walter Becher (Franzen 2005: 215).
  37. Signifikantní bylo rovněž vztahování se k probíhajícím konfliktům, prostřednictvím kterých mohli vysídlení upozornit na porušování *práva na domov*, ergo i na svůj osud. Na stránkách časopisů se řešil zejména válečný konflikt v bývalé Jugoslávii a nucené vysídlení začalo být označováno jako etnická čistka.
  38. K těmto porevolučním jednáním blíže srov. Götze 1995.
  39. Jde o Smlouvu mezi Spolkovou republikou Německo a Českou a Slovenskou Federativní Republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci a Česko-německou deklaraci.

LITERATURA:

- Anderson, Benedict 2008: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Assmann, Aleida 2006: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck.
- Assmann, Aleida 2008: Canon and archive. In: Erll, Astrid – Nünning, Ansgar (eds.): *A companion to cultural memory studies*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 97–108.
- Assmann, Aleida 2016: *Formen des Vergessens*. Göttingen: Wallenstein Verlag.
- Assmann, Jan 2001: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Bauer, Stefan 2001: Das Bild der Heimat in der sudetendeutschen Trivilliteratur nach 1948. In: Heumos, Peter (ed.): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München: Collegium Carolinum, s. 37–58.
- Bauerkämper, Arnd 2007: Deutsche Flüchtlinge und Vertriebene aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa in Deutschland und Österreich seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs. In: Bade, Klaus J. – Emmer, Pieter C. – Lucassen, Leo – Oltmer, Jochen (eds.): *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, s. 477–485.
- Beer, Mathias 2015: Patenschaften. In: Niven, Bill – Röger, Maren – Scholz, Stephan (eds.): *Medien und Praktiken der Erinnerung an Flucht und Vertreibung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, s. 329–344.
- Bendl, Eva 2015: Dvojí domov Renaty Zettl. Regionální identita u druhé generace vyhnanců. In: Fassl, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: Antikomplex, s. 185–208.
- Čapo Žmegač, Jasna 2005: Ethnically Privileged Migrants in Their New Homeland. *Journal of Refugee Studies* 18, č. 2, s. 199–215.
- Čapo Žmegač, Jasna 2010: Introduction: Co-Ethnic Migrations Compared. In: Čapo Žmegač, Jasna – Voss, Christian – Roth, Klaus (eds.): *Co-Ethnic Migrations Compared. Central and Eastern European Contexts*. München: Otto Sagner, s. 9–36.
- Dvořák, Tomáš 2010: Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945. Pokus o anatomii historické (ne)paměti. In: Arburg, Adrian von – Dvořák, Tomáš – Kovařík, David (eds.): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matices moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, s. 89–113.
- Eine Stadt als Vermächtnis. Das Buch vom deutschen Brünn* 1958. Stuttgart: Heimatverband der Brünnler in Deutschland.
- Faehndrich, Jutta 2011: *Eine endliche Geschichte. Die Heimatbücher der deutschen Vertriebenen*. Köln: Böhlau.
- Fassl, Peter 2015: Přínos vyhnanců a utečenců ve Švábsku. Současný stav regionálněhistorického bádání. In: Fassl, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: Antikomplex, s. 328–349.
- Fendl, Elisabeth 2007: Zwischen „daheim“ und „zuhause“. Zum Heimatbegriff von Flüchtlingen und Vertriebenen. In: Röder, Annemarie (ed.): *Heimat – Annäherungsversuche*. Stuttgart: Haus der Heimat, s. 21–30.
- Fendl, Elisabeth 2019: Kempten 1950 bis Nürnberg 2016. Eine kurze Geschichte des Sudetendeutschen Tags. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Der Sudetendeutsche Tag. Zur demonstrativen Festkultur von Heimatvertriebenen*. Münster: Waxmann, s. 35–88.

- Franzen, K. Erik 2005: Sudetendeutsche Tage als Gedenkstätten!? Die Erinnerung an NS-Diktatur und Krieg in politischen Reden von Vertretern der Sudetendeutschen Landsmannschaft 1950–1955. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen: Klartext, s. 197–219.
- Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen 2007: Heimatdenken: Konjunkturen und Konturen. Statt einer Einleitung. In: Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen (eds.): *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld: Transcript Verlag, s. 9–56.
- Götze, Andreas 1995: Sudetští Němci ve Spolkové republice Německo. *Mezinárodní vztahy* 30, č. 2, s. 95–111.
- Habel, Eva 2015: Vyhánání v životě následujících generací sudetských Němců. In: Fassel, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: Antikomplex, s. 122–136.
- Hahn, Hans Henning – Hahn, Eva 2010: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern. Legenden, Mythos, Geschichte*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Halbwachs, Maurice 2009: *Kolektivní paměť*. Praha: SLON.
- Hemmerle, Rudolf 1996: *Heimat im Buch*. München: Sudetendeutsches Archiv.
- Hertl, Hanns (ed.) 1998: *Der „Brünner Todesmarsch“ 1945. Die Vertreibung und Mißhandlung der Deutschen aus Brünn. Eine Dokumentation*. Schwäbisch Gmünd: Stenzel und Bauer.
- Hertl, Hanns (ed.) 2001: *Němci ven! Brněnský pochod smrti 1945*. Praha: Dauphin.
- Hirsch, Helga 2015: Útěk a vyhnání v novém světle. Útěk a vyhnání v kolektivní paměti. In: Fassel, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: Antikomplex, s. 32–49.
- Hlaváček, Jiří – Horáková, Monika 2013: Politické strategie členů zájmových skupin v orálněhistorickém výzkumu. *Dějiny – teorie – kritika* 10, č. 2, s. 237–269.
- Horák, Pavel 2014: Tisk jako historický pramen. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 343–359.
- Jiráček, Jan – Köpplerová, Barbara 2015: *Masová média*. Praha: Portál.
- Kailer, Thomas 2006: Gewählte Erinnerung. Die Vertreibung der Sudetendeutschen und die mediale Inszenierung des Massakers von Aussig vom 31. Juli 1945. In: Vogel, Christine (ed.): *Bilder des Schreckens. Die mediale Inszenierung von Massakern*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, s. 188–220.
- Kasten, Tilman 2017: Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. Zur Einführung in das Thema und den Tagungsband. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, s. 9–38.
- Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.) 2017: *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann.
- Kossert, Andreas 2011: *Chladná vlast. Historie odsunutých Němců po roce 1945*. Brno: Host.
- Kovařík, David 2005: Brněnský pochod smrti 1945. Mýty a skutečnost. In: Fajmon, Hynek – Hloušková, Kateřina (eds.): *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 63–79.
- Krahulcová, Zuzana 2006: Průkopníci smíření. Vznik Ackermann-Gemeinde a počátky její činnosti v poválečném Německu. *Soudobé dějiny* 13, č. 3–4, s. 377–405.
- Krauss, Marita (ed.) 2008: *Integrationen. Vertriebene in den deutschen Ländern nach 1945*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kreisslová, Sandra 2016: „Odsun“ Němců v české vzpomínkové kultuře. *Národopisná revue* 26, č. 4, s. 284–295.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana 2018: Erinnert oder vergessen? Der Umgang mit der Vertreibung der Deutschen in Chomutov/Komotau und Brno/Brünn. *Aussiger Beiträge. Germanistische Schriftenreihe aus Forschung und Lehre* 12, s. 85–110.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana 2020a: „Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vysídlelců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách. *Český lid* 107, č. 4, s. 439–468.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana 2020b: *Heimat im Bild. Bildanalyse der Heimatzeitschriften Brünner Heimatbote und Komotauer Zeitung*. Jahrbuch Kulturelle Kontexte des östlichen Europa 61, s. 84–110.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana – Pavlásek, Michal 2019: „Takové normální rodinné historky.“ *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo.
- Lehmann, Albrecht 1991: *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: C. H. Beck.
- Masłowski, Nicolas 2013: Politika paměti. Mezi minulostí a přítomností. *Slovenská politologická revue* 13, č. 4, s. 274–288.
- Messerschmidt, Rolf 2008: Erinnerungskultur und gelungene Eingliederung – ein unlösbares Spannungsverhältnis? Regionalhistorische Integrationsbilanzen für Hessen und Rheinland-Pfalz. In: Krauss, Marita (ed.): *Integrationen. Vertriebene in den deutschen Ländern nach 1945*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 48–69.
- Nachum, Iris 2012: „Unwürdige“ und „würdige“ Opfer? Sudetendeutsche und Juden im Ringen um Wiedergutmachung am Beispiel der Generali-Versicherung. In: Franzen, K. Erik – Schulze Wessel, Martin (eds.): *Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg Verlag, s. 85–100.
- Neuhoff, Hans 1970: Die Presse der deutschen Vertriebenen Anfang 1970. In: A. W. R. *Bulletin. Vierteljahresschrift für Flüchtlingsfragen* 8, č. 17, s. 153–175.
- Nosková, Jana 2010a: Obraz(y) Brna a života jeho obyvatel v Brünner Heimatbote 1948–1950. *Sociální studia* 3, s. 15–33.
- Nosková, Jana 2010b: „Brin ist nit hin!“ Bilder der „Heimat“ in der Publizistik der vertriebenen Brünner Deutschen Ende der 1940er und in den 1950er Jahren. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 51, s. 7–43.
- Nosková, Jana 2018: Heimat je heimat? Tematizování „domova“ ve vzpomínkách zůstavších německých obyvatel českých zemí. *Národopisná revue* 28, č. 3, s. 184–197.
- Nosková, Jana – Kreisslová, Sandra 2017: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, s. 199–235.

- Packová, Ludmila 2017: Sudetoněmecké krajanské sdružení a jeho vliv v domovském tisku šternberských Němců v 50. letech. In: Škerlová, Jana – Vitko, Martin (eds.): *Promýšlet Evropu dvacátého století: hybatelé dějin?* Brno: Matice moravská, s. 257–273.
- Perzi, Niklas 2015: „Flüchtlinge und Vertriebene in der Republik Österreich.“ *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* [online] [cit. 2. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/fluechtlinge-und-vertriebene-in-der-republik-oesterreich>>.
- Pickering, Michael – Keightley, Emily 2006: The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology* 54, č. 6, s. 919–941.
- Pustejovsky, Otfried 2001: *Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aussig am 31. Juli 1945. Untersuchung und Dokumentation*. München: Herbig.
- Salzborn, Samuel 1998: Von seinen Opfern lernen. *Jungle.World* 48. [online] [cit. 2. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://jungle.world/artikel/1998/48/von-seinen-opfern-lernen>>.
- Salzborn, Samuel 2000: *Grenzenlose Heimat. Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbände*. Berlin: Elefant Press.
- Salzborn, Samuel 2001: *Heimatrecht und Volkstumskampf. Außenpolitische Konzepte der Vertriebenenverbände und ihre praktische Umsetzung*. Hannover: Offizin Verlag.
- Salzborn, Samuel 2003: Vlast bez hranic. Zahraničněpolitické koncepty německých vysídleneců. *Politická revue* 9, s. 89–99.
- Scholz, Stephan 2012: Zwischen Viktimisierung und Heroisierung. Geschlechtermotive im deutschen Vertreibungsdiskurs. In: Franzen, K. Erik – Schulze Wessel, Martin (eds.): *Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg Verlag, s. 69–84.
- Scholz, Stephan – Röger, Maren – Niven, Bill (eds.) 2015: *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Schröck, Georg R. 2008: Die künstliche Region: Beispiel „Sudetenland“. In: Schröck, Georg R.: *Studien zur böhmischen Volkskunde. Herausgegeben und eingeleitet von Petr Lozoviuk*. Münster: Waxmann, s. 29–34.
- Schulze Wessel, Martin 2012: Einleitung. In: Franzen, K. Erik – Schulze Wessel, Martin (eds.): *Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg Verlag, s. 1–8.
- Staněk, Tomáš 1996: *Perzekuce 1945*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Staněk, Tomáš 2001: Odsun nebo vyhnání? In: Koschmal, Walter – Nekula, Marek – Rogall, Joachim (eds.): *Češi a Němci. Dějiny, kultura, politika*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 234–239.
- Staněk, Tomáš 2005: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Staněk, Tomáš – Arburg, Adrian von 2005: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). (1. část: Předpoklady a vývoj do konce května 1945). *Soudobé dějiny* 12, č. 3–4, s. 465–533.
- Staněk, Tomáš – Arburg, Adrian von 2006a: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). (2. část: Československá armáda vytváří „hotové skutečnosti“, vláda je před cizinou legitimizuje). *Soudobé dějiny* 13, č. 1–2, s. 13–49.
- Staněk, Tomáš – Arburg, Adrian von 2006b: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). (3. část: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“). *Soudobé dějiny* 13, č. 3–4, s. 321–376.
- Sticker, Matthias 2015: Vertriebenenpresse. In: Scholz, Stephan – Röger, Maren – Niven, Bill (eds.): *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, s. 420–431.
- Suppan, Arnold 2014: *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa. Teil 3*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Svašek, Maruška 2002: Gewähltes Trauma. Die Dynamik der erinnernten (wieder-)erfahrenen Emotion. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ikonographie des Heimwehs*. Freiburg: Johannes-Künzling-Institut für ostdeutsche Volkskunde, s. 55–78.
- Šmídová, Olga 2010: Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“. *Sociální studia* 7, č. 1, s. 59–87.
- Todorov, Tzvetan 1998: Paměť před historií. In: *Cahiers du Cefres No. 13. Antologie francouzských společenských věd. Politika paměti*. Praha: CEFRES, s. 33–46.
- Volkan, Vamik 2000: Traumatized societies and psychological care. Expanding the concept of preventive medicine. *Mind and Human Interaction* 11, s. 177–194.
- Weger, Tobias 2008: „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Weger, Tobias 2004: Die katholische Rhetorik bei den vertriebenen Sudetendeutschen in der Nachkriegszeit. *Bohemia* 45, č. 2, s. 454–468.

PRAMENY (domovské časopisy):

- ab- 1955: Der schicksalhafte 29. Mai 1945. Rückerinnern immer – Vergessen nimmer! (Wiener Bericht). *Brünner Heimatbote* 7, č. 10, s. 219–222.
- A. F. B. 1949: Hütet das Heimerbe. *Aussiger Bote* 1, č. 5/6, s. 11–12.
- Aussiger Heimatmuseum und Archiv in München, 1967. *Aussiger Bote* 19, č. 9, s. 247–249.
- Bedrückender Benesch-Kult in Böhmen, 1995. *Aussiger Bote* 47, č. 11, s. 368.
- Bestner, Fritz 1949: Ermahnung. *Aussiger Bote* 1, č. 8, s. 8.
- Bohmann, Alfred 1949: Gedanken zum Aussiger Treffen. *Aussiger Bote* 1, č. 7, s. 3–5.
- Bohmann, Alfred 1955a: „Abschreiben“ – die große Gefahr. *Aussiger Bote* 7, č. 7, s. 214–215.
- Bohmann, Alfred 1955b: 1955. Ein Jahr der Entscheidungen. *Aussiger Bote* 7, č. 1, s. 3–4.

- Bohmann, Alfred 1955c: *Die Ausweisung der Sudetendeutschen, dargestellt am Beispiel des Stadt- und Landkreises Aussig*. Marburg: Elwert Verlag.
- Br. 1949: Bruna, Landesverband der landsmannschaftlichen Vereinigungen der Brüner. *Brünner Heimatbote* 1, č. 5, s. 10–11.
- Der Todesmarsch der Brüner 1949. *Brünner Heimatbote* 1, č. 2, s. 2; 1, č. 3, s. 2–3; 1, č. 4, s. 4–5.
- Die Gründer, 2013. *Aussiger Bote* 65, č. 12, s. 358.
- Die Vertreibung – Sudetenland 1945–1946. Nach Dokumenten und Augenzeugenberichten – Jetzt Neuaufgabe, 1979. *Brünner Heimatbote* 31, č. 9, s. 197.
- Ein Wort zum 10. Jahrestag der Vertreibung, 1955. *Brünner Heimatbote* 7, č. 2, s. 34.
- Fuchs, E. 1989: Liebe Landsleute, 1989 hat bereits begonnen! *Brünner Heimatbote* 41, č. 1, s. 2–4.
- Habsburg, Otto von 1969: Eine Lanze für die Heimatvertriebenen. *Aussiger Bote* 21, č. 8, s. 251.
- Haidl, Heinz 1995: Sudetendeutsche Rückkehr. *Aussiger Bote* 47, č. 12, s. 403.
- Hauptkundgebung am Sudetendeutschen Tag: „Nur wer sich erinnert, hat eine Zukunft“, 1995. *Aussiger Bote* 47, č. 7, s. 212–214.
- Hollube, Richard G. 1975: Zum Aussiger Heimattag 1975. *Aussiger Bote* 27, č. 7, s. 197–198.
- Lodgman von Auen, Rudolf 1955: Die Aufgaben, vor denen wir stehen. *Aussiger Bote* 7, č. 7, s. 220–221.
- Maurer, Manfred 1999: Endlich. *Aussiger Bote* 51, č. 11, s. 352.
- Mrasek, Karl Norbert 1965: Liebe Brünerinnen und Brüner in Hessen! *Brünner Heimatbote* 17, č. 2, s. 32.
- Mrasek, Karl Norbert 1959: Ein aufsehenerregendes Buch eines Brüners. Reinhard Pozorny: „Wir suchten die Freiheit“. *Brünner Heimatbote* 11, č. 16, s. 465–466.
- Nelböck, Friedrich 1965: Heimat als Schicksal und Aufgabe. (Zum Buch von Willy Lorenz „Monolog über Böhmen“, Herold-Verlag, Wien). *Brünner Heimatbote* 17, č. 10, s. 296–297.
- Neubauer, Franz 1989: 4. März 1919 – 4. März 1989. *Aussiger Bote* 41, č. 3, s. 67–68.
- Nowotny, Edmund 1975: Liebe Landsleute! *Brünner Heimatbote* 27, č. 3, s. 51–52.
- Nowotny, Reg.-Dir., Bundesobmann der „Bruna“ 1955: Zehn Jahre der Vertreibung. *Brünner Heimatbote* 7, č. 10, s. 212–213.
- N. N. 1985: Die Hölle von Aussig. *Aussiger Bote* 37, č. 8, s. 227–229.
- Pfingsten in München, 1995. *Aussiger Bote* 47, č. 7, s. 214–222.
- Pozorny, Reinhard 1985: Vierzig Jahre nach der Vertreibung. *Brünner Heimatbote* 37, č. 5, s. 94–96.
- Reichenberger, E. J. 1949: Die Welt und wir. *Aussiger Bote* 1, č. 4, s. 1–2.
- Schönhuber, 1975: UNO – höre auch uns! *Aussiger Bote* 27, č. 6, s. 168–169.
- Städtepartnerschaft Brünn – Nürnberg, 1979. *Brünner Heimatbote* 31, č. 11, s. 243–246.
- Vertriebenenproblem in Permanenz, 1955. *Aussiger Bote* 7, č. 5, s. 133–134.
- Vor 10 Jahren, 1955. *Brünner Heimatbote* 7, č. 10, s. 214–216.
- Walter, Frieda 1955: Zug des Todes. *Brünner Heimatbote* 7, č. 10, s. 211.
- Ziegler, Karl Walter 1995: Liebe Brünerinnen und Brüner, liebe Landsleute der Sprachinsel, liebe Freunde Brünns und der Bruna. *Brünner Heimatbote* 47, č. 1–2, s. 2.
- Zitka-Oplustil, Alice 1949: Wir gedenken ihrer... *Brünner Heimatbote* 1, č. 12, s. 2.
- XXX. Sudetendeutscher Tag in München, 1979. *Aussiger Bote* 31, č. 7, s. 195–206.

Summary

Media Representation of Post-War Forced Migration of Germans from Czech Lands in Journals of this Group, on Example of Magazines *Aussiger Bote* and *Brünner Heimatbote*

The study deals with the post-war forced migration of German-speaking inhabitants from Czechoslovakia, and its reception in magazines which the forcibly-displaced Germans began to issue in “West Germany” (Federal Republic of Germany) in the late 1940s. The authors analyse two patriotic magazines (*Heimatzeitschrift*) from the beginning of their publishing until the end of the twentieth century. The patriotic magazines are understood as media of collective memory of the social group of those forcibly displaced. Based on the study of empiric material, the representations of the forced displacement can be analytically divided into three groups. The “expulsion” is represented as: 1) loss of home; 2) new start, and 3) historical grievance. The authors show that the forced displacement in connection with the loss of the (old) home country is a basic theme for the above-mentioned magazines. In the magazines, the representations thereof are closely associated with the memory politics of patriotic organizations with their exactly defined interpretation of history, claiming the right for the motherland, and enforcement of the victimization discourse.

Key words: Forced migration; media representation; cultural memory; politics of commemoration; Germans from Czechoslovakia; Heimatvertriebenenpresse.

VOJENSKÉ ÚJEZDY JAKO DĚJIŠTĚ NUCENÝCH MIGRACÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A JEJICH KOMEMORACE

David Kovařík (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

V průběhu 20. století byly české země dějištěm četných migračních pohybů a hromadných přesunů obyvatelstva, které natrvalo změnilo a ovlivnilo osudy několika milionů lidí, stejně jako poznamenaly budoucí vývoj kulturní a sídelní krajiny v postižených regionech. Zvláštní místo v procesu nucených migrací zaujímá přesídlování obyvatel z oblastí, které zabrala a využívala armáda pro výcvik vojáků nebo k dislokaci vojenské techniky a zbraní. Vyčleňování rozsáhlých ploch pro ryze vojenské účely, které se v různých dobách a režimech nazývaly a označovaly jako tábory, cvičiště nebo újezdy, přineslo totiž kromě neobvyklého způsobu zacházení se zdejší krajinou také potřebu vystěhovat odtud většinu místních obyvatel a uzavřít toto území na dlouhá léta i před ostatní veřejností.

Téma vojenských újezdů se zvláště v posledních třech desetiletích objevuje stále více ve výzkumu přírodovědných i společenských oborů, k čemuž významně přispěla i skutečnost, že po roce 1989 byla většina těchto území postupně otevírána pro veřejnost a rovněž byly zpřístupněny potřebné prameny ke studiu tohoto fenoménu. Vedle botaniků, zoologů nebo krajinářů, které přitahují tyto téměř vyhlazené oblasti svou panensky čistou přírodou s řadou vzácných rostlin a živočichů, se na tomto poli začíná uplatňovat rovněž geografické, historické nebo antropologické bádání. Tato studie ve své první části mapuje přesídlovací akce ve vojenských újezdech a zasazuje je do širších dobových politických a společenských souvislostí, ve druhé části přibližuje, jak tyto události vstupují do historického povědomí a kolektivní paměti, i to, jak byly v průběhu dalších let připomínány. Konkrétně se zaměřuje na příklady různých projevů kolektivní paměti, resp. kulturní paměti vytvářené přesídlenými obyvateli a jejich potomky, ale také se věnuje jednotlivcům i spolkům, kteří se snaží sledovaným oblastem vrátit „paměť“ a připomínat zdejší události svými současnými aktivitami.¹

Předložený příspěvek je koncipován jako přehledová studie, jejíž text je spíše popisný a faktografický. Má za cíl posloužit jako obecný přehled, ale i možné „vodítko“ k dalšímu podrobnějšímu a systematictějšímu bádání v této problematice, kde se již mohou uplatnit a rozvinout

různé metodologické koncepty a postupy. Ponecháme-li stranou specifický výzkum vojenských historiků, kteří sledují v tomto prostoru především činnost armády a její techniky, objevuje se téma civilních obyvatel a jejich osudů ve vojenských újezdech v pracích antropologů, etnologů a historiků v několika případových studiích a regionálních sondách, kterým však většinou chybí vzájemná komparace.² V souvislosti s výzkumem nucených migrací z vojenských újezdů je třeba také ještě upozornit na úskalí pramenné základny, která je k vymezenému tématu poměrně skromná a značně roztržitá. Tato studie vychází především z archivních pramenů, z literatury včetně zveřejněných studentských prací,³ z publikovaných vzpomínek pamětníků a internetových zdrojů.

Budování vojenských újezdů a přesídlování místních obyvatel

Obsazování a využívání rozsáhlých územních ploch pro vojenské účely a potřeby armády, které kulturolog Pavel Hájek pojmenoval jako „militarizaci krajiny“ (Hájek 2008: 97), má v českých zemích poměrně dlouhou historii. Společně s budováním uzavřených kasárenských objektů začali vojáci již v raném novověku zabírat a využívat také místa ve volné krajině, kde budovali střelnice ke zkouškám a testování palných zbraní. S rozvojem bojové taktiky a vojenské techniky však nastoupila potřeba většího využití krajinného prostoru, kde by armáda mohla ještě lépe provádět výcvik nebo simulovat válečné operace. Původní střelnice přestaly postačovat, a proto vojáci začali zabírat stále větší území, s ním obsazovat i osídlenou krajinu a vytlačovat odtud místní obyvatelstvo.

Nejstarším cvičišťem na českém území, odkud se muselo vystěhovat obyvatelstvo, se stal vojenský tábor Milovice ve středních Čechách, který byl zřízen v roce 1904 pro potřeby rakousko-uherské císařské armády. Uvnitř cvičiště se ocitla obec Mladá se stovkou domů a více než 500 obyvateli. První přesídlovací akce v dějinách vojenských újezdů ovšem neprobíhala bez problémů a komplikací. Část místních se postavila proti vystěhování, další zase zdržovali svůj odchod kladením podmínek týkajících se větší finanční náhrady za opuštěné domy a zanecha-

ný majetek. Zatímco většina rodin se nakonec dohodla na odškodnění a odešla ještě před příchodem armády, jiné přiměla k vystěhování až přítomnost vojáků a první dělostřelecká cvičení. Posledních šest rodin, které nadále odmítaly opustit své domovy, bylo nakonec v říjnu 1905 vyvedeno z vesnice za asistence vojáků. Jelikož státní úřady neakceptovaly požadavek přesídlenců na výstavbu nové vesnice, rozptýlili se obyvatelé Mladé po okolních obcích, ale i do širokého okolí (Řezníček 2018: 209–211).

V meziválečném období byly na českém území zřízeny dva vojenské výcvikové tábory (VVT) pro potřeby československé armády. V roce 1927 vznikl VVT Jince v Brdech, využívaný jako dělostřelecká střelnice. Přestože zabrané území brdského cvičiště čítalo okolo 21 tisíc ha plochy, nepostihlo žádná osídlená místa (Minařík 2018: 137). Snaha vyhnout se obydleným oblastem se projevila také při budování dalšího cvičiště, otevřeného v roce 1936 v jižní části rozsáhlého lesního komplexu Dražanské vrchoviny severně od Vyškova, kam byl umístěn VVT Dědice (Pořízková 2008: 13–14). Přestože se při jeho vzniku mohly státní a vojenské úřady již opřít o zákon č. 63/1935 Sb., o vyvlastnění k účelům obrany státu,⁴ ani zde nebyly nakonec zasaženy žádné sídelní plochy. Tento „šetrný“ přístup státu a vojenských úřadů vůči obyvatelům při zakládání vojenských výcvikových ploch se však měl zásadně změnit s příchodem nedomokratických režimů.

K výraznému nárůstu vojenské plochy, která se již dotkla obydlených oblastí a naplno otevřela stavidla nucených migrací, docházelo v období nacistické okupace v letech 1939–1945. Po zřízení protektorátu zabrala dosavadní VVT v Milovicích, Brdech a u Vyškova německá armáda, aby je v dalších válečných letech územně rozšířila na úkor okolních obcí a vystěhovala odtud většinu jejich obyvatel. K tomuto opatření posloužily výnosy říšského protektora o vysídlení obcí ve vojenských prostorech, ale také stále platný prvorepublikový zákon o vyvlastnění nemovitého majetku k účelům obrany státu. Vedle stávajících vojenských táborů zřídili nacisté ještě Výcvikový prostor zbraní SS Čechy (SS-Truppenübungsplatz Böhmen) v poměrně hustě osídlené oblasti jižně od Prahy na Benešovsku, Neveklovsku a Sedlčansku (Zouzal 2016). V období okupace bylo v důsledku záborů ve stávajících nebo nově zřizovaných vojenských cvičištích vyklizeno celkem 245 obcí a přesídleno okolo 60 000 osob (Minařík 2018: 139).

Důvodem rozšiřování dosavadních vojenských táborů i zakládání nových uzavřených cvičišť v době okupace na území tehdejšího protektorátu přitom nebyla pouze potřeba zajistit další prostor pro výcvik stále většího počtu vojáků v probíhajícím válečném konfliktu. Zvětšující se prostor vojenských ploch, kterou zabrala a spravovala německá okupační armáda, zapadal rovněž do plánů okupantů a představ nacistické germanizační politiky v českých zemích. Společně se stávajícími tzv. jazykovými ostrovy s většinově německým obyvatelstvem měla totiž budovaná a rozšiřovaná vojenská území narušit a v pozdějších letech také zpřetrhat doposud kompaktní české osídlení v Čechách a na Moravě a vést ve výhledu k propojení německého sídelního území skrze české země (Brandes 2015: zvl. 193–228).

Po druhé světové válce stáli představitelé obnoveného československého státu před otázkou, jak dále naložit s rozsáhlými plochami vojenského území zděděného po německých okupantech. Zásadní rozhodnutí přišlo 25. května 1945, kdy pražská vláda přijala zprávu ministra národní obrany o zrušení vojenských cvičišť zřízených v období okupace a návratu vojenských táborů v Brdech, Milovicích a na Vyškovsku k jejich předválečnému stavu,⁵ což umožnilo návrat vystěhovaných obyvatel do svých dřívějších domovů. Ne všichni se ovšem chtěli nebo mohli skutečně vrátit. Zvláště ve zrušeném cvičišti u Benešova našli mnozí navrátilci své domy natolik zpustlé a poničené, že se rozhodli raději natrvalo zůstat v náhradním bydlišti, nebo odešli do pohraničí, kde obsadili usedlosti po nuceně vysídlených Němcích. V okolí vyškovské střelnice se zase rozšířily zprávy, že tento prostor již nebude znovu osídlen a bude dál sloužit vojsku. Tato obava pak vedla předsedu národního výboru v Podivicích Karla Pospíšila k osobní návštěvě úřadu Ministerstva národní obrany, aby zde obdržel jasné stanovisko, že postižení obyvatelé ze všech zabraných obcí se mohou opět nastěhovat zpět do svých domovů (Pořízková 2008: 40).

Po roce 1945 ovšem došlo k dalšímu překreslení mapy militarizované krajiny v českých zemích. Zatímco vojenská cvičiště vytvořená v době nacistické okupace na území bývalého protektorátu byla zrušena, začaly se připravovat nové výcvikové plochy, tentokrát v pohraničních oblastech státu, neboť právě zde se nacházely rozsáhlé a vhodné oblasti, které byly téměř vylidněné v důsledku vysídlení původních německých obyvatel. Vo-

jenskému zabrání pohraničního území nahrávala rovněž vhodná strategická poloha blízko státních hranic. Avšak i v „bývalých Sudetech“ naráželi vojáci na odpor proti výcvikovým táborem, a to ze strany starousedlého českého obyvatelstva i poválečných osídlenců, včetně místních samospráv a zájmových spolků, které v mnoha dopisech a rezolucích protestovali proti přítomnosti armády. V jejich argumentech byly spojeny obavy o zdraví a bezpečnost, hospodářské ztráty a následky pro okolní krajinu. Ke schválení nových vojenských výcvikových táborů došlo po jednání vlády 17. května 1946, přičemž ani poté ještě některá místa nebyla definitivně určena a jejich hranice pevně stanovené.⁶

Zřizování nových výcvikových ploch se citelně dotklo zejména obyvatel budoucího VVT Město Libavá v podhůří Nízkého Jeseníku a Oderských vrchů, které přitom vzniklo až jako „náhradní prostor“ za původně navrženou a plánovanou lokalitu „pod Pradědem“ v Jeseníkách. Vojáci nakonec na Libavsku zabrali území, ve kterém žilo kolem tří tisíc obyvatel tvořených již převážně poválečnými osídlenci. Tito lidé se jen těžko smířovali se skutečností, že sotva si našli nový domov v pohraničí, kam mnozí přišli i na výzvu osídlovacího úřadu, musí se po krátké době znovu stěhovat jinam. Protesty zdejších obyvatel i místních samospráv byly neúspěšné, a tak si předseda okresního národního výboru v Moravském Berouně František Gil, jehož okres patřil k nejvíce postiženým, na sjezdu národních výborů 16. února 1947 mohl jen hořce postěžovat: *„Byl dokončen odsun Němců, a když jsme měli nejsmělejší plány, přišlo rozhodnutí vlády o vybudování vojenské zájmové oblasti v našem okrese. Snažili jsme se tomuto problému vyhnout, aby dosídlenci, kteří zde více jak rok pracovali, se nemuseli stěhovat. Snaha byla marná a celostátní zájem byl silnější...“* (Glonek 2007: 46)

Přesídlování obyvatel z území nově zřízených vojenských výcvikových táborů, které kromě Libavska postihlo také oblasti v podhůří Šumavy u Českého Krumlova (VVT Boletice), Slavkovského lesa v západních Čechách (VVT Prameny) a území severních Čech v kraji „pod Bezdězem“ (VVT Mimoň), probíhalo v první vlně mezi léty 1946 a 1948, kdy mohly státní úřady uplatnit v případě nesouhlasu nebo odporu obyvatel s jejich přesídlením nařízené vystěhování i vyvlastnění majetku na podkladě „vyvlastňovacího zákona“ č. 63/1935 Sb. Tento prvorepublikový zákon byl ještě doplněn vládní vyhláškou č. 11 z roku 1947 o vyvlastnění k účelům vo-

jenských výcvikových táborů a kromě toho část majetku zdejších starousedlíků, zejména osob německého původu a lidí ze smíšených manželství, byla konfiskována ještě podle dekretu č. 12/1945 Sb. (Dvořák 2012: 369). Přesídlencům byly zpravidla poskytovány domy a byty, které byly ve vlastnictví národních výborů a komunálních bytových podniků, přičemž často se k tomuto účelu využily neosídlené poválečné konfiskáty zabavené podle dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb.⁷

Samotné přesídlovací akce, na nichž se podílely národní výbory, osídlovací úřady i vojenská správa, probíhaly po etapách postupným stěhováním jednotlivých obcí. V postižených územích „pod Bezdězem“ bylo přesídlování místních obyvatel zahájeno 26. listopadu 1946 v osmnácti obcích, které již v polovině příštího roku byly hlášeny jako „zcela vyklizené“ (Blažková 1997). Rychlý až překotný průběh mělo přesídlování obyvatel také na Libavsku, kde se místní obyvatelé teprve v druhé polovině září 1946 prostřednictvím veřejných schůzí dověděli o zřízení vojenského cvičiště a již 7. října se odtud začaly stěhovat první rodiny. Celkem bylo v tomto prostoru vysídleno 23 obcí s 3 383 obyvateli (Glonek 2007: 46). Někteří přesídlenci se ještě snažili svůj odchod urychlit v šířící se (možná i záměrně vyvolané) panice, že se vojenská správa chystá „v nejbližší době“ v zabraném prostoru provádět ostrou střelbu. Na druhé straně ovšem přesídlovací akci zpomalovaly různé technické problémy a organizační zmatky, zejména pak nedostatek nákladních vozidel pro stěhování nábytku a dalšího mobiliáře, což termíny vyklizení jednotlivých vesnic protahovalo a zvyšovalo tím i napětí a nervozitu jak na straně přesídlenců, tak na straně odpovědných úřadů a vojenských míst. Tak např. místní stanice Sboru národní bezpečnosti v Čermné 22. října 1946 hlásila, že *„v obci se rebeluje proti neorganizovanému postupu při přesídlení, ježto hrozí zima a stěhování bude značně ztíženo. Občané jsou připraveni, stále intervenují, nadávají, bouří“* (Glonek 2007: 47).

Zatímco v prvních poválečných letech ještě docházelo k občanským protestům, stížnostem a dalším projevům nespokojenosti obyvatel proti umístění velkých cvičišť do vybraných míst, přičemž státní úřady byly ochotné dohodnout se o některých územních ústupcích a změnách, po roce 1948 již v těchto otázkách žádné vyjednávání neprobíhalo. Atmosféra tzv. studené války a hrozba ozbrojeného konfliktu se Západem přispěly k rostoucí militarizaci československého státu včetně po-

třeby rozšířit stávající i zakládat nové výcvikové prostory. Nárůst vojenských území vycházel ze strategie a zkušeností sovětské armády, která se stala vzorem pro obranu dalších zemí východního bloku.

V červnu 1949 byl v Národním shromáždění schválen zákon č. 169/1949 Sb., o vojenských újezdech (VÚ). S tímto zákonem se nejen zavedl nový pojem „újezd“ namísto dosavadních táborů, ale především se takto definované území vyčlenilo jako samostatná a značně specifická územněsprávní a administrativní jednotka se zvláštním režimem.⁸ V souvislosti s vyhlášením zákona došlo také k reorganizaci a přejmenování dosavadních vojenských táborů i ke zřízení několika nových cvičišť. Na českém území tak byly k 1. červenci 1950 oficiálně vyhlášeny VÚ v Boleticích, Libavé a Mladé (dříve Milovice) se stejnojmennými výcvikovými prostory, VÚ Brdy s výcvikovým prostorem Jince, VÚ Březina s výcvikovým prostorem Dědice (u Vyškova), VÚ Prameny s výcvikovým prostorem Město Kynžvart a VÚ Ralsko s výcvikovým prostorem Mimoň. K nim přibýly ještě v roce 1952 nově založené VÚ Dobrá Voda se stejnojmenným výcvikovým prostorem na Šumavě a VÚ Panenská s výcvikovým prostorem Tisá v okrese Ústí nad Labem. V srpnu 1954 došlo ke zrušení VÚ Prameny a místo něj vznikl náhradní VÚ Hradiště v Doupovských horách. V roce 1957 byl pak bez náhrady zrušen VÚ Panenská (Minařík 2018: 142–144). Početní nárůst a územní rozšíření vojenských výcvikových ploch zasáhlo v různé míře do dalších osídlených oblastí a obydlených ploch, což přispělo k nové vlně nuceného přesídlování obyvatel. Podle zákona o vojenských újezdech mohla československá vláda na návrh ministerstva národní obrany prohlásit jakoukoli část státního území vojenským prostorem, zabrat jej, zestátnit veškerý majetek a vysídlit odtud civilní obyvatele.

Nejrozsáhlejší územní zábor a také největší přesídlovací akci (tzv. akci D) provedla armáda ve VÚ Hradiště. Zdejší cvičiště přitom vzniklo až v roce 1953 jako náhrada za zrušený VÚ Prameny, tedy v době, kdy Doupovsko bylo již částečně obydleno novými osídlenci. Jejich přesídlování probíhalo v letech 1953 a 1954, přičemž postihlo 3 679 místních obyvatel (Matějů 2010). Aby se zamezilo jakýmkoliv protestům proti vystěhování, zajížděli do postižených obcí pověřeni činisté, aby vysvětlovali lidem důvody a přesvědčovali „pochybovače“ o správnosti tohoto opatření. Z instruktážní zprávy se dozvídáme, jaké byly přesvědčovací argumenty pro zřízení největšího vo-

jenského újezdu v českých zemích: „*Nejprve tedy, proč došlo ke zřízení tohoto vojenského újezdu. Jsou to důvody vyplývající z výcviku naší armády, které tento terén vyhovuje a využije jej k tomu, aby zdokonalila svůj výcvik. Někteří si snad pomyslí, nebo snad již slyšeli hlasy: Proč nás sem v roce 1945 volali, když nás chtějí dnes stěhovat. Na adresu všech těch chci říci, že v roce 1945 jsme všichni vycházeli z toho, že mezinárodní úmluvy a dohody, zajišťující poválečnou spolupráci mezi státy a národy, budou v plné míře uskutečněny k mírové výstavbě a odstranění nebezpečí nové války. Tehdy také nikdo nemohl vědět, že osm let po válce objeví se barbarské snahy rozpoutat novou válku.*“ (Augustin 1994: 298)

Ovšem k přesídlování obyvatel z vojenských újezdů nedocházelo pouze v pohraničí. Krutě si „pohráł“ osud s obyvateli žijícími v okolí brdského cvičiště. Poprvé byli kvůli rozšíření tohoto prostoru nuceně přesídleni ze svých domovů v době nacistické okupace, kdy německá armáda zabrala a nařídila vyklidit jedenáct obcí a osad. Po válce se část přesídlenců vrátila do svých domovů, aby se jen o sedm let později, v roce 1952, musely znovu nuceně vystěhovat stovky obyvatel z pěti vybraných obcí a osad (Hrachoviště, Kolvín, Padrť, Velká a Záběhlá) začleněných do nově reorganizovaného a opětovně rozšířeného VÚ Brdy. Druhé přesídlení obyvatel z brdského cvičiště již bylo trvalé, neboť veškeré domy z postižených míst byly v následných letech zdemolovány a vojenský prostor na čtyřicet let uzavřen (Topinka 2004).

Vedle dobových dokumentů a úředních hlášení přibližují realizaci a průběh přesídlovacích akcí z vojenských újezdů také vzpomínky pamětníků. Některé z nich jsou zachycené a publikované v internetovém archivu projektu Paměť národa, jiné se objevují v rozhovorech pro média nebo jsou zaznamenané v rámci prováděných orálněhistorických výzkumů v různých školních a studentských pracích. Protože však většina těchto svědectví, zvláště pokud se jednalo o přesídlování prováděné po roce 1945, byla pořízena až po několika desítkách let od těchto událostí, vzpomínají v nich především pamětníci, kteří byli v době nucené migrace převážně v dětském nebo dospívajícím věku. Patřil k nim i tehdy šestnáctiletý J. P. ze Zadní Záběhlé, jehož rodiče byli o nutnosti vystěhování se v rámci rozšiřování vojenského újezdu Brdy zpraveni na veřejné schůzi: „*Táta s mámou byli večer na schůzi, když přišli domů, tak my jsme s bráchou už spali. Řekli nám to až ráno a brečeli jsme všichni.*“ (fir 2016)

Ve vyprávění pamětníků o přesídlování z vojenských újezdů se ovšem vedle smutku ze ztráty domova často objevuje také téma způsobené majetkové újmy spojené většinou s nedostatečným finančním odškodněním nebo horší kvalitou náhradního ubytování pro přesídlence. Zajímavé svědectví se pak objevuje ve vzpomínce pamětníka R. H. vyrůstajícího v česko-německé rodině ve vesnici Prosíčka zabrané do vojenského újezdu Ralsko, odkud krátce předtím byla v rámci poválečného vysídlení Němců již vysídlena část místního obyvatelstva. Právě německý původ a nedávné zkušenosti s „prvním odsunem“ patrně ovlivnily také počínání některých místních při vojenském záboru oblasti, což popisuje pamětník v jednání svých rodičů: *„Když dostali příkaz k vystěhování, tak to pro ně byl hrozný šok. Co si nemohli vzít s sebou, tak nenechali jen tak volně ležet napospas. Každý si to koukal zakopat někde na zahradě, zlato, cennosti. S tatínkem jsme šli zakopat hrnce a nádoby. Jeho zlaté hodinky jsme zakopali na dvorku u kůlny. V tom lese jsme označili dva stromy a mezi nimi se to zakopalo. Jenže to všechno zarostlo a už se nic nenašlo zpátky. Maminka měla na zavařování sklenic odsávací pumpu. A tu schovali do kapličky na návsí. Jenže to tam všechno zůstalo. Mysleli si, že se snad někdy vrátíme zpátky, ale to už se nikdy nestalo.“*⁹

Zřízení vojenských újezdů znamenalo nutnost přesídlení drtivě většiny tamních obyvatel, přesto malá část lidí zde mohla i poté bydlet. Ještě v roce 2011 žilo trvale na území tehdejších pěti vojenských újezdů v České republice celkem 2112 obyvatel, z toho v Boleticích 276, v Brdech 41, v Březině 6, v Hradišti 615 a v Libavě 1174 obyvatel (*Ročenka Vojenského historického archivu 2011* 2012: 52). V dalších letech ale došlo k úplnému zrušení VÚ Brdy a k postupnému zmenšování územní plochy a vyčleňování všech obydlených sídel i v ostatních vojenských újezdech, a tak po roce 2016 již v těchto místech nežili žádní stálí obyvatelé. Většinu z nich přitom tvořili důstojníci z povolání a zaměstnanci vojenských lesů a statků s rodinnými příslušníky. Žili zde ale i lidé „bez uniforem“, např. učitelé nebo provozovatelé obchodů a živností, kteří trvale bydleli a zdržovali se v okrajových částech vojenských újezdů.¹⁰

Další osudy přesídlených obyvatel a jejich sídel ve vojenských újezdech

Přesídlené obyvatelstvo z vojenských újezdů našlo v mnoha případech nový domov v některé z nejbližších obcí v okolí bývalého bydlíště, čímž se úplně nezpřetraha-

ly jejich vazby se sousedy i s širším regionem, v němž žili a působili. Tito lidé však ztratili naději na návrat do původních domovů, neboť přesídlení se stalo předzvěstí brzkého fyzického konce většiny opuštěných lokalit. Zabrané obce byly většinou srovnány se zemí a jen menší část domů a hospodářských budov zůstala zachována, nebo přestavěna do podoby kasárenských objektů, velitelských stanovišť, ubikací vojska, skladů materiálu nebo garáží bojové techniky. Původní zástavba včetně kostelů a jiných kulturních památek posloužila jako terče při vojenských cvičeních, popř. se změnila v ruiny nešetřeným zacházením a špatnou údržbou nových vojenských správců, či rozkrádáním interiérů nebo záměrným poškozováním za účelem získání stavebního materiálu pro jiné objekty, opravy mostů a zpevňování cest.¹¹

Zkáze neunikly ve vojenských újezdech ani hřbitovy, které byly pustošeny nájezdy zlodějů a vandalů poškozujících hroby, nebo odnášejících pamětní desky a náhrobní kameny. Ostatní návštěvníci hřbitovů, zejména pozůstalí, kteří chodili na hroby svých předků a blízkých, se pak ocitli v nejistotě, zda budou moci tato místa i nadále navštěvovat a udržovat. Na neutěšenou situaci reagovalo Ministerstvo národní obrany vydáním směrnice, podle které si každý vojenský újezd mohl ve svém obvodu ponechat pouze jeden provozuschopný hřbitov, který směly navštěvovat i nevojenské osoby, zatímco ostatní hřbitovy se uzavřely. Pozůstalí pak mohli požádat o exhumaci ostatků svých rodinných příslušníků ze zrušených hřbitovů, která však musela být v takových případech provedena na náklady pozůstalých (Machala 2009: 89). Tyto úředně existující hřbitovy se tak staly jedním z mála míst, které před rokem 1989 zprostředkovávaly, byť v omezené míře a jen úzké skupině společnosti, kontakt uzavřeného vojenského území s okolním světem.

Jinak ovšem zůstávaly vojenské újezdy s výjimkou hrstky místních obyvatel z okrajových částí prostoru, sloužících vojáků a několika dalších prověřených osob až do roku 1989 uzavřeny běžnému návštěvníkovi. Přesto se i v této době občas naskytla širší veřejnosti příležitost nahlédnout do tohoto „zvláštního světa“. Vylidněné a pustnoucí obce ve vojenském prostoru se ještě před svým úplným zánikem občas objevily na filmovém plátně. Pro interní potřebu armády byl např. natočen instruktážní film *Výcvik boje o osadu a v osadě*, jehož dějištěm se stala obec Čistá (do roku 1948 Město Litrbachy) ničená před kamerou simulací leteckého bombardování, dělostřeleckou palbou a plamenomety.¹² Do povědomí širšího

publika se pak dostaly záběry z filmu *Poslušně hlásím*, natočeného podle románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, v němž jako kulisa pro natočení závěrečné bojové scény dělostřeleckého útoku včetně odstřelení věže kostela posloužila skutečná vesnice Vitěšovice ve VÚ Boletice (Váňa 2015). Oblíbenou lokací filmařů se v 60. letech stalo opuštěné město Doupov, které se objevuje např. v postkatastrofickém filmu *Konec srpna v hotelu Ozón*. Snímek pojednává o vizi světa po atomovém výbuchu a jeho děj je stejně depresivní a ponurý jako zpustlé trosky tohoto kdysi malebného městečka ležícího uprostřed Doupovských hor (Pauknerová 2019: 100).

V současnosti již nenajdeme na většině území vojenských újezdů ani tyto trosky opuštěných měst a vesnic, jen zplanýrovaný terén, nebo poslední zbytky sotva viditelných rozvalin ukrytých v náletových dřevinách a rumišťích. Vzpomínky na zničené domovy a ztracené adresy však přežívaly v paměti bývalých obyvatel, případně jejich potomků, kteří je znali z rodinných příběhů. V tomto ohledu lze rozlišit přinejmenším paměť dvou skupin. Je to jednak paměť německy hovořícího obyvatelstva, které z těchto oblastí bylo nuceně vysídleno po druhé světové válce a vzpomínky na své dřívější domovy pěstovalo za hranicemi, kde se také z různých zdrojů dozvíдалo o zániku těchto sídel. Dále je to paměť českých občanů přesídlených z vojenských újezdů, kteří se ovšem před rokem 1989 ocitli v postavení a podmínkách, které jim nedovolily veřejně se hlásit a „oficiálně vzpomínat“ na svůj bývalý domov, stejně jako bylo tabuizované jakékoliv připomínání jejich nuceného vystěhování. V tomto duchu vzpomínala bývalá obyvatelka obce Záběhlá v Brdech v jednom televizním dokumentu: „*Jsmo prostě nesměli říkat, odkud pocházíme, odkud jsme vlastně byli vystěhováni a odkud jsme přišli, vůbec to jako neexistovalo, to bylo tabu.*“¹³ Paměť se tak dlouho předávala jen v uzavřeném prostředí rodin a okruhu blízkých přátel.

Teprve po roce 1989 se mohli i tito lidé veřejně hlásit a otevřeně vzpomínat na své bývalé domovy. Neaktivněji přitom vystupovali přesídlenci z VÚ v Brdech, kteří představovali jedinou pospolitost, která prožila dvojnásobné vystěhování, nejprve v době nacistické okupace a poté i v době komunistického režimu, čímž se stali „obětí“ obou diktatur 20. století, a tvoří tak další specifické vzpomínkové společenství. V roce 1992 bylo založeno občanské sdružení Svaz vyhnanců z Brd, jehož činnost se od počátku soustředila především na dosažení odškodnění za majetek a restituce pozemků, avšak

organizovalo také pietní akce a vzpomínkové rituály spojené s výročními srazy rodáků. K nim patřilo i společné kladení věnců k dochovaným pomníkům padlých z první světové války z Kolvína a Padrtě, které byly uchráněny před zkázou v roce 1975 jejich pololegálním přemístěním na hřbitov ve Skořicích, aby se později v polistopadovém období staly místem setkávání bývalých obyvatel ze zaniklých obcí v Brdech (Žán 2001: 83).

Veřejné aktivity a organizovaná činnost přesídlenců ze zaniklých brdských obcí byly nejvýraznější v 90. letech a na přelomu milénia, což souviselo jednak s očekáváním možného odškodnění a nápravy majetkových křivd spojeným s vidinou restitucí pozemků, ale i s prostou skutečností, že tehdy žilo nebo bylo aktivních ještě hodně přímých pamětníků ze zaniklých vesnic. Když v roce 1993 proběhlo první organizované setkání rodáků z obce Padrtě a jejich potomků, sešlo se v sokolovně v Mirošovicích 180 účastníků, což bylo více lidí, než kolik v době přesídlení v roce 1952 žilo v postižené obci obyvatel (Žán 2001: 88). Veřejná aktivita však začala opadat se stárnutím a odcházením tzv. generace zážitku a také s frustrací z neúspěchů prosadit majetkové nároky a restituční požadavky. Svaz vyhnanců z Brd však stále ještě existuje, o jeho činnosti i poslání seznamuje veřejnost již několik let neaktualizovaná internetová stránka. Rodáci se již pravidelně nescházejí jako v 90. letech, ale občas v tisku ještě zavzpomíná na zaniklé vesnice i nedobrovolný odchod z domova některý z jejich bývalých obyvatel. Zatím poslední aktivitou, na níž se podíleli „vyhnanci z Brd“, bylo v roce 2020 vysázení šesti pamětních lip v okolí padrtěských rybníků jako další symbolické připomínky smutného konce i tragického osudu zdejších zaniklých vesnic a jejich obyvatel.¹⁴

Snaha o připomenutí ztracených sídel a péče o jejich odkaz se objevuje také ve vylidněné krajině vojenských újezdů nacházejících se v pohraničí. V nich nenajdeme mezi českými obyvateli početnější komunity přesídlenců nebo aktivní spolky místních rodáků jako v případě brdského cvičiště, zato na zdejší zaniklá sídla aktivně vzpomínají skupiny nuceně vysídlených Němců. Tito „první vysídlenci“ udržovali za hranicemi povědomí o městech a vesnicích v nepřístupných vojenských újezdech ve svých krajaňských spolkách, v časopisech, knihách i v paměťových institucích, kde shromažďovali písemný i obrazový materiál z těchto míst.¹⁵ Příkladem jsou nuceně vysídlení Němci z Doupova, žijící po válce ve Spolkové republice Německo, kteří pravidelně při-

nášeli zprávy o svých aktivitách, výročních setkáváních nebo návštěvách „staré vlasti“ na stránkách krajaňského časopisu *Kaadner Heimatbrief* (Kadaňský domovský list), kde mohli čtenáři občas najít i otištěné fotografie ukazující (ovšem z patřičné vzdálenosti) krajinu uzavřeného vojenského prostoru.¹⁶ Stejně jako čeští občané mohli i němečtí krajané poprvé navštívit své bývalé domovy až po zrušení příslušných vojenských újezdů, nebo po zpřístupnění jejich vybraných částí veřejnosti.

Rodáci a jejich potomci, ale i další lidé se zájmem o prostředí a historii území vojenských újezdů se po roce 1989 také zapojovali do různých činností, projektů a kulturních programů snažících se přiblížit či oživit zdejší vylidněnou a pustou krajinu. Z jejich iniciativy jsou instalovány informační panely, dochází k obnově drobných sakrálních památek a pomníků padlým z první světové války, k renovaci hřbitovů, ožívování dřívějších poutí a k dalším společenským aktivitám, které těmto místům vdechují „druhý život“. Takto se starají o krajinu a udržují povědomí o minulosti lidé z Okrašlovacího spolku Lubavia, který renovuje a pečuje o památky ve vojenském újezdu Libavá.¹⁷ Na území bývalého vojenského újezdu Prameny ve Slavkovském lese zásluhou spolupráce představitelů města Březová, neziskových organizací, turistů a místních nadšenců vznikla naučná stezka *Zaniklé obce na Březovsku* s instalovanými informačními panely.¹⁸ V zapomnění neupadla ani bývalá obec Mladá, kde zásluhou školního projektu učitelů a žáků ze základní školy v Milovicích byly vedle prostého dřevěného kříže stojícího na místě bývalého kostela postaveny také nová kaplička a informační tabule seznamující turisty i náhodné kolemjdoucí s dramatickým a tragickým osudem této nejstarší vysídlené a zaniklé vesnice ve vojenském prostoru na českém území.¹⁹

Příkladem návratu „duchovního života“ do vylidněné krajiny bývalých vojenských újezdů jsou zase obnověná procesí a polní mše k místům, kde se koncentroval před vysídlením obyvatel a zánikem obcí náboženský život. Zatímco někde byl na místě zbořeného kostela nebo kaple postaven jen jednoduchý dřevěný kříž, jinde se tyto objekty opravily, nebo znovu vystavěly. K nejznámějším a nejnavštěvovanějším chrámům, který „přežil“ devastáční pobyt vojáků a dočkal se rekonstrukce i obnovení bohoslužeb, patří poutní kostel sv. Jakuba Většího a sv. Anny ve Staré Vodě ve zrušené části vojenského újezdu Libavá (Bombera a kol. 1997; Krejčová 2008). Renovované kostely a kapličky nemají v krajině bývalých vojenských újezdů pouze duchovní funkci, ale často přijímají roli nového

společenského a kulturního centra, stávají se památkou a místem paměti i připomínkou zániku tamních sídel a nucené migrace jejich posledních obyvatel. Takovou úlohu by měl plnit renovovaný barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie s areálem bývalé fary v zaniklé obci Svato-bor, jeden ze dvou zachovaných církevních objektů ve VÚ Hradiště v Doupovských horách,²⁰ stejně jako mnohem starší románský kostel sv. Mikuláše v Boleticích.²¹

Vedle společenského setkávání, pořádání výročních poutí a budování památníků v samotné krajině, kolem nichž se uchovává nebo obnovuje paměť zaniklých sídel a připomíná smutný osud jejich bývalých obyvatel, představují další významný rezervoár vzpomínek staré fotografie, pohlednice, obrazy i docela laické kresby těchto postižených míst. Jejich sbírání a reprodukce se staly oblíbenou a rozšířenou činností mnoha badatelů. Obrazové prameny jsou také nedílnou součástí většiny tištěných publikací, informačních panelů i webových stránek prezentujících zaniklá města a vesnice ve vojenských újezdech, v nichž jsou čtenáři, návštěvníci a uživatelé seznámeni se stručnou historií a charakteristikou postižených obcí, osad i některých významných samot. Převažující popularizační forma místopisných publikací a jejich zpravidla bohatý obrazový materiál zvyšuje jak atraktivitu těchto vydaných děl, tak slouží k dalšímu poznání zaniklých sídel i rostoucímu zájmu o tuto problematiku. Avšak zároveň tato produkce někdy přispívá k jistému stereotypu a tendenci představovat a ukazovat z pohnuté minulosti těchto regionů především „to hezké a malebné“ a vzpomínat na staré časy jako idylické období, ve kterém se až na výjimky téměř nepřipomínají životní příběhy a tragické osudy jejich posledních obyvatel.²²

Shrnutí

Mezi léty 1904–1954 bylo v českých zemích v souvislosti se zřizováním nebo rozšiřováním vojenských táborů/újezdů přesídleno několik desítek tisíc obyvatel. Osudy přesídlenců byly různé a stejně tak různě jejich prožité události vstoupily do kolektivních pamětí bývalých obyvatel. Největší skupinu takto nedobrovolně přesídlených obyvatel představují lidé vystěhovaní během druhé světové války německou okupační mocí, kteří se ale nakonec mohli vrátit po válce zpátky do svých domovů. Přestože nucené vystěhování a ztráta domova lidí z několika desítek obcí na Benešovsku, v okolí Milovic a u Vyškova se staly jen dočasnou záležitostí a skončily návratem postižených do svých původních bydlišť, vstoupily tyto udá-

losti do historické a národní paměti jako jeden z příkladů nacistické perzekuce českých obyvatel, které je připomínáno a dokládáno také početnou publikační činností v historiografii i etnologii.²³ Naproti tomu několika tisícům lidí přesídlených z nově budovaných nebo rozšířených vojenských újezdů po druhé světové válce již nebylo dopřáno návratu a po desítky let si ani nesměli svůj ztracený a nepřístupný domov veřejně připomínat. Teprve po politických a společenských změnách v Československu v roce 1989 se začalo otevírat nejen tabuizované téma těchto nucených migrací, ale zpřístupňovala se i militarizovaná krajina vojenských újezdů, s níž se oživila také paměť těchto míst a přišla nová aktivita jejich obyvatel.

Zvláště nucené migrace odehrávající se po druhé světové válce a osudy jejich účastníků, a to nejen přesídlenců, ale i těch, kteří tento proces organizovali a podíleli se na jeho provedení, představují významné pole pro další výzkum nejen antropologického, etnologického nebo historického bádání. Přehlédnout nelze ani skutečnost, že každá doba a každý režim uplatňovaly při budování vojenských újezdů jiné postupy vůči obyvatelům z postižených území, přičemž tato odlišná zkušenost se pak odrážela v rozdílném vytváření kolektivní, resp. kulturní paměti v jednotlivých společenstvích a místech. Např. přesídlovací akce z vojenských újezdů budovaných a rozšiřovaných po roce 1945 mohou být prezentovány a vykládány v současném historickém diskursu jako součást poválečné transformace pohraničí i jako jeden z příkladů zločinů komunistického režimu.

Vzhledem k tomu, že většina vojenských újezdů budovaných po druhé světové válce se nacházela právě na území „bývalých Sudet“, nabízí se rovněž srovnání možných rozdílů nebo paralel ve vzpomínání a komemoračních aktivitách mezi vysídlenými Němci, kteří svoji domovinu museli opustit v rámci poválečného „odsunu“ v letech 1945 a 1946, a dalšími, převážně již českými obyvateli, často novými osídlenci, kteří byli odtud „vystěhováni“ jen o několik let později. Mezi těmito přesídlenci z vojenských újezdů bychom vedle etnických Čechů ovšem našli i příslušníky dalších národností – od nevysídlených starousedlých Němců přes slovenské reemigranty až po moravské Chorvaty, nejprve vysídlené po válce ze své původní domoviny na jižní Moravě jako

tzv. státně nespolehlivé obyvatelstvo, přičemž některé tyto rodiny byly usazeny v obcích později zabraných do vojenských újezdů, a zažily tak v krátkém čase druhý nedobrovolný „odsun“.²⁴ Přesídlovací akce z vojenských újezdů již byly plošné a ze zabraných míst museli odejít všichni obyvatelé bez ohledu na svůj etnický původ, politické přesvědčení nebo sociální složení, což je další významná skutečnost, která by měla být zohledněna při studiu těchto nucených migrací.

Zatímco pozdější osudy a životní příběhy lidí přesídlených z vojenských újezdů budovaných zvláště po druhé světové válce jsou ještě často neznámé a neprobádané (s výjimkou aktivních a sdružených „vyhnanců z Brd“), skutečný „boom“ zažívá zvláště v posledních letech zájem o vyliďněnou krajinu tohoto prostoru včetně jeho ožívování řadou společenských aktivit i kulturních a vzdělávacích projektů. Na těchto programech se již často podílejí lidé, kteří nemají cokoli společného s komunitou přesídlených obyvatel, ale zajímá je historie těchto míst, snaží se o připomenutí zdejších událostí nebo oživení daného prostoru. Tito aktivisté představují do budoucna, i vzhledem k trvalému poklesu a odcházení posledních přímých pamětníků, důležitou komunitu, která má potenciál rozvíjet „druhý život“ dosud většinou opuštěné kulturní krajiny vojenských újezdů i udržovat historické povědomí o osudech jejich posledních „přesídlených“ obyvatel.

Prostředí bývalých vojenských újezdů se stává rovněž předmětem mnoha diskuzí o budoucím využití těchto míst a různých investičních plánů od developerských projektů vracejících do vysídlené krajiny trvalé nebo sezónní bydlení po zřízení přírodních rezervací, které by naopak co nejlépe uchránily zdejší prostředí od okolní civilizace. Jako optimální varianta se alespoň autorovi tohoto příspěvku jeví kombinace zachování a ochrany nedotčené přírody s ožívováním daného prostoru obnovou zdejších památek nebo citlivě vedenými turistickými trasami a naučnými stezkami, které by návštěvníky seznámily se zdejším specifickým prostředím, jeho současnou krajinářskou a ekologickou funkcí, ale připomínaly by také někdejší osídlení a existenci zaniklých sídel spolu s osudy místních obyvatel a jejich nucené migrace, která také významně přispěla k současné podobě této specifické krajiny.

*Text vznikl s podporou na dlouhodobý rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378114 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.).

POZNÁMKY:

1. V případě vymezení kolektivní (resp. komunikativní) a kulturní paměti se tento příspěvek hlásí k zavedenému a běžně užívanému chápání těchto fenoménů ve společenskovoědním diskursu s odkazem na Maurice Halbwachse (v češtině vyšlo v roce 2009, teze však byly formulovány již ve 20. letech 20. století) a Jana Assmanna (česky 2001, v originále poprvé 1992).
2. V historiografii byla tato tematika v širších politických a společenských souvislostech již částečně reflektována a popsána v souvislosti s procesem nucených migrací v Československu po druhé světové válce v publikaci brněnského historika Tomáše Dvořáka, který nuceným migracím z vojenských újezdů věnoval jednu kapitulu (Dvořák 2012: 367–371).
3. Zvláště v posledních letech roste počet bakalářských, diplomových i rigorózních prací od studentů antropologie, etnologie nebo historie, zabývajících se tematikou nucených migrací ve vybraných vojenských újezdech, které ve většině případů spojuje skutečnost, že jejich autoři (studenti) pocházejí přímo z oblastí postižených existencí vojenských újezdů, nebo jsou potomky přesídlenců vystěhovaných z těchto míst, což pak také uvádějí jako jednu z hlavních motivací k napsání svých školních prací. Vybrané studentské práce, ze kterých čerpala tato studie, jsou uvedeny v seznamu literatury.
4. Zákon byl vydán 29. března 1935 (Sbírka nařízení a zákonů 1935: 149–153).
5. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA), fond Ministerstvo národní obrany (MNO) 1945, karton (k.) 1, inv. č. 9, sign. 2310. Usnesení vlády 22. schůze ze dne 25. 5. 1945.
6. VÚA-VHU, fond MNO 1946, k. 2, inv. č. 39, sign. 673/dův., Zřízení vojenských výcvikových táborů.
7. Jednalo se o Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa ze dne 21. 6. 1945 a Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy ze dne 25. 10. 1945 (Jech – Kaplan 2002: 276–283, 843–855).
8. Zákon 169/1949 Sb., o vojenských újezdech byl vydán 16. června 1949 (Sbírka zákonů 1949: 524–529).
9. Vzpomínky Reinharda Horna (* 1938) nahrané a zpřístupněné v internetové databázi projektu Paměť národa. Dostupné z: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/horn-reinhard-1938>>.
10. Každodenní život ve vojenských újezdech se vyznačoval řadou specifik a zvláštních pravidel, k nimž patřila vedle dodržování různých bezpečnostních omezení také nemožnost osobního vlastnictví nemovitého majetku nebo absence obecních samospráv. Srov. Babková 2010.
11. Jenom v prostoru vojenského újezdu Hradiště v Doupovských horách zmizelo šedesát pět obcí a osad, patnáct kostelů, dva zámky, klášter, řada kaplí a kapliček, tři hotely, osmdesát sedm hostinců, třicet šest mlýnů, šestnáct pil, pivovar, lázně, několik lomů (Binterová 2005: 2).
12. *Výcvik boje o osadu a v osadě* je černobílý zvukový výcvikový snímek vyrobený Vojenským filmovým a fotografickým ústavem v roce 1948. Jeho kopie je uložena ve Vojenském historickém ústavu a film je volně přístupný také na internetovém serveru YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=iDWvw283M7w>).
13. Televizní pořad Folklorika, díl *Zaniklé vesnice*. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/218562260800007-zanikle-vesnice/>>.
14. Tři dvojice lip srdčitých byly vysázeny u příležitosti 80. výročí prvního vysídlení Agenturou ochrany přírody ČR a Správou chráněné krajinné oblasti Brdy na podnět Svazu vyhnanců z Brd, přičemž o tyto stromy pečují Vojenské lesy a statky z Programu péče o krajinu. Srov. <<https://www.regionbrdy.cz/tri-dvojice-lip-nove-pripominaji-zanikle-brdske-obce/>>.
15. K roli krajanské literatury vysídlených Němců jako zdroje informací o bývalé domovině i situaci v Československu srov. Kreisslová – Nosková 2017.
16. Např. v roce 1959 byly na stránkách tohoto časopisu otištěny tři fotografie s pohledem do VÚ Hradiště, zachycující celkovou krajinu s Doupovem v pozadí a bývalé obce Martinov (Merzdorf) a Prachomety (Promuth), které pořídili vysídlení Němci při své tehdejší návštěvě Československa.
17. Členové spolku Lubavia, založeného v roce 2016 se sídlem ve Městě Libavá, se sami prezentují jako nadšenci různorodých profesí, „kterým není lhostejný osud památek či spíše toho mála, co zbylo z někdejších obcí včleněných do vojenského újezdu Libavá“. K jejich aktivitám patří především pietně upravené hřbitovy v bývalých vesnicích a čištění ruin místních kostelů. Srov. <<https://www.lubavia.cz/o-nas>>.
18. Poznávací okruh Zaniklé obce Březovska vznikl z projektu Využití fenoménu zaniklých obcí pro rozvoj ČR, jeho žadatelem bylo město Březová ve spolupráci s dalšími partnery. Naučná stezka má délku 63 kilometrů a vede místy s 18 zaniklými obcemi. V rámci tohoto projektu vznikla i tištěná kniha o zdejších zaniklých sídlech. Srov. <<http://zanikleobce.mu-brezova.cz/projekt.html>>.
19. Pietní místo vznikalo v letech 2015–2016 zásluhou projektu „Historii je třeba znát aneb památky zaniklé obce Mladá“, který organizovala základní škola T. G. Masaryka v Milovicích. Srov. <<https://zsmilovice.cz/historii-je-treba-znat/>>. Do té doby byla v místě jen špatně viditelná a zašlá tabulka upomínající na bývalou obec, což dokumentovala i diplomová práce z roku 2013 věnovaná vzniku zdejšího vojenského tábora (viz Šálová 2013).
20. Záchranu kostela ve Svatoboru organizuje od roku 2016 Spolek pro dokumentaci a obnovu památek Karlovarska ve spolupráci s obcí Doupovské Hradiště. Měm pravidelných brigád dobrovolníků se na tomto místě konají i komentované prohlídky areálu a poutní slavnosti. Srov. <<http://dokumentacepamatek.cz/zachrana-kostela-nanebevzeti-panny-marie-ve-svatoboru/>>.
21. Kostel v Boleticích se od roku 2016 renovuje a ožívá veřejnými aktivitami zásluhou dobrovolníků ze spolku Radost pro všechny, sídlícího v nedaleké obci Kájov, kam Boletice po vyčlenění z VÚ administrativně spadají. Vedle pravidelných brigád, při nichž pomáhají v rámci terapie i pacienti psychiatrické léčebny Červený Dvůr, zde probíhají také kulturní akce, prohlídky pro veřejnost, ale i svatební obřady. Srov. <<https://budejovice.rozhlas.cz/kostel-v-boleticich-ktery-byl-soucasti-vojskeho-ujezdu-oziva-diky-7748970>>.
22. V literární produkci byla touto místopisnou formou zdokumentována a popsána zaniklá sídla ve vojenských újezdech Boletice (Novotný 2012), Hradiště (Binterová 2005), Libavá (Glonek 2007), Prameny (Beranová-Vaicová 2005; Jaša 2018) a Ralsko (Hons 2014) aj.

23. Podrobně se tématem nuceného přesídlování obyvatel z vojenského cvičiště u Benešova a otázkou, jak se místní události zapsaly do kolektivní paměti včetně zmapování dosavadních výzkumů a literárního zpracování této látky, zabývá rigorózní práce Jany Štěpánkové obhájené na Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Štěpánková 2013).
24. Takovou zkušenost prožila např. Anna Stará, jejíž rodina byla v rámci poválečného rozptylu chorvatského obyvatelstva z jižní Moravy přesídlena z Jevišovky do obce Bělá, později zabrané do vojenského újezdu Libavá. Vzpomínky této pamětnice byly nahraný a zpřístupněny v rámci projektu Paměť národa (<http://www.pametnaroda.cz/cs/stara-anna-1933>).

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, fond Ministerstvo národní obrany, rok 1945.

Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv, fond Ministerstvo národní obrany, rok 1946.

LITERATURA:

- Assmann, Jan 2001: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka, politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Augustin, Milan 1994: Akce D – vysídlení Doupovska v letech 1953–1954. *Historický sborník Karlovarska 2*, s. 295–310.
- Beranová-Vaicová, Romana 2005: *Zaniklé obce na Sokolovsku*. Sokolov: Krajské muzeum Sokolov.
- Binterová, Zdeňka 2005: *Zaniklé obce Doupovska od A do Ž*. Chomutov: Oblastní muzeum.
- Blažková, Jana 1997: Vznik vojenského újezdu Ralsko. *Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska 5*, s. 9–46.
- Bombera, Jan a kol. 1997: *Poutní místo Stará Voda*. Olomouc: Danal.
- Brandes, Detlef 2015: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor.
- Dvořák, Tomáš 2012: *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno: Matice moravská.
- Glonek, Jiří 2007: *Zaniklé obce Vojenského újezdu Libavá*. Ostrava: Společnost přátel Poodří.
- Hájek, Pavel 2008: *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha: Malá skála.
- Halbwachs, Maurice 2009: *Kolektivní paměť*. Praha: SLON.
- Hons, Osvald 2014: *Zaniklé obce kolem Ralska*. Ralsko: Město Ralsko.
- Jaša, Luděk 2018: *Zaniklé obce Slavkovského lesa*. Sokolov: AZUS Březová.
- Jech, Karel – Kaplan, Karel (ed.) 2002: *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. Brno: Doplněk.
- Kaadner Heimatbrief: *Nachrichtenblatt für die heimatvertrieben Landsleute aus dem Kreise Kaaden-Duppau* 1959.
- Krejčová, Jana 2008: *Stará Voda: poutní kostel sv. Jakuba Většího a sv. Anny*. Velehrad: Historická společnost Starý Velehrad se sídlem na Velehradě.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana 2017: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert* (Schriftenreihe des IVDE, Freiburg, Bd. 18). Münster: Waxmann: 199–235.
- Machala, Jindřich 2009: *Kronika Libavska*. Šternberk: Sebei.
- Matějů, Jan 2010: Doupovské hory. *Ochrana přírody 65*, č. 4, s. 2–6.
- Minařík, Pavel 2018: Vznik a rozšiřování vojenských výcvikových prostorů na území Československa a s tím spojené vlivy na migrační procesy. In: *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i., s. 135–149.
- Novotný, Jiří 2012: *Zaniklé obce a osady ve vojenském újezdu Boletice*. Vlkovice: Jiří Novotný.
- Pauknerová, Karolína 2019: *Krajina mezi pamětí a zapomináním: studie z Čech*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Pořízková, Hana 2008: *Poválečná obnova obcí Dražanska (vyklizených za druhé světové války)*. Brno: Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta (diplomová práce).
- Ročenka 2011. Vojenský historický archiv 2012*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Odbor komunikace a propagace.
- Řezníček, Michal 2018: Dvojitý vysídlení, jeden návrat. Vojenský výcvikový prostor Milovice v první polovině 20. století. In: *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., s. 209–216.
- Sbírka zákonů a nařízení republiky československé 1935*. Praha: Státní tiskárna.
- Sbírka zákonů republiky Československé 1949*. Praha: Státní tiskárna.
- Šálová, Andrea 2013: *Mladá – mezi zánikem obce a vznikem vojenského cvičiště (1904–1906)*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta (diplomová práce).
- Štěpánková, Jana 2013: *Kolektivní paměť násilně vystěhovaných obyvatel. Životní příběhy o druhé světové válce z Neveklovska*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta (rigorózní práce).
- Topinka, Jiří 2004: Vysídlení obcí z vojenského prostoru Brdy 1940–1953. *Minulosti Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně 7*, s. 160–188.
- Zouzal, Tomáš 2016: *Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*. Praha: Naše vojsko.
- Žán, Miloslav Jan 2001: *Padrť. Pamětní kniha obce v Brdech v Čechách*. VI. nákl.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Babková, Teresa 2010: „Možná to mám jednodušší, protože v armádě se vydávají rozkazy (rozhovor s plukovníkem Josefem Dřímalem).“ *Ministerstvo vnitra České republiky* [online] [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.mvcr.cz/mvcren/article/mozna-to-mam-jednodussi-protoze-v-armade-se-vydavaji-rozkazy-586188.aspx>>.
- fir [Firbacherová, Pavla] 2016: „Stěhování jsme obrečeli. Na Brdech budu mít svůj domov až do smrti, říká Josef Pour.“ *Region. Český rozhlas* [online] 26. 12. [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://region.rozhlas.cz/stehovani-jsme-obreceli-na-brdech-budu-mit-svuj-domov-az-do-smrti-rika-josef-7248506>>.
- „Historii je třeba znát.“ *ZŠ T. G. Milovice* [online] [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://zsmilovice.cz/historii-je-treba-znat>>.
- Horn, Reinhard: „Přišli jsme o hospodářství, zvířata, stroje, o všechno.“ *Paměť národa* [online] [cit. 24. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/horn-reinhard-1938>>.
- „Kostel v Boleticích, který byl součástí vojenského újezdu, ožívá díky dobrovolníkům.“ *Český rozhlas České Budějovice* [online] 30. 1. 2019 [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://budejovice.rozhlas.cz/kostel-v-boleticich-ktery-byl-soucasti-vojenskeho-ujezdu-oziva-diky-7748970>>.
- „O spolku.“ *Okrašlovací spolek Lubavia* [online] [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.lubavia.cz/o-nas>>.
- „Stará Anna: Zažili jsme toho hodně, ale přežili jsme to.“ *Paměť národa* [online] [cit. 14. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/stara-anna-1933>>.
- „Tři dvojice lip nově připomínají zaniklé brdské obce.“ *Destinační agentura Brdy* [online] 3. 5. 2020 [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.regionbrdy.cz/tri-dvojice-lip-nove-pripominaji-zanikle-brdske-obce/>>.
- Váňa, Michal 2015: „Zaniklé osídlení českého pohraničí v poválečném filmu (1. část).“ *Asociace recentní archeologie* [online] 6. 1. [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.recentniarcheologie.cz/index.php/clanky/81-zanikle-osidleni-ceskeho-pohranici-v-povalecnem-filmu-1-cast>>.
- „Výcvik boje o osadu a v osadě.“ *YouTube* [online] [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=iDWvw283M7w>>.
- „Záchrana kostela Nanebevzetí Pany Marie ve Svatoboru.“ *Spolek pro dokumentaci a obnovu památek Karlovarska* [online] [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<http://dokumentacepamatek.cz/zachrana-kostela-nanebevzeti-panny-marie-ve-svatoboru/>>.
- „Zaniklé obce na Březovsku.“ [online] [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<http://zanikleobce.mu-brezova.cz/projekt.html>>.
- „Zaniklé vesnice.“ *Česká televize. Folklorika* [online] 2018 [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/218562260800007-zanikle-vesnice/>>.

Summary

Military Training Areas as Scenes for Forced Migrations in the Czech Lands, and Their Commemoration

The study deals with the displacement of selected groups of inhabitants from areas that were occupied by the army and used for training and other needs of it as military training areas in Bohemia and Moravia in the twentieth century. These displacement operations affected about seventy thousand inhabitants between 1904 and 1954. In addition to the description of particular displacement operations, the study also deals with the fates of inhabitants, affected like this, as well as of depopulated and desolate villages and settlements, which mostly were demolished and razed to the ground in the subsequent years. The displacement of inhabitants from military training areas is an example of forced migration in which each period and each political system applied different procedures in relation to residents in the affected areas. While the displacement of affected inhabitants at the time of the Nazi occupation entered into the national memory as an example of the persecution of Czech citizens and it was publicly commemorated in the subsequent years, further displacement operations after the year 1945 were, by contrast, tabooed and those affected were not allowed to commemorate these events publicly. This different experience became evident in the creation of collective, or cultural memory, and it also influenced diverse forms and ways of commemorating the forced migrations from military training areas.

Key words: Collective memory; forced displacement; extinct settlements; military training areas in the Czech lands; commemoration.

ZÁNİK MUŠOVA POHLEDEM JEHO TEHDEJŠÍCH OBYVATEL

Josef Šuba (Regionální muzeum v Mikulově)

Problematika nucených migrací i proces zanikání sídel se v posledních letech stávají stále častěji objekty zájmu historiků, geografů či archeologů, avšak ve větší míře se tématu věnují i etnologové. Vedle etnologických „záchranných výzkumů“, prováděných v minulosti zejména v regionálních institucích, souvisí tento zájem zejména se studiem paměti. Podobně k tématu přistupuje i tato studie, když zkoumá paměť obce Mušov, která v 70. letech zmizela pod hladinou Novomlýnských nádrží.

V souvislosti s výstavbou vodních děl na jihu Moravy bylo ze svých domovů vystěhováno asi 1500 obyvatel a zatopeny tři obce (Bednařík – Nosková – Maršálek 2018). Zatímco v případě Bítova na Vranovské a Kníniček na Brněnské přehradě byly ve 30. letech 20. století původní obce zaplaveny a místo nich vystavěna nová sídla (Mlejnková a kol. 2016), u Novomlýnské nádrže byla v 70. letech situace odlišná. V rámci akce, koordinované Okresním národním výborem v Břeclavi (ONV), se téměř šest stovek obyvatel Mušova muselo vystěhovat do měst a obcí v širokém okolí, načež vesnice zmizela pod vodní hladinou. Osud tří výše zmíněných obcí postihl ve 20. století také stovky dalších sídel na celém území dnešní České republiky. Dle příčiny jejich zániku je lze rozdělit do několika skupin (Kovařík 2018). Jednu z nejpočetnějších tvoří sídla zaniklá vlivem činnosti spojené s dobýváním nerostných surovin, přičemž na našem území se nejčastěji jedná o obce zaniklé při těžbě uhlí. Desítky obcí zanikly též z důvodu budování velkých hospodářských staveb, konkrétně se jednalo o výstavbu vodních nádrží a dvou jaderných elektráren. Další velkou skupinu představují obce zaniklé z důvodu vojenské činnosti. Nejčastěji musely ustoupit vojenským výcvikovým prostorům, další byly zbořeny kvůli své poloze v zakázaném hraničním pásmu. V pohraničí zanikla řada obcí v souvislosti s nuceným vysídlením původního německého obyvatelstva. Mušov lze v kontextu uvedené zařadit mezi pohraniční sídla, která ve 20. století potkaly dvě velké demografické změny. Nejprve odsud bylo vysídleno německé obyvatelstvo, jež nahradili čeští osídlenci, a s odstupem několika let či desetiletí odsud byli vystěhováni i noví obyvatelé a obec byla srovnána se zemí. Podobné osudy sdíleli zejména obyvatelé

pohraničních obcí severních a západních Čech, které ustoupily těžbě uhlí, nebo obyvatelé některých lokalit vysídlených v souvislosti se zakázanými oblastmi hraničního pásma.

Rozhovory využitě v této studii byly v letech 2014–2020 vedeny s vytipovanou skupinou respondentů (tři mužů a čtyř žen) narozených ve 20. a 30. letech 20. století, a patřících tak ke skupině nejstarších žijících pamětníků z Mušova.¹ Takřka všichni oslovení přišli do obce v dětském věku v rámci poválečného osídlování pohraničí. V Mušově prožili téměř celé dětství i dospívání a ve druhé polovině 60. let, kdy se o zániku obce začalo veřejně debatovat, jim bylo okolo třiceti let a měli již své vlastní rodiny. V období mého výzkumu byli respondenti již řadu let v důchodu, v minulosti čtyři z nich pracovali v zemědělství, tři v průmyslových podnicích ve městech. Čtyři pamětníci žili v Mušově až do jeho zániku, tři se z obce v 50. nebo 60. letech odstěhovali, díky rodinným vazbám však s Mušovem udržovali těsný kontakt a všichni se o víkendech do obce pravidelně vraceli. Jeden z těchto pamětníků využíval svůj mušovský dům jako víkendovou chatu. Studie vychází z předpokladu, že to byla právě tato generace „Mušováků“, koho zánik obce nejzřetelněji poznamenal. Byli to právě oni, kdo byl

Obr. 1. Hlavní mušovská ulice během demolic obce v roce 1979. Fotoarchiv Regionálního muzea v Mikulově

vlivem nařízení o zatopení obce nucen přijmout rozhodnutí o přestěhování do nového domova, které zcela zásadně ovlivnilo životy všech členů rodiny. V první části studie jsou zkoumány dobové reakce obyvatel na vládní nařízení o zániku Mušova (přičemž zvláštní pozornost je věnována marnému boji o výstavbu nové obce)² a jsou srovnávány se současnou reflexí těchto událostí u nejstarší generace mušovských pamětníků. Cílem je pokusit se odpovědět na otázky, jak dnešní pamětníci hodnotí své tehdejší postoje a jak se s odstupem času vyrovnali se zánikem své obce. Zároveň se tento text snaží postihnout i současnou podobu vzpomínání na Mušov.

Mušov (německy Muschau) se zapsal do povědomí široké veřejnosti zejména díky archeologickým nalezištím z doby římské, kdy se na nedalekém návrší rozkládal vojenský tábor 10. římské legie. Samotná obec byla založena pravděpodobně na přelomu 12. a 13. století v souvislosti s německou kolonizací, do stejného období je datována i stavba pozdně románského kostela sv. Linharta (Kordiovský 2000). Obec měla zemědělský charakter a její život významně ovlivňovala řeka Dyje. Rybolov představoval pro zdejší obyvatelstvo zdroj obživy, řeka však přinášela též problémy v podobě povodní, které se zde opakovaly několikrát do roka. Mušov však byl na velkou vodu poměrně dobře připraven, obec byla obehnaná systémem odvodňovacích kanálů, hrází

a stavidel, díky nimž voda po kulminaci zase brzy opadla. Také mušovská obydlí byla cíleně vystavěna tak, aby je voda nepoškozovala.

Zásadním mezníkem v historii Mušova se stal rok 1945. Původní německé obyvatelstvo, které při sčítání v roce 1930 tvořilo 91,3 % obyvatel, bylo vysídleno a jejich domovy obsadili čeští novoosídlenci, přicházející už od léta 1945 především z blízkých jihomoravských okresů (Kordiovský 2000). Dle údajů ze sčítání obyvatelstva z roku 1950 tvořili největší část osídlenci ze sousedního okresu Brno-venkov, odkud se přistěhovalo 102 osob, velmi podobné zastoupení měl též okres Hustopeče (95 osob), s velkým odstupem tuto dvojici doplňoval okres Tišnov s 52 osobami. Dalších 202 obyvatel už pocházelo z patnácti různých moravských okresů, dvanáct z okresů v Čechách, osm ze Slovenska a čtrnáct byli reemigranti ze zahraničí. Dle údajů ze sčítání obyvatelstva v roce 1950 v Mušově zůstalo také sedm starousedlíků, tedy obyvatel pocházejících ze smíšených česko-německých či antifašistických německých rodin (Školl – Srhlovcová 1983). I s příchodem novoosídlenců si Mušov zachovával zemědělský charakter a v dělnických profesích tohoto odvětví našla zaměstnání většina obyvatel. Menší část byla zaměstnána v místních službách a jednotlivci zajížděli do zaměstnání v průmyslových podnicích ve vzdálenějších městech (Kordiovský 2000).

Obr. 2. Povodeň na jaře 1977. Fotoarchiv Regionálního muzea v Mikulově

Nově přichozí obyvatelé se s novým prostředím postupně sžívali, přinejmenším v prvních poválečných letech je však nepříjemně překvapily jarní záplavy.³ Léty ověřený protipovodňový systém totiž neznali, neuměli s ním pracovat a neudržované odvodňovací kanály postupně ztrácely svou funkci. Kolektivizované zemědělství později zcela změnilo krajinu v povodí Svratky, Jihlavy a Dyje, což se projevovalo i tím, že povodňové vlny přicházely rychle, bez varování a přinášely s sebou bahno, zanášející koryta řek. I několikadenní déšť mnohdy stačil k tomu, že se Dyje rozlévala z břehů. Kvůli úpravám terénu se některé části zaplavovaného území stávaly nepřístupnými, voda se tam držela déle a byla původcem rozsáhlých komářích kalamit. V 50. letech 20. století se tak začalo stále hlasitěji hovořit o zásadní regulaci na dolním toku řeky Dyje.

Ačkoliv snahy o zmírnění následků pravidelných záplav na Dyji sahají již do 18. století a první návrh na její regulaci se objevil v roce 1830 (Fiala – Štěpánek 1992), zlom v životě Mušova znamenala právě 50. léta 20. století, kdy byl nejprve v roce 1954 vypracován státní vodohospodářský plán zahrnující vznik nádrže na Dyji. Usnesení československé vlády z roku 1959 ukládalo vypracovat projektovou dokumentaci pro úpravu řek v oblasti jižní Moravy a v roce 1961 byla dokončena *Výhledová studie úprav řek Moravy a Dyje*. Základem tohoto projektu se stalo vybudování tří nádrží na řece Dyji. Počítalo se s tím, že výstavba Vodního díla Nové Mlýny pomůže zachytit záplavové vlny. Voda z nádrží se měla stát zdrojem pro systém, který měl zásobit vodou 35 000 ha závlah na jižní Moravě a 10 000 ha závlah na západním Slovensku. Větší výnosy získané ze zavlažovaných

Obr. 3. Výstavba hrází Novomlýnských nádrží (1979). Fotoarchiv Regionálního muzea v Mikulově

polí měly přinést kýžené ekonomické výsledky (Ungerman 1992). Břehy nádrží měly navíc sloužit rekreaci až 150 000 návštěvníků. Přes nesouhlas řady přírodovědců byla výhledová studie v roce 1965 schválena a přešlo se k samotnému plánování výstavby (Horák 1991). Budování nádrží mělo probíhat ve dvou etapách. První počítala s výstavbou horní a střední nádrže. Teprve po posouzení přínosu stavby a jejích ekonomických i hospodářských důsledků mělo být přistoupeno k výstavbě dolní nádrže. První etapa výstavby byla schválena v roce 1972 a k realizaci byla připravena v roce 1974. Její součástí byla též demolice obce Mušov. Výstavba horní (Mušovské) nádrže začala v roce 1975, k napuštění došlo roku 1978. Se stavbou střední (Věstonické) nádrže se začalo v roce 1976, stavba se však neočekávaně protáhla takřka na deset let, neboť se brzy po napuštění objevily průsaky na hrázi a nádrž musela být vypuštěna. Znovu se tak napouštělo až během roku 1987. Mnohem dříve, než se původně plánovalo, začala výstavba dolní (Novomlýnské) nádrže. Investor stavby argumentoval ekonomickými ztrátami či provozními obtížemi a získal povolení ke stavbě již v roce 1982. K napuštění nádrže došlo v průběhu roku 1989 (Mlejnková a kol. 2016).

Nejstarší z mušovských respondentů vzpomínali, že zprávy o možném zatopení Mušova registrovali již jako žáci obecné školy ve druhé polovině 40. let 20. století. Prvním poválečným učitelem byl Pavel Pšovský, který se dětem o předválečných plánech na výstavbu vodní nádrže zmiňoval. Podrobnější zprávy, zakládající se na pokračujících pracích vodohospodářského plánování, se v Mušově začaly objevovat teprve v průběhu 60. let 20. století. V této dekádě také začala být obec v souvislosti s výstavbou vodního díla na řece Dyji skloňována stále častěji. Kronika obce Mušova se o zániku obce zmiňuje poprvé v roce 1966, a to v souvislosti s výběrem náhradního bydlení. V období od 5. do 11. července 1966 se měli všichni občané Mušova dostavit na Místní národní výbor (MNV), aby nahlásili, kam se chtějí odstěhovat a jakou formu náhradního bydlení budou požadovat. Mohli si vybírat mezi družstevní výstavbou a stavbou rodinného domu. O necelý týden později vydal ONV v Břeclavi nařízení o zákazu pohřbívání na mušovském hřbitově. Pozůstalí směli sami určit, kde chtějí své mrtvé uložit, přičemž při pohřbu do obcí v blízkém okolí hradil převoz nebožtíka na hřbitov mušovský MNV.⁴ Tento zákaz se stal pevnou součástí kolektivní paměti na zánik

Mušova a z vyprávění pamětníků je zřejmé, že právě od této chvíle začali vnímat, že osud jejich obce je značně nejistý. V tom je v následujících měsících utvrzovaly nové zákazy a další omezování rozvoje obce. Od roku 1967 se navíc rozeběhla vlna jednání a veřejných schůzí, na níž se setkávalo vedení břevclavského okresu s občany Mušova, aby jim vysvětlilo, co je v budoucnu čeká. Dle zápisů v kronice bývaly schůze velmi rušné a někteří lidé zde vyjadřovali nesouhlas se stěhováním i se samotnou výstavbou. Kronika konstatuje, že důvodem odmítavých reakcí byl fakt, že si lidé v Mušově už zvykli a těžko se budou se svou vsí loučit.

Všechny tyto faktory způsobovaly postupnou proměnu atmosféry v obci a uváděly její obyvatele do nejistoty. Avšak někteří nehodlali jen pasivně přihlížet a pokusili se demoličním plánům postavit s vlastním návrhem, spočívajícím ve výstavbě nové obce na břehu budoucí nádrže. Tuto myšlenku velmi rychle přijala za svou takřka celá mušovská komunita a lidé se rozhodli za záchranu vesnice ještě bojovat. Jak široký ohlas myšlenka výstavby nové obce v Mušově vzbudila, ukazuje anketa, kterou v březnu 1968 připravila mušovská organizace Československého svazu žen ve spolupráci s místní buňkou Komunistické strany Československa. Anonymně se jí zúčastnilo 119 mušovských rodin a vedle otázek na zásobování a obchod se zde objevila rovněž otázka, zda občané věří, že bude obec nakonec zaplavena, a kde by případně chtěli bydlet. Z celkového počtu se nakonec 105 rodin vyjádřilo pro výstavbu rodinných domů u vinných sklepů nad Mušovem, dvanáct rodin projevilo zájem odstěhovat se mimo Mušov a dvě rodiny nevedly žádnou odpověď. Neoficiální mluvčí této iniciativy se stala Viktorie Kočendová, která pro okresní týdeník Nový život popsala nejpalčivější problém mušovských občanů: *„Největší bolestí nás všech je to, že zatím nevíme, jestli bude Mušov skutečně zaplaven. Hodně lidí u nás bylo, ale žádný nám nemohl říci konkrétně, jestli se nádrž bude stavět a kdy. Domky se pomalu rozpadávají, protože větší opravy se nemají provádět. Lidé jsou roztrpčení. [...] Věříme, že lidé, kteří budou rozhodovat o našem osudu a osudu našich dětí rozhodnou lidsky a spravedlivě.“* (Kde budou mít domov? 1968) Mušovským se na jejich otázky ohledně budoucnosti obce a případné nové výstavby dostalo okamžité odpovědi přímo v textu uvedeného článku. Vedoucí výstavby ONV Břeclav František Skála zde vyjádřil podiv nad tím, že výsledky ankety

jsou podstatně jiné, než jaké byly po sérii jednání přímo v obci, po nichž ONV přijal opatření vycházející ze zásady, že se nová obec stavět nebude a že se lidé budou stěhovat blíže k místům svého pracoviště.

Občané Mušova však ani po informaci z nejvyššího vedení ONV nehodlali myšlenku na výstavbu nové obce opustit a svůj návrh vepsali též do prohlášení sepsaného v listopadu 1968, po prvním oficiálním představení záměru výstavby vodních nádrží a zatopení Mušova. V bodě 1. b) stojí: „...vzhledem k tomu, že jsme strávili několik desítek let v obci Mušov a jsme již zde zvyklí, žádáme, aby náhradní výstavba rod. domků byla uskutečněna, pokud možno v blízkosti nádrže v prostoru u dolních sklepů k. ú. Mušov.“⁵ Ještě na plenárním zasedání MNV Mušov 25. května 1969 si občané stěžovali, že stále žijí v nejistotě a nevědí, co je čeká. Žádali, aby byl v lokalitě vinných sklepů postaven nový Mušov, tedy v případě, že by byla stávající obec skutečně zatopena. Bylo dohodnuto, že obec pošle oficiální dopis tehdejšímu generálnímu tajemníkovi Ústředního výboru KSČ Gustávu Husákovi a bude žádat vyjasnění situace.⁶ Mezi mušovskými obyvateli tedy téma budování nového Mušova stále rezonovalo a živilo jejich naději na záchranu obce. Také vzpomínky pamětníků dnes potvrzují, že možnost výstavby zcela nové obce byla mezi občany hojně diskutována: „Tam, jak je dneska ten aquapark, tam jsme chtěli stavět nové Mušov. Nebylo to ale vůbec průchodné. A to v novinách psali, jak nám postaví školu a toto. Ale nic, absolutně ne.“ (Rudolf) Nakonec se podařilo prosadit jakýsi kompromis, který sice nebral v potaz požadavky na výstavbu nové obce, umožňoval však alespoň částečně zachovat komunitu mušovských obyvatel, které si oni sami nejvíce cenili. „Samozřejmě se lidi hádali. Protože tam byla taková akce, že chceme postavit nový Mušov. Tam, jak je dneska Areál, u kapličky. O tom se dost dlouho mluvilo, ale potom se to asi neprosadilo. Potom říkali, že: ‚Dědina nová nebude, ale my vám zajistíme někde u dědiny novou čtvrť. Někde, kde budete chtít. Ale nová samostatná vesnice nebude.‘“ (Vlastimil)

Jestliže se zprávy o zániku obce objevovaly prakticky celá 60. léta, občané zcela postrádali oficiální informace a konečná rozhodnutí, jimiž by se mohli řídit: „Dávno již jsme s tím smíření, jen kdyby se začalo něco dělat, aby se to zbytečně neprodlužovalo a nedělaly se různé řeči – že se to stejně dělat nebude, a když tak kdoví kdy – to již prý se někteří nedožijí.“⁷ Dlouhé období nejistoty dopro-

vážené naprostým nedostatkem informací pociťovali tehdy mušovští občané jako zásadní problém. Nadále platná omezující nařízení bránila lidem v rozvoji své obce, čekání na finální stanovisko o osudu Mušova však zároveň znamenalo, že budoucnost obyvatel zůstávala nejasná. Ještě v roce 1969 tak dali občané na schůzi MNV Mušov znovu najevo své rozhořčení a žádali, aby byly opět povoleny pohřby a větší opravy rodinných domů.⁸

S odstupem desetiletí se dnes pamětníci svorně shodují, že jakýkoliv projev nesouhlasu nebo návrh alternativního řešení na záchranu obce byl prakticky od počátku odsouzen k neúspěchu: „Pak už to bralo ráz, to už nebylo úniku. Budťo si koupíš barák a odstěhuješ se, nebo půjdeš někde do bytu od podniku, anebo si postavíš toto tady [domek v Pasohlávkách].“ (Rudolf) Dle respondentů se však část mušovských obyvatel se zánikem obce nedokázala smířit, přičemž stěhování odmítala především nejstarší generace, jejíž příslušníci v aktivním věku zažili poválečné osídlování obce a v důchodovém věku již na další velké stěhování neměli chuť ani sílu. „Pořád byly problémy, hlavně ti starší. Nechtělo se jim, že? My jsme byli v těch letech, že to pro nás nebyl takový problém, ale z těch starších nechtěl jít nikdo vodsud. Říkali jim: ‚My tu dožijem, baráček tady máme, jsme tu zvyklí...‘“ (Rudolf) Podobně hovořil i další respondent: „Radost z toho neměl nikdo. Hlavně z těch starých lidí, co je nechali vystěhovat do Pohořelic a do Mikulova. Ti to odnesli i životem, protože v těch sedmdesáti, šedesáti letech to nebylo jednoduché. Ty lidi tam měli zahrádku, měli tam pár slepic...“ (Vlastimil)

Obr. 4. Mušovská náves se školou a kostelem sv. Linharta v 60. letech 20. století. Soukromý archiv Marie Dubšové

Jak ukázaly i výpovědi pamětníků, názor tehdejších dvacátníků a třicátníků se od pohledu starší generace mušovských obyvatel značně lišil. Se zánikem vesnice se dokázali sžít mnohem snáz, a přestože podporovali snahu o výstavbu zcela nové obce, nebyla pro ně tato otázka v dané době nikterak zásadní. Důvodem byl poměrně špatný stav rodinných domů v Mušově, které již neodpovídaly požadavkům moderního bydlení. Možnost výstavby nových domů podpořená finančními pobídkami a nevratnými půjčkami tak byla pro mladé rodiny s dětmi lákavá: *„Ti mladí už se chtěli ženit a vdávat a už teda věděli, že si tam nic nezbudou a že dostanou peníze. A tak už to brali, že to musí být. Postavili si nový dům nebo měli nový byt, ale že by to vítali, tak to teda si myslím, že nikdo.“* (Marie) S vyhlídkou výstavby čtvrti v Pasohlávkách navíc Mušovským odpadly obavy z odchodu do neznámých míst, navazování nových sociálních vazeb a odloučení od přátel: *„Tak nám bylo třicet roků, takže u nás to bylo jednoduché, my jsme se pustili do toho sídliště. To jsou skoro všechno Mušováci, takže jsme se podrželi spolu. [...] Stavělo tady přes sto lidí, přes sto baráků je tu postavených. A to jsme byli prakticky jenom ti mladí.“* (Rudolf)

Obr. 5. Výstavba rodinných domků v Pasohlávkách (1977).
Fotoarchiv Regionálního muzea v Mikulově

Že mušovské domy skutečně nebyly tím, za co by zdejší obyvatelé byli ochotni bojovat, svědčí i výsledky sčítání lidu domů a bytů v roce 1970. Z něj vyplývá, že drtivá většina, 93 domů, byla vystavěna v letech 1900–1945 a 28 domů už ve druhé polovině 19. století. Z celkového počtu 136 domů jich 57 tvořila kuchyně a dva pokoje, 40 domů bylo třípokojových s kuchyní a 29 domů mělo jediný pokoj a kuchyni. Ústředním topením byly vybaveny pouze tři domy a např. koupelnou nebo sprchovým koutem disponovalo jen 37 domů.⁹ Nepřekvapí tedy, že si řada rodin uvědomovala, že si stěhováním z Mušova mohou ve své bytové situaci především polepsit: *„Určitě si hodně lidí polepšilo, ty baráky tam byly mokré, postavené z kotovice.“*¹⁰ *Nebylo tam zdravo. Ale ta velká voda nám tam nevdala. Vůbec ne.“* (Bernadeta) Pamětníci rovněž připouštějí, že v ochotě jejich generace ke stěhování mohla hrát určitou roli i finanční stránka: *„Nikomu se to nelíbilo. Jenomže to nebyla bohatá dědina, že by tam měli nějak moc. A oni jim za ty baráky nabídli docela dost peněz. Takže si myslím, že se nikomu moc nechtělo, ale dali jim za to dost peněz.“* (Marie)

Jestliže ještě na přelomu 60. a 70. let občané Mušova věřili, že plány na zatopení lze zvrátit a obec zachránit novou výstavbou, v roce 1971 všechny naděje vyhasly a veškerá diskuze byla ukončena. Mušovským tím začalo období vyjednávání a snah o zajištění co možná nejlepších podmínek pro nové bydlení. Také tuto etapu provázela nejistota, objevovaly se průtahy a měnily se původně vyjednané podmínky výstavby. Situaci výstižně reflektovala obecní kronikářka v zápise z roku 1974: *„Zástupci firem podali občanům bližší informace o postupu práce, o možných půjčkách, o státních příspěvcích i o charakteru každého typu domku. Zklamání našich občanů bylo však v tom, že ceny jednotlivých typů domků byly nesrovnatelně vyšší, než o jakých se mluvilo na dřívějších veřejných schůzích. [...] Další zklamání přinesla stavebníkům skutečnost, že stovky hodin budou prováděny svépomocí, oproti původnímu určenému způsobu dodavatelsky. Několik stavebníků se proto z této výstavby i odhlásilo. Zvýšené ceny domků (resp. neočekávaně vysoké ceny) a tato skutečnost k tomu zkazila dobrou náladu v obci a nadšení z nové výstavby na nějaký čas pohaslo. I přes vysoké státní příspěvky mají manželé, kteří nevlastnili svůj domek, před sebou 3 roky namáhavé práce po zaměstnání a 150ti tisícové půjčky u Státní spořitelny.“*¹¹ Poměrně značný objem

vlastní práce oproti původním slibům potvrzují rovněž pamětníci: „*Nám to stavěl Trend a oni postavili jenom tu hrubou stavbu. Je to z panelů, tady nepřibiješ nic. My jsme to pak museli udělat od základů až po komín. Všechnu mokrou práci jsme dělali my, oni přišli za dva dny, ty panely poskládali a dali nám tam na vrch ty stropnice.*“ (Rudolf) Přesto však respondenti svorně potvrdili, že finanční podmínky, půjčky a záruky byly na svou dobu velmi výhodné a mladým rodinám to rozhodování o výstavbě značně zjednodušovalo.

Starosti se zajištěním nového domova zaměstnaly občany Mušova natolik, že veřejný život v obci slábl a upadal, až byl postupně utlumen ještě dříve, než se lidé z Mušova odstěhovali. Situaci, která v obci panovala prakticky od roku 1972 popsala ve svém zápise také mušovská kronikářka: „*Práce složek v obci v této době je minimální. Jen některé složky se snaží udržovat tempo s jinými vesnicemi. Je to podmíněno tím, že obec je určena k zániku. Je to citelně znát na veřejných schůzích a též i na brigádách. Jen schůze zaměřené na problémy náhradního bydlení a výstavby Novomlýnské nádrže jsou v hojném počtu navštěvovány. Počítá se s tím, že odstěhováním nynějších funkcionářů se některé složky sotva udrží, nebo budou jen stěží udržovány. Přesto se bude MNV snažit udržet činnost všech složek až do úplného konce, tj. do vyklizení obce.*“¹² Je zřejmé, že lidé smíření s realitou zániku své obce se již nebyli ochotní dále podílet na jejím chodu a svou pozornost zaměřili především na zajištění vlastní budoucnosti v nových domovech a na brzké vystěhování. Poslední oficiální příležitostí k setkání obyvatel Mušova byly na podzim 1976 místní hody, patřící k nejvýznamnějším událostem v životě obce. Úplně poslední setkání před zatopením obce se pak dle vzpomínek pamětníků konalo na podzim 1977, kdy se v místním hostinci sešlo mnoho mušovských obyvatel, toho času již povětšinou žijících v jiných obcích, a zdejší sál se proměnil na místo vzpomínek a loučení, čímž se zapsal do paměti jako okamžik posledních společně strávených chvil: „*To bylo loučení, to nikdo oficiálně nevypisoval, prostě se to stanovilo a bylo to. My už jsme bydleli tady [v Pasohlávkách], v sedmdesátém sedmém na podzim. Sešla se plná hospoda a bylo veselo, no. Jak když se sejde celá parta, já nevím, sto lidí a všichni vožralí. To se nebralo nic vážně, prostě jsme se tady naposledy sešli...*“ (Vlastimil) Že se už takto možná nikdy nesejdou, si však někdejší sousedé tento večer

dobře uvědomovali: „*Jeden večer jsme se všichni sešli v hospodě. Stále dokola jsme zpívali píseň Hospůdko, hospůdko malá, hospůdko začouzená. A plakali přitom.*“ (Gáfríková 2017)

Od zatopení Mušova uběhlo více než čtyřicet let a tehdejší mladé rodiny jsou již řadu let v důchodovém věku. V nových domovech už strávili v úhrnu delší dobu než v samotném Mušově. Přesto jsou vzpomínky na zatopenou obec mezi jejími bývalými obyvateli stále živé. Z rozhovorů s respondenty nicméně vyplývá, že předmětem vzpomínání není obec ve smyslu sídla, ale spíše komunita mušovských obyvatel. V poměrně malé vesnici – v roce 1960 měl Mušov 601 obyvatel – se během tří poválečných dekád vytvořily mezi občany pevné vazby, které lidé jen neradi přerušovali. Ostatně právě zachování mušovské komunity bylo důvodem, proč místní dlouho usilovali o výstavbu zcela nové obce. Nevázali se tolik na konkrétní místo či na konkrétní obydlí, jejichž neutěšený stav si dobře uvědomovali, ale tíhli zejména k širokému okruhu přátel a známých, který si přáli jako celek přesunout o pár stovek metrů dál, na břeh budoucí nádrže, a pokračovat zde v pospolitém životě. Mušov jako obec s přátelskou atmosférou, bohatým kulturním a společenským životem a pevnou sítí mezilidských vztahů je ostatně dodnes tím, co pamětníci při svém vzpomínání vyzdvihují na prvním místě: „*Jo, tam se hrálo divadlo, dělaly se zábavy, dožínky, hasiči a myslivci tam byli činní. Tam nebyl nikdo bohatý, aby se mohl vyvyšovat a říkat ‚Já su něco víc‘. Byli jsme všichni kamarádi.*“ (Miroslav) Na zdejší společen-

Obr. 6. Mušovské hody v 50. letech 20. století. Soukromý archiv Marie Dubšové

ský život vzpomínali takřka všichni pamětníci: „*Divadlo se hrálo, tam byl velkej sál, pěkněj, nad tou hospodou. A lidi byli takoví družní, vždycky nás sedávalo třeba osm párů, deset párů, sražený stoly v sále a sedávali jsme ti vrstevníci. Jsme byli kamarádi tam... To nebyl problém.*“ Nebo: „*To to byly zábavy, plesy, silvestra jsme dělávali, kde byla volba královny krásy, býval jsem taky v porotě... Mám nezapomenutelný zážitky, to se nedá konkrétně všechno ani povykládat. Proto se nikomu vodsud' nechťelo.*“ (Vlastimil)

Vědomí pevných vazeb uvnitř mušovské komunity však vyvolávaly u řady obyvatel pocitu nejistoty ohledně toho, jak budou jejich rodiny v nových vesnicích přijaty. Obavy občanů z budoucnosti jsou popsány také v mušovské kronice: „*Těžko si budeme zvykat na jiné prostředí, na jiné lidi. Jak nás přijmou v jiných obcích? Zde se známe a víme jeden o druhém, jaké má dobré vlastnosti i chyby, ale v novém prostředí nám to bude dlouho trvat, než poznáme, jaký kdo je. Též naše děti čeká nemalá svízeľ, než si zvyknou a najdou nové přátele.*“¹³ V případech, kdy se do konkrétní obce přestěhovaly pouhé jednotky rodin, nepředstavovalo začleně-

Obr. 7. Demolice Mušova v roce 1979.
Fotoarchiv Regionálního muzea v Mikulově

ní do zdejší komunity zpravidla výraznější potíže. Jako příklad lze uvést obec Dolní Dunajovice. Mušovské děti zde navštěvovaly druhý stupeň základní školy, jejich rodiče tu často nacházeli práci v rámci tehdejšího zemědělského kolosu Československé státní statky, jehož pracoviště v této obci sídlilo. Rodiny, které se do Dolních Dunajovic přestěhovaly, se tak neocitaly ve zcela neznámém prostředí. Obtíže s integrací však v prvních letech po nastěhování měly ty rodiny, které našly nový domov v Pasohlávkách. Tato obec se během pár let rozrostla o několik stovek obyvatel z Mušova a noví sousedé na ně zpočátku pohlíželi skrz prsty. Dělo se tak i přesto, že Pasohlávky s Mušovem sousedily a obě obce měly mnoho společného. V roce 1955 byla například sloučena zdejší JZD, v roce 1975 se s pasohlávčeskými sloučily některé mušovské organizace a v roce 1976 i celé MNV. Přes tyto vazby si však pamětníci obtíže vybavují: „*My jsme navíc tady z toho Mušova, protože jsme tenkrát byli statek Dunajovice – Pasohlávky, Brod a Mušov. Tak jsme byli kamarádi, my jsme šli mezi svý. I když teda na nás taky koukali přes prsty, že jsme náplava, že jsme přivandrovalci. Ale to se dneska už srovnalo, protože jsme tady prakticky od sedmdesátýho sedmýho roku, kdy jsme kolaudovali. Ale ty začátky tady byly fakt krutý.*“ (Rudolf) Podobně vzpomínal i další pamětník: „*Nás se to ani tak moc nedotklo, protože my jsme s těma klukama byli kamarádi, my jsme byli spolupracovníci prakticky. Akorát my jsme byli statek Mušov a oni byli statek Pasohlávky. Ze začátku to bylo takový, že jsme přistěhovalci, ale dneska už to vůbec není.*“ (Vlastimil) Někteří pamětníci však přiznávají, že v obci se pomyslné dělení na obyvatele Pasohlávek a bývalé obyvatele Mušova vžilo a zapříčinilo, že se Mušovští vzájemně podporovali a drželi při sobě (Gáfríková 2017).

Pro srovnání lze alespoň v krátkosti zmínit také pohled původních mušovských obyvatel, vysídlených po roce 1945 do Rakouska a Německa. Dobová reflexe tématu v periodiku Der Südmährer totiž ukazuje, že se v řadě aspektů lišil od vnímání novoosídlenců. Především obyvatelé Mušova ve svých vzpomínkách nejčastěji vyzdvihovali obec jako takovou, přičemž si konkrétní místa nostalgicky propojovali se vzpomínkami na dětství a mládí. Zdejší komunita byla v jejich vyprávěních rovněž zmiňována, roli hrály zejména široké rodinné vazby, ústředními body vzpomínání však byla místa jako rodný dům, domy prarodičů a blízkých příbuzných, mušovská

škola, případně okolní lesy a louky s panoramatickými výhledy na nedalekou Pálavu. Od poloviny 70. let se pak ve vzpomínkách objevuje stesk nad dvojitou ztrátou domova, zaplavením místa posledního odpočinku předků a nemožností ukázat obec dětem nebo vnoučatům. Podobný pohled měla také pamětnice pocházející ze smíšeného manželství, jejíž rodina směla po nuceném vysídlení německého obyvatelstva v Mušově zůstat. Také v jejich vzpomínkách se v mnohem větší míře objevuje obec jako taková nebo rodný domek: „*Bylo to hrozné, když člověk naposledy zastrčí klíč do zámku a říká si, že už do svého domu nikdy nebude smět jít.*“ (Gertruda) Tento pocit v pamětnici přetrval i přesto, že původní dům byl rodině po válce odebrán a byli přestěhováni do menšího stavení. Původní němečtí obyvatelé ve svých textech poukazují též na historickou hodnotu sídla a sdílejí například pověsti o založení obce nebo poukazují na římskou přítomnost v jejím okolí (Pfennig 1961; Kotzor 1967). Tento aspekt vzpomínání u českých pamětníků zcela chybí a v jejich vyprávění se vůbec neobjevuje. Podobně je tomu ostatně i v případě tématu týkajícího se původního německého obyvatelstva. Pamětníci se omezovali jen na obecná konstatování o odsunu Němců a uváděli, že podrobnější informace o jejich osudech neznají a výrazněji toto téma ve vzpomínkách nereflektovali. Podrobněji si vybavovali pouze tři německé rodiny, které směly po válce v obci zůstat a integrovaly se do novoosídlenecké komunity.

Napuštěním vodní nádrže se historie Mušova sice uzavřela, vědomí společně sdílené ztráty domova však udrželo pohromadě komunitu bývalých obyvatel, jimž vzpomínání na obec pomohlo zachovat vědomí mušovské identity a předávat je dále v rámci vlastních rodin. Příležitostí ke kolektivnímu vzpomínání na zatopenou obec se pro „Mušováky“, jak se sami označují, od roku 1988 staly srazy bývalých obyvatel, konané pravidelně po deseti, později po pěti letech. Do jisté míry se tato setkání stala náhradou za návštěvy zatopené obce, někdejších domovů nebo míst rodinné paměti. Srazy se konaly v Pasohlávkách a své zastoupení na nich měla velká většina mušovských rodin. Oblíbená akce začala dle pamětníků upadat teprve ve chvíli, kdy s odchodem nejstarší generací obyvatel Mušova začala setkání postupně ztrácet svůj původní smysl. „*No to bývaly tady srazy. To byla událost velká. Po deseti letech býval sraz Mušováků. Na tom prvním chybělo jenom pár těch starejch, no to bylo něco ne-*

uvěřitelného. První setkání byli skoro všichni, všechno se znalo, vzpomínalo se ještě na detaily z Mušova. Za deset let už byla třetina pryč, za dvacet let polovina pryč. No a po těch pětadvaceti letech to už byl takový závěr. Byli tam prostě lidi, už děcka našich děcek, kteří už k tomu tak neměli vztah, už se tam nenarodili, už se narodili tady v Pasohlávkách, ale cítili se jako Mušováci. Ale pro nás už to nebylo ono.“ (Vlastimil)

S rozvojem sociálních sítí se vzpomínání na Mušov přeneslo také do virtuálního prostoru. Důležitou roli v tomto typu vzpomínání hrály webové stránky KVH Litobratřice, na nichž se už v roce 2007 objevilo album fotografií z archivu Regionálního muzea v Mikulově, které zachycují zčásti poslední záběry mušovských domů a z části demolic obce.¹⁴ Fotografie z tohoto zdroje se pak začaly virálně šířit prostřednictvím e-mailových zpráv, přeposílaných někdejšími obyvateli Mušova, nebo na sociální síti Facebook, kde např. na stránce Břeclav – Lundenburg a okolí zaznamenaly mimořádný ohlas a více než jeden a půl tisíce sdílení.¹⁵ Značný zájem v online prostředí vzbudil také díl o Novomlýnských nádržích z cyklu České televize *Zatopené osudy*¹⁶ či dokumentární film *Pálavská zrcadla* z roku 1979¹⁷, které se od svého zveřejnění v různých vlnách šíří prostřednictvím e-mailů nebo sociálních sítí mezi mušovskými obyvateli a jejich potomky.

Závěr

Při reflexi čtyřicet let starých událostí se dnes pamětníci shodnou, že si ve své životní situaci vesměs polepšili

Obr. 8. Kostel sv. Linharta na ostrově uprostřed střední nádrže. Foto Josef Šuba 2017

a jejich postoj k zániku Mušova je dnes již smířlivý. Pozitivně hodnotí zejména možnost výstavby nových domů, které by si v případě setrvání v Mušově pravděpodobně nemohli dovolit, a s tím související celkové zlepšení životní úrovně své rodiny. Ačkoliv si na specifika života v obci dokázali navyknout a přizpůsobit se, uvědomují si, že se jim bez každoročních starostí se záplavami žilo později lépe: „*Domy, to bylo všecko podmočený. A na zahrádce to bylo zničený, že? To se zasadila přísada, přišla voda a vytahovalo se to do kastrok, a pak se zase zasadila. A zase to stoupl... Užili jsme si toho.*“ (Bernadeta) Zároveň však respondenti poukazují na rozdílné vnímání nuceného vystěhování se u dnes již nežijící generace mušovských obyvatel přestěhovaných do bytových domů v blízkých městech. Pro ně byl odchod z Mušova náročnější, se svými domovy se těžko loučili a také přechod z venkova do města pro ně nebyl jednoduchý. V obecnějších otázkách týkajících se významu vodního díla a smyslu zatopení Mušova se naopak názory pamětníků rozcházejí. Někteří dnes na Novomlýnské nádrže pohlížejí skepticky, neboť nádrže dle jejich názoru neplní svou funkci, a tudíž je nebylo třeba budovat. Zaznívá

však také názor z opačného spektra, že Mušov neustoupil vodnímu dílu zbytečně: „*Po stránce kulturní té obce, tak to bylo škoda. Ale zase po stránce národohospodářské pro stát vybudovat tam tyto nádrže bylo, myslím, k nezaplacení. Je to smutný o tom Mušově, ale když se potom uvažuje, co to všechno přineslo, třeba tady ten cestovní ruch, tady ty Pasohlávky a všechno okolo, tak to pro tu republiku přeci jenom nějaký přínos mělo.*“ (Miroslav)

Obecně lze konstatovat, že pro všechny generace mušovských obyvatel je tato zaniklá obec dodnes domovem, který si identifikují se vzpomínkami na dětství a na rodiče, na bezstarostné mládí v okruhu přátel nebo počátky vlastního rodinného života. Negativní vzpomínky ustoupily do pozadí a na obec se dnes kolektivně vzpomíná již jen s nostalgií a sentimentem: „*Mušov, i když byl před třiceti lety vymazán ze seznamu obcí, je stále naším domovem. Tady jsme běhali, hrávali si se svými kamarády a odtud jsme odcházeli do světa. Ještě dnes se ve vzpomínkách vracíme domů – do Mušova. Jen to jediné spolu s kostelíkem uprostřed vodní pláň nám zůstává, na rozdíl od jiných, my už se nemůžeme vrátit do své vísky a nikdy se nemůžeme projít po mušovské návsi.*“¹⁸

POZNÁMKY:

1. Rozhovory byly původně realizovány pro portál Paměť národa, provozovaný organizací Post Bellum, kde jsou příběhy některých pamětníků z této studie publikovány. Nahrávky byly později uloženy do sbírek Regionálního muzea v Mikulově a další rozhovory už vznikaly v rámci muzejního výzkumu paměti Mikulovska.
2. V rámci výzkumu byl využit také dobový tisk, zejména týdeník břevclavského okresu Nový život, a písemnosti z fondu „Místní národní výbor Mušov (1945–1978)“, uložené ve Státním okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově. Jako zásadní pramen se v tomto případě ukázala být mušovská obecní kronika z let 1945–1976.
3. SOKA Břeclav se sídlem v Mikulově, Místní národní výbor Mušov, inv. č. 80, Kronika obce Mušova 1945–1976.
4. Tamtéž, s. 116.
5. Tamtéž, s. 139.
6. Tamtéž, s. 143.
7. Tamtéž, s. 176.
8. Tamtéž, s. 143.
9. Tamtéž, s. 160–162.
10. Nářeční označení pro hliněnou nepálenou (sušenou) cihlu.
11. SOKA Břeclav se sídlem v Mikulově, Místní národní výbor Mušov, inv. č. 80, Kronika obce Mušova 1945–1976, s. 196–197.
12. Tamtéž, s. 166–167.
13. Tamtéž, s. 176.
14. „Mušov – demolice.“ *Klub vojenské historie Litobratřice* [online] 6. 11. 2007 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://kvh.estranky.cz/fotoalbum/historicke-pohlednice/musov---demolice/>>.
15. „Mušov – zaniklá obec v Jihomoravském kraji.“ *Facebook, Břeclav – Lundenburg a okolí* [online] 10. 1. 2014 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/media/set/?vanity=166986646844480&set=a.181694838706994>>
16. „Zatopené osudy: Nové Mlýny.“ *Česká televize* [online] 2008 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10169746290-zatopene-osudy/408235100191012-nove-mlyny/>>.
17. „Pálavská zrcadla.“ *YouTube* [online] 14. 3. 2015 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://youtu.be/AbGrGC5EeTW>>.
18. Text pozvánky na sraz bývalých obyvatel Mušova, archiv autora.

NETIŠTĚNÉ PRAMENY:

- SOka Břeclav se sídlem v Mikulově, Místní národní výbor Mušov, inv. č. 80, Kronika obce Mušova 1945–1976.
- Rozhovor s Vlastimilem Bindrem, Regionální muzeum v Mikulově, podsbírka Fotografie, pohlednice, videozáznamy, inv. č. PF 374.
- Rozhovor s Bernadetou Fourovou, Regionální muzeum v Mikulově, podsbírka Fotografie, pohlednice, videozáznamy, inv. č. PF 376.
- Rozhovor s Gertrudou Kočí, Regionální muzeum v Mikulově, podsbírka Fotografie, pohlednice, videozáznamy, inv. č. PF 375.

LITERATURA A TIŠTĚNÉ PRAMENY:

- Bednařík, Petr – Nosková, Helena – Maršálek, Zdenko (eds.) 2018: *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Fiala, Petr – Štěpánek, Václav 1992: Za úpravami Dyje do historie. *Veronica*, č. 2, s. 1–6.
- Funk, Lukáš 2013: *Zaniklé osídlení po roce 1945 jako archeologický pramen*. Disertační práce. Plzeň: FF ZČU.
- Horák, Jaroslav 1991: K historii jednoho vodního díla. *Veronica* 6, č. 1, s. 33–37.
- Kde budou mít domov? 1968. *Nový život. List OV KSČ a Rady ONV v Břeclavi*, č. 15, 11. 4., s. 3.
- Kordiovský, Emil 2000: *Mušov 1276–2000*. Znojmo: FPO Znojmo.
- Kotzor, Alexius 1967: Muschau — Gründungssage. *Der Südmährer* 19, č. 9, s. 581.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- Gáfríková, Eliška 2017: „Třicet let. Mušov semlely vody Nových Mlýnů.“ *Břeclavský deník.cz* [online] 30. 7. [cit. 17. 9. 2020]. Dostupné z: <https://breclavsky.denik.cz/zpravy_region/tricet-let-musov-semlely-vody-novych-mlynu-20170730.html>.
- „Mušov – demolice.“ *Klub vojenské historie Litobratřice* [online] 6. 11. 2007 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://kvh.estranky.cz/fotoalbum/historicke-pohlednice/musov---demolice/>>.
- „Mušov – zaniklá obec v Jihomoravském kraji.“ *Facebook, Břeclav – Lunenburg a okolí* [online] 10. 1. 2014 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <ht-

- rozovor s Marií Stopkovou, Regionální muzeum v Mikulově, podsbírka Fotografie, pohlednice, videozáznamy, inv. č. PF 395.
- Rozhovor s Rudolfem Suchánkem, Regionální muzeum v Mikulově, podsbírka Fotografie, pohlednice, videozáznamy, inv. č. PF 374.
- Rozhovor s Miroslavem a Annou Svobodovými, Regionální muzeum v Mikulově, podsbírka Fotografie, pohlednice, videozáznamy, neinventarizováno.

- Kovařík, David 2018: Zanikání sídel na Moravě po roce 1945. Přehled stavu poznání, typologie a perspektivy výzkumu. *Časopis Matice moravské* 137, č. 2, s. 341–361.
- Kovařík, David 2019: Zaniklá sídla jako místo paměti českého pohraničí. *Kulturní studia* 7, č. 1, s. 43–65.
- Mlejnková, Hana a kol. 2016: *Zatopené kulturní a přírodní dědictví jižní Moravy*. Praha–Brno: Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka, v. v. i.
- Pfennig, Otto 1961: Muschau. *Der Südmährer* 13, č. 6, s. 304–305.
- Školl, Jaroslav – Srhlová, Hana 1983: *Nové osídlení okresu Břeclav po roce 1945*. Mikulov: Okresní archiv Břeclav.
- Ungermaň, Jaroslav 1992. Velkoplošné závlahy z novomlýnských nádrží – představy a skutečnost. *Veronica* 7, č. 1, s. 8–11.

ps://www.facebook.com/media/set/?vanity=166986646844480&set=a.18169483870699>.

„Pálavská zrcadla.“ *YouTube* [online] 14. 3. 2015 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://youtu.be/AbGrGC5EeTw>>.

„Zatopené osudy: Nové Mlýny.“ *Česká televize* [online] 2008 [cit. 8. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10169746290-zatopene-osudy/408235100191012-nove-mlyny/>>.

Summary

The Extinction of Mušov from the Perspective of the Former Inhabitants

In the second half of the 20th century, several dozens of villages ceased to exist as a consequence of water systems built on Bohemian and Moravian rivers. One of them was Mušov in South Moravia, a village which disappeared beneath the water of Nové Mlýny Dams. The preserved sources show vain attempts of local inhabitants to rescue Mušov, which were followed by a process of gradual becoming reconciled to the loss of their homes and by individual struggles to ensure as good conditions for forced displacement as possible. However, four decades have elapsed since Mušov was flooded, and the former residents look to the past in a conciliatory fashion. Although in the 1960s they supported an idea to build a new village and refused to accept the extinction of Mušov, they realize with the passage of time that their then effort was vain from the very beginning. Currently they see the displacement as an opportunity to acquire higher-quality housing for their families, which they might not have reached in the original village. Their lost home is, at least partially, substituted by ties to the community of former Mušov residents, which has survived and which actively keeps passing on memories of Mušov.

Key words: Forced migrations; oral history; extinct seats; Mušov; Nové Mlýny Dams.

K ÚMRTÍ FILMOVÉHO REŽISÉRA KARLA VACHKA

Když se na konci loňského roku objevila zpráva, že zemřel Karel Vachek, zasáhla tato informace především filmařskou obec. Odchod filmového režiséra (4. 8. 1940 – 22. 12. 2020), jehož životní cesta nebyla rozhodně přímočará – od ztráty zaměstnání v době normalizace přes emigraci a její ukončení ještě v 80. letech kvůli rodinné situaci až po plnohodnotné navrácení se k profesi, kdy se v roce 1994 stal pedagogem a od roku 2002 vedoucím Katedry dokumentární tvorby FAMU v Praze – přinesl řadu nekrologů z pera filmových teoretiků i Vachkových žáků, filmových režisérů.

Svým dílem patří Karel Vachek především do tvůrčího světa filmu, kde zanechal nesmazatelnou stopu originálními pojetím ztvárňovaných témat, přesto je zmiňován i v etnologických studiích

a jeho heslo nalezneme také v biografické části kompendia *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007). Zájem etnologie o jméno tohoto režiséra byl vyvolán jeho prvním dílem – absolventským filmem *Moravská Hellas* (s podtitulem *Poznámky o folklóru*) z roku 1963. Snímek o strážnickém folklorním festivalu, který po svém dokončení putoval do „trezoru“ (jak uvádí literatura, bylo to přímo na popud tehdejšího prezidenta Antonína Novotného), se stal na celá desetiletí „mentem“ při hodnocení role lidové kultury v soudobé společnosti, a to zejména ze strany kritiků jejího využívání v rámci ideologie nastolené po roce 1948. Vachkovo dílo najednou rozdělvalo i spojovalo, což je patrné z dobových ohlasů jak na poli filmové kritiky, tak na poli etnologie. Zatím nejobsáhlejší shrnutí o *Moravské Hellas*, natáčení i dopadech snímku, přináší monografie Martina Švoma *Karel Vachek etc.* (2008). Samostatná kapito-

la, včetně zmínek v obsáhlém rozhovoru s režisérem, však řeší především pohledy filmové a podobně jako i v jiných materiálech z tohoto oboru vztahujících se k uvedenému filmu je lidová kultura, resp. její prezentace v éře socialistického folklorismu, vnímána jako podivný anachronismus, než si tuto kritickou notu zasluhuje. Nakonec i spisovatel Josef Škvorecký snímek charakterizoval jako „zcela bezohledné demaskování kšeftu s folklórem“, byť uznával, že jde o dílo více než kontroverzní (Hames 2008: 260).

Odborná etnologická obec zareagovala na Vachkův film v prvním ročníku Národopisných aktualit v roce 1964, a to především v příspěvku *Problémy okolo Moravské Hellas*, v němž jeho autor Josef Tomeš píše: „Když film končí, je člověk rád, že buď s folklórem nikdy nic neměl, nebo je rozhořčen, má-li k lidovému umění a vůbec k lidové kultuře kladný vztah.“ (Tomeš 1964: 58) Vcelku přesná recenze vytýká autorovi filmu omyly, polopravdy a manipulaci s fakty, souhlasí však s tím, že lidová kultura byla v předcházejících letech společensky přeceňována až zneužívána. Zmínka Josefa Jančáře v témže ročníku Národopisných aktualit na margo uvedeného filmu je ještě ostřejší. V diskusi o významu lidové kultury Jančář snímek chápe jako vysmívání, neznalost a snahu schovat se za umělecký projev (Jančář 1964: 23). Je však určitým paradoxem, že Karel Vachek o hodnotách lidové kultury, tak jak ji etnologové vnímají, primárně neuvažoval. V rozhovoru z roku 2008 doslova uvádí: „V *Moravské Hellas* jsem komunistům sáhl na Strážnické slavnosti, na lidové umění, které jejich ideologie brala za základ veškeré umělecké tvorby. Ukázal jsem, že folklor ambice jako umění nemá, že tam jde většinou o sentimentální pop-kulturu a v porovnání s filozofickou hudbou, jakou skládal třeba Smetana, je to sranda.“ (Nezbeda 2008) I na základě těchto slov se lze ztotožnit s filmovou publicistkou Janou Hádkovou, která v souvislosti s *Moravskou Hellas* s odstupem let napsala: „Vachek zde

Karel Vachek na 45. Mezinárodním filmovém festivalu Karlovy Vary, 2010.
Foto: Petr Novák, Wikipedia

strhnul masku nejen pokrytecky prolhanému zájmu oficiální veřejnosti o lidovém umění, ale napadl zároveň i formy, jimiž se tento pseudozájem manifestoval [...] Tehdejší kritika byla bezradná a nevěděla dost dobře, jak by měla na takový film reagovat. Především ji popuzovala neúcta a anarchistické prvky tohoto filmu, který nejenže se vysmíval folklornímu patosu (vládnoucímu od padesátých let s oficiálním požehnáním strany a nafouklému v mýtus), ale dokonce zpochybňoval i princip autority. Podobné pohrdání autoritou znamenalo v očích funkcionářů nebezpečí tvořící se opozice, kterou bylo třeba v zárodku potlačit.“ (Hádková 2003: 231–232)

Karel Vachek tak nevstoupil do naší oborové encyklopedie jako autor, který chtěl natočit národopisný film, ale především jako tvůrce, jež se po svém vypořádával s „tíhou folkloru“ a bořil oficiální stereotypy s ní spojené. Ostatně na to poukazuje i Richard Jeřábek, který heslo Karla Vachka do encyklopedie zařadil: „Vachkův film byl jen zdánlivě zacílen proti několika vnějším úkazům, jež provázely strážnický folklorní festival: v druhém, v tomto případě však v hlavním plánu mířil proti dobovým principům deformování a zneužívání lidových tradic, na němž se někteří profesionální národopisci ochotně podíleli.“ (Jeřábek 2007)

K tématu lidové kultury se Karel Vachek již nikdy nevrátil. Můžeme podotknout, že snahou o rozbití stereotypů vnímání lidové kultury nezáměrně vytvořil stereotypy jiné, které v této souvislosti v některých sférách společnosti rezonují dodnes, že přístupy k respondentům ve filmu by nejen dnes, ale již v době natáčení neobstály ve světle etnologické etiky, že lidová tradice byla až zbytečně karikována. Jestliže se ale k uměleckému dílu z roku 1963, které navíc autor vytvořil ve svých třidvaceti letech, vracíme z různých úhlů pohledu dodnes a stále v nás vyvolává nejen kontroverzní pocity, ale především otázky, pak ho čas skutečně prověřil. Etnologie se od dob vzniku filmu výrazně proměnila

a v jejím rámci i studium projevů lidové kultury a jejich tzv. druhé existence, včetně negativních rolí, které sehrála v různých společenských etapách. K impulzům, které stály u počátků tohoto vývoje, musíme přiřadit i osobitou uměleckou výpověď Karla Vachka.

Martina Pavlicová
(Ústav evropské etnologie FF MU)

Literatura:

- Hádková, Jana 2003: Svědectví českého dokumentárního filmu druhé poloviny šedesátých let. In: Schlegel, Hans-Joachim (ed.): *Podvratná kamera. Jiná realita v dokumentárním filmu střední a východní Evropy*. Praha: Malá Skála, s. 231–235.
- Hames, Peter 2008: *Československá nová vlna*. Praha: Levné knihy.
- Jančář, Josef 1964: Lidová tradice a současnost. *Národopisné aktuality* 1, s. 23–26.
- Jeřábek, Richard; Vachek Karel. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. sv. *Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 242.
- Nezbeda, Ondřej 2008: Film musí něco způsobit. *Respekt* 2008, č. 2.
- Švom, Martin 2008: *Karel Vachek etc.* Praha: Akademie múzických umění.
- Tomeš, Josef 1964: Problémy okolo „Moravské Hellas“. *Národopisné aktuality* 1, s. 58–60.

MIRJAM MORAVCOVÁ, KULATÉ JUBILEUM

Dne 22. března oslavila 90 let jedna z nejvýraznějších osobností české etnografie – PhDr. Mirjam Moravcová, DrSc. Přestože jen zřídka stála na výsluní mediální pozornosti, její myšlenky a výsledky badatelské práce posouvaly vpřed etnografické poznání a formovaly současnost humanitních věd v českých zemích mnohem více, než bychom na první pohled odhadli. Mirjam Moravcová je bystrou pozorovatelkou s neotřelými nápady, jež dovede zúročit díky neuvěřitelné vitalitě a pracovitosti, s jakou se člověk setká jen málokdy.

Mirjam Moravcová, dívčím jménem Stará, se narodila v roce 1931 v Turnově, v rodině vojenského důstojníka. Vzhledem k otcovu povolání se několikrát během svého dětství stěhovala, nakonec znovu do Turnova a po rozpuštění Československé armády do Prahy, kde bydlí dodnes. Po válce a ukončení gymnázia začala studovat Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde absolvovala obor etnografie – historie pod vedením Karla Chotka s diplomovou prací o lidové architektuře v Podještědí. Tematicky ale na lidové architektuře neustrnula, naopak jí život nasměroval k celé řadě různorodých témat, které ji formovaly ve velice všestrannou badatelku nahlížející etnografická data z nejrozličnějších úhlů pohledu.

Slovanskou etnografií se zabývala po ukončení studií a nástupu do Slovanského ústavu ČSAV v roce 1955. Zde se také dostala ke středověké a raně novověké slovanské textilní tvorbě. Během působení ve Slovanském ústavu získala PhDr. pro obor etnografie a ukončila zde postgraduální studium titulem CSc. pro obor slovanský národopis. V roce 1963 byl Slovanský ústav zrušen a jubilanťka nastoupila v roce 1964 do Ústavu dějin evropských socialistických zemí, v roce 1968 přejmenovaného na Ústav dějin východní a jihovýchodní Evropy. Zde se mimo jiné zabývala migrační problematikou za druhé světové války a těsně po ní, ale současně i středověkými rukopisy a středověkou slovanskou oděvní kulturu. Její tehdejší bibliografie byla až neuvěřitelně pestrá. Figurují v ní práce o lidové architektuře, zemědělském nářadí i středověkém slovanském oděvu.

V roce 1972 přijala Mirjam Moravcová nabídku zaměstnání v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV a stala se zde vedoucí oddělení etnografie dělnictva. Nově získané téma uchopila s erudicí historické etnoložky se školením pro pečlivou heuristickou a dokumentační práci. Za dvacet let působení v ÚEF vznikl pod jejím vedením dodnes nevytěžený korpus dokumentačního materiálu a ma-

teriálových studií o českých dělnících 19. století a první poloviny 20. století. V dokumentaci jsou mapovány i jevy tehdejší současnosti, ty však již zřídka došly systematického zpracování. Repräsentativní monografie *Stará dělnická Praha*, k níž vedla M. Moravcová sběry dat autorského kolektivu a spolupodílela se na její redakci (Praha 1981), je jen špičkou ledovce bezpočtu přípravných studií, příspěvků na seminářích, maket, rozsáhlé fotodokumentace a stohů poznámek a kartiček, které tehdy předcházely každému pečlivému souhrnnému dílu. Přestože si uvědomuji význam její práce v oblasti dělnické kultury, v souvislosti s touto etapou jejího působení bych vyzdvihl ještě jiné dílo. Jedná se o publikaci *Národní oděv roku 1848. Ke vzniku národně politického symbolu* (Praha 1986). Tuto monografii vnímám jako dílo, které předběhlo svoji dobu a kde etnologie prostřednictvím Mirjam Moravcové ukázala svoji sílu v rámci společenských věd jako celku. Každý etnolog ví, že lidé vnímají oděv jako sebereprezentaci, a každý, kdo prošel klasickým etnografickým školením, ví, jak tuto sebereprezentaci rozeznávat v lidové venkovské kultuře. Mirjam Moravcová měla příležitost tuto svoji znalost uplatnit v oblasti městského a dělnického odívání 19. století a v oblasti aplikování sebereprezentací v nacionálně vyjatých situacích tehdejší doby. Její slavistické školení jí jistě též pomohlo, aby byla schopna dešifrovat průmět jihoslovanské a především srbské symboliky do vlasteneckého odívání a do uniforem národních gard roku 1848. Byla též schopna trasovat, jak se tato symbolika do českého prostředí dostala, a identifikovat Vídeň jako kulturní katalyzátor středoevropských nacionalismů. Pracovala sice trochu s jinou terminologií než západní věda, pro kterou byl nacionalismus tehdy výrazným tématem, ale dominantní téma symbolů a významů v urbanizovaném prostředí aplikovala na tehdejší stav znalostí až neuvěřitelně inovativně. Není divu, že s přihlédnutím

k tomuto dílu dostala v roce 1989 titul doktorky věd (DrSc.), kterého v tehdejší vědeckém prostředí Československa dosáhl jen málokdo. V Ústavu pro etnografii a folkloristiku konce 80. let jen ona a Josef Vařeka.

V roce 1992 Mirjam Moravcová změnila působiště a začala pracovat v Institutu základů vzdělanosti – tehdy společném pracovišti AV ČR a UK, které se v roce 2000 přetransformovalo na Fakultu humanitních studií UK. Své dosavadní vědecké působení tak doplnila pedagogickou činností. V této etapě se mnohem více orientovala na současnost, kterou ale vždy vnímala v širokých kulturně-historických souvislostech zasazených zpravidla do městského prostoru, jenž je místem střetávání nejrůznější orientovaných skupin. Mirjam Moravcová zpravidla hovoří o etnických skupinách a menšinách. Etnokulturní dimenze však v jejích pracích přerůstá do dimenze profesní, do festivit, slavností a nejrůznějších typů sociálních reprezentací. Zajímají ji migrující skupiny, například působení

Bulharů v českých zemích, ale též Romové a jejich soužití s majoritním obyvatelstvem. Vrací se i k české národní identitě. Výrazný je například její článek „Reflexe národa a vlastenectví. (Postoj obyvatel tří českých měst na počátku 21. století)“ (*Lidé města* 2005/3: 39–62).

Miriam Moravcová však není jen vědkyní a vysokoškolskou pedagožkou. Je též organizátorkou vědeckého života. Výsledkem jejích aktivit jsou početné konference, sborníky a kolektivní monografie, do nichž nejen přispívala, ale iniciovala jejich vznik, spolufinancovala je prostřednictvím individuálních a kolektivních projektů a sama je i editovala nebo spolueditovala. Z mnoha jmenujme alespoň nedávne: *Diverzita etnických menšin. Prostorová dislokace a kultura bydlení* (Praha: FHS UK 2012, eds. s D. Bittnerovou), *Etnické komunity: Balkánské cesty I., II.* (Praha: FHS UK 2015, eds. s D. Bittnerovou); *Etnické komunity: Hrdinové, šibalové a antagonisté Balkánu*. Praha: FHS UK, 2017, eds. s D. Bittnerovou); *Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování*. (Praha: FHS UK 2019, eds. s D. Bittnerovou). Jedním z důležitých spoluorganizátorských počinů Mirjam Moravcové je též časopis *Lidé města*, u jehož zrodu stála.

Přejeme jubilantce hodně sil a mnoho let bohatého a spokojeného života.

Zdeněk Uherek
(Etnologický ústav AV ČR)

PETER SALNER SEDEMDESIATNIKOM?!

Určite to poznáte – ste súčasťou pracovného kolektívu, ten tvoria vaši rovesníci, často dokonca spolužiaci z vysokoškolských štúdií, ale aj staršie kolegyně a kolegovia, ktorých spoznávate časom. Postupne sa z mien odporúčanej literatúry stávajú živí ľudia, s ktorými sa stretávate na pracovisku. S niektorými viac intenzívne v riešiteľských ko-

lektívov výskumných projektov, s inými skôr pri pracovných poradách. Potom je tu ešte jedna kategória spolupracovníkov – tí, ktorí sa stali vašimi priateľmi, lebo okrem odborného vedeckého záujmu zdieľate aj spoločné hodnoty, ambície a predstavy o tom, ako by mohol, či mal svet vyzerat'.

Peter Salner (* 1. 3. 1951) je u mňa v tejto špeciálnej kategórii minimálne od polovice 90. rokov minulého storočia. Keď sa to takto napíše, je to akoby celá večnosť. A vlastne áno, u mňa je to rozhodne väčšina profesijného života. Vždy bol a je neprehliadnuteľným zjavom na pomyselnéj etnologickej scéne Slovenska. S jeho menom sa spájajú mnohé inovatívne prístupy – veď je jedným z prvých etnológov na Slovensku, ktorý začal robiť výskumy v urbánnych priestoroch. Upriamil tým vedecký záujem viacerých svojich kolegov a kolegýň na problematiku mesta v 20. storočí, takže by sa dalo povedať, že okolo neho vznikla pomyselná škola. Mne takýmto spôsobom usmernil vedecké smerovanie hneď dvakrát. Aj vďaka nemu som napokon obhájila kandidátsku dizertačnú prácu o živostníkoch v mojom rodnom meste a pokračovala som s výskumami života v malých mestách na Slovensku. Aj pri obrate k druhej téme, ktorú skúmam už tretie desaťročie, bol on. Pozval ma do výskumného tímu, ktorý ako prvý na Slovensku zaznamenával metódou oral history výpovede židovských preživších holokaustu. A ja som mu za to vďačná.

Ak by som mala charakterizovať odborný záber Petra Salnera, tak je nesporne zameraný na sociálne vzťahy, každodennú kultúru, spoločenský život v Bratislave od čias monarchie až po dnešok. Rovnako časovo ohraničený je aj jeho ďalší záujem o spôsob života a sociálnu kultúru židov na Slovensku, opäť s dôrazom na Bratislavu. Nie je na Slovensku nikto, kto by ho v tejto expertíze prekonal. Bol a je súčasťou medzinárodných výskumných tímov združujúcich historikov a sociálnych vedcov strednej Európy, dlhodobá je

jeho spolupráca s kolegami z Karlovej univerzity, Židovského múzea v Prahe, ale aj v iných mestách Českej republiky. O jeho prácu je medzinárodný záujem v rámci štúdií obdobia holokaustu a židovských komunit v 20. a 21. storočí. Svedčia o tom práce publikované vo vedeckých časopisoch a vydavateľstvách v nemčine, maďarčine, francúzštine aj angličtine. Jeho rozsiahle poznatky sú výsledkom systematického, neúnavného štúdia a výskumného záujmu, ale aj jeho intenzívneho života s bratislavskou židovskou komunitou.

V rokoch 1996 – 2013 pôsobil ako predseda Židovskej náboženskej obce v Bratislave. Ako etnológ všimajúci si detaily, človek naučený pozorovať a počúvať, mal pochopenie pre druhých. Bol v kľúčovom čase, keď sa nanovo rekonštruoval život jeho komunity, tým pravým človekom na tejto pozícii. Nepochybne jeho najvýznamnejším počínom v tých rokoch bola záchrana a obnova Pamätníka Chatama Sofera v Bratislave. Toto miesto má obrovský význam nielen pre

židovskú komunitu a Bratislavu. Je pamätným miestom svetového významu.

Jednou z hlavných charakteristík Petra Salnera je jeho pracovitosť. Sústredene a systematicky spracováva jednotlivé segmenty širokej problematiky svojich dvoch hlavných výskumných priestorov a píše a publikuje. Na konte má devätnásť vedeckých monografií, osemnásť kapitol vo vedeckých monografiách a do osemdesiatich vedeckých štúdií, množstvo krátkych esejí, reflexií a recenzií. Záber a produkciu má obdivuhodnú – od monografických vedeckých prác cez kapitoly a štúdie až po eseje, recenzie kníh a krátke reflexie aktuálnych javov. Jeho štýl je nezameniteľný, čitateľsky zaujímavý, a hlavne vždy opretý o hlbokú znalosť výskumného materiálu. Okrem akademického rozmeru Petra Salnera charakterizuje aj schopnosť jasne a zaujímavo prednášať a diskutovať na verejných fórach, spolupodieľať sa na občianskych aktivitách. Nie každý akademik je schopný zmysluplne komunikovať s verejnosťou a médiami, nie je to také jednoduché, ako sa na prvý pohľad zdá. Peter Salner to vie a vie to výborne. Ďalšou vlastnosťou, ktorá ho charakterizuje, je nezištná kolegiálna podpora a pomoc, pripravenosť diskutovať o probléme a hľadať riešenie.

Ako jeho spolupracovníčka a účastníčka nekončiacich debát o výskumných témach, ale aj o živote (naše rozhovory sme v minulom roku vydali v knihe *Dvojrozhovor s podtitulom O pamäti, etnológii a meste*) viem, že jeho ďalšou výraznou črtou je ľudskosť, pochopenie pre ľudí, pre ich slabosti a zlozvyky. Tá sa spája so špeciálnym humorným nadhľadom, ktorý vie uvoľniť napätie, rozriediť hustnúcu atmosféru alebo posilniť ľudí v jeho blízkosti.

Veľmi sebecky si želim, aby Petrovi Salnerovi ešte dlho dobre slúžilo zdravie, aby ho bavila jeho práca a neopúšťal humor.

Monika Vrzgulová,
(Ústav etnológie
a sociálnej antropológie SAV)

**Výberová bibliografia Petra Salnera
za roky 2011 – 2021:**
Knihy

- Chatam Sofer Memorál (zánik a obnova)*. 2. rozšírené a upravené vydanie. Bratislava: Marenčin PT, 2012 (s M. Kvasnicom). *The Jewish Identity in Slovakia after the Shoah*. Saarbrücken: Lambert Academic Press, 2013.
- Požehnaný spravodlivý sudca. Súčasné formy židovského pohrebu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2014.
- Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2016.
- Židia na Slovensku po roku 1989. (Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou)*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV – Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, 2018.
- Judaizmus v tradícii a súčasnosti. Premeny židovskej komunity v 19. – 21. storočí. Etnologický pohľad*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2019.

Štúdie, kapitoly v knihách

- Bratislava et le pendule. Les chaotiques annés 1940. In: Boissier, Étienne – Royer, Clara (eds.): *Miroirs brisés. Récits régionaux et imaginaires croisés sur le territoire slovaque*. (= Cultures de Europe Centrale, Hors-série N° 7). Paris: Institut d'études slaves, 2011, s. 99 – 116.
- Identita detí holokaustu a ich rodičov. In: Salner, Peter (ed.): *Premeny židovskej identity. (Slovensko v 20. storočí)*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2011, s. 54 – 86.
- Niektoré aspekty činnosti židovských organizácií na Slovensku v rokoch 1956 – 1969. (Prípadová štúdia na základe zachovaných dokumentov ÚZŽNO a ŽNO Bratislava). In: Soukupová, Blanka – Pojar, Miloš (eds.): *Židovská menšina v Československu v letech 1956 – 1968. Od destalinizácie k pražskému jaru*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 69 – 84.
- Mýtus (alebo realita?) trojjazyčného mesta. (Bratislava 1919 – 1938). In: Soukupová, Blanka – Hroch, Miroslav – Scheu, Harald Christian – Jurková, Zuzana (eds.): *Mýtus – „realita“ – identita. Státni a národní metropole po první světové válce*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2012, s. 121 – 133.

- Kto nehľadoval, nikdy nepochopí, čoho je človek schopný, aby sa najedol. In: Vrzgulová, Monika – Hlavinka, Ján (eds.): *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, 2012, s. 85 – 95.
- Rabín Chatam Sofer (1762 – 1839). *Slovenský národopis*, 60, 2012, č. 2, s. 117 – 132.
- Cesty urbánnej etnológie na Slovensku. (Subjektívny pohľad na výskum mesta). In: Soukupová, Blanka – Hroch, Miroslav – Salner, Peter – Pauknerová, Karolína: *Cesty urbánnej etnológie. Tradície – nové smery – identita*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2013, s. 73 – 86.
- Mesto slušných ľudí? (Bratislava 1939 – 1945). In: Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róża (eds.): *Mýtus – „realita“ – identita. Národní metropole v čase vyvlastnění, kolaborace a odporu*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2013, s. 85 – 98.
- Holokaust a my dnes. In: Sziget, László (ed.): *V službe demokracie. Pamätnica k sedemdesiatke Martina Bútoru*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 264 – 273.
- Kto zachránil ľudský život, zachránil celý svet? *Slovenský národopis* 62, 2014, č. 3, s. 399 – 411.
- Medzi kavariňou a cintorínom. (Súčasnosť židovskej komunity na Slovensku). In: Fújak, Július – Štúr, Martin (eds.): *Acta Nitriensiae 16. Interdisciplinárne dialógy*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2014, s. 65 – 79.
- Mýtus zániku mesta. Bratislava v období socializmu. In: Soukupová, Blanka – Luther, Daniel – Salner, Peter (eds.): *Mýtus – „realita“ – identita. Socialistické metropole v zápasech o novou prítomnosť a vízi šťastnej budúcnosti*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2014, s. 67 – 82.
- Židovská komunita v Bratislave (a jej identita) po roku 1989. In: Borský, Maroš a kol.: *Sme tu!* Bratislava: Menorah, 2014, s. 11 – 27.
- Jewish Community Museum as a Result of Civic Activities. *Slovenský národopis* 63, 2015, č. 4, s. 366 – 379.
- Mýtus ortodoxnej Bratislavy. In: Soukupová, Blanka – Stawarz, Andrzej (eds.): *Mýtus – „realita“ – identita. Národní metropole v čase „návratu do Evropy“*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2015, s. 81 – 96.
- The Role of Judaism in the Jewish Community after the Holocaust. *Acta Ethnographica Hungarica* 60, 2015, s. 215 – 224.

- Tradičný židovský pohreb v súčasnom mestskom prostredí. *Ethnologia Europea Centralis. The Journal of Ethnographic Research* 12, 2015, s. 13 – 28.
- Mýtus o zázračnom rabínovi. In: Soukupová, Blanka – Myslivcová, Magdaléna a kol.: *Mýty a „realita“ stredoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit (1918–2016)*, Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2017, s. 57 – 72.
- Hovoriť? Mlčať? In: Vrzgulová, Monika – Volianská, Ľubica – Salner, Peter: *Rozprávania a mlčanie*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 86 – 109.
- Premeny mesta. Niektoré traumy Bratislavy 1919 – 1989. In: Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róża a kol.: *Národy – města – lidé – traumata*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2017, s. 49 – 60.
- Eugen Bárkány v archívoch židovskej komunity = Eugen Bárkány in the Archives of the Jewish Community. In: *Eugen Bárkány. Medzi Prešovom a Bratislavou*. Bratislava: Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva – Menorah, 2018, s. 137 – 147.
- Strach náš každodenný. In: Rogulová, Jaroslava – Jaksicsová, Vlasta a kol.: *Historik a dejiny. Jubileum Ivana Kamenca*. Bratislava: VEDA, 2018, s. 103 – 113 (s M. Vrzgulovou).
- Sviatok Chanuka v súčasnom bratislavskom prostredí. In: Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róża – Karpiňská-Gražyna, Ewa a kol.: *Národy – města – lidé – slavnosti*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2018, s. 147 – 160.
- Pesach – sviatok macesu, pamäti a identity: premeny náboženskej tradície v bratislavskej židovskej komunite. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 2, s. 154 – 161.
- Súčasná reflexie holokaustu na Slovensku. In: Hlavinka, Ján – Salner, Peter a kol.: *Tábor smrti Sobibor. Dejiny a odkaz*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Dokumentačné stredisko holokaustu – Marenčin PT, spol. s r.o., 2019, s. 201 – 231.
- Visible as People, Yet Invisible as Jews. *Human Affairs. Postdisciplinary Humanities and Social Sciences Quarterly*, 29, 2019, č. 1, s. 95 – 107.
- Anti-Semitism in Slovakia after the Velvet Revolution of 1989. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 40, 2020, sešit 4, s. 32 – 43. Dostupné na: <<https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2183&context=ree>>.

Historische und gegenwärtige Erscheinungsformen von Antisemitismus in der Slowakei. In: *Antisemitismus in Mittel- und Osteuropa. Ursachen, Auswirkungen, Kontinuitäten, Vergleiche*. Zürich: Lit Verlag, 2020, s. 63–82.

Jewish Holidays in the Time of the Corona Virus Pandemic in Slovakia. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 40, 2020, č. 6, s. 110 – 121. Dostupné na: <<https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2201&context=ree>>.

Socialism and the Jewish Community in Slovakia. *Studia etnologice i antropologiczne* 2020, č. 20, s. 1 – 11. Dostupné na: <<https://doi.org/10.31261/SEIA.2020.20.09>>.

Spomíname. Ale kto, ako a dokedy? In: *Holokaust okolo nás. Roky 1938–1945 v kultúrach spomínania*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marénčin PT, 2020, s. 99 – 174.

BLAHOPŘÁNÍ JARMILE PROCHÁZKOVÉ

Zní to jako klišé, ale čas opravdu pádí rychleji, než bychom chtěli. Každý rok s překvapením zjišťujeme, že lidé, které známe dlouhá desetiletí a máme je zařazeny do kategorie „věčně mladí“, se dostávají do let spjatých s bilančováním dosavadní činnosti. Protože jsou ale neustále plni elánu, pracovních plánů a nových nápadů, nějak nám to bilančování v souvislosti s jejich osobou připadá zvláštní, ba nepatřičné. K takovým osobnostem patří i Jarmila Procházková, přední česká muzikoložka a etnomuzikoložka, jejíž vědecké dílo je spojeno zejména s janáčkovským bádáním. Rodačka z Třebíče (*27. 2. 1961) absolvovala v roce 1982 hru na klavír na brněnské konzervatoři a se stejným zaměřením poté pokračovala na JAMU, své čistě „hudebnické“ směřování však záhy vyměnila za vědu a v letech 1984–1986 vystudovala muzikologii na brněnské filozofické fakultě (titul PhDr. získala v roce 1986, titul Ph.D. v roce 2002).

Svou profesní kariéru zahájila Jarmila Procházková v Oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea v Brně, kde pracovala v letech 1986–1996 nejdříve jako referentka a poté jako kurátorka specializovaná na janáčkovskou problematiku a hudbu 20. století. Právě muzejní „mravenčí“ práce obnášející evidenci stovek položek reflektujících především působení Leoše Janáčka – skladatele, hudebního teoretika, pedagoga, publicisty a v neposlední řadě jednoho ze zakladatelů české hudební folkloristiky – představovala významný základ pro vědeckou publikační činnost letošní oslavenkyně. Z tehdejších nejdůležitějších výstupů připomeňme zejména knihu *Leoš Janáček. Narozen na Hukvaldech* (1994, společně s B. Volným). Precizní přístup ke zpracovávaným muzejním fondům se v průběhu času logicky odrazil také ve způsobu nazírání J. Procházkové na „předmět“ jejího zájmu a přivedl ji k hlubšímu zájmu o lidové hudebně-taneční tradice a jejich nositele. Zařadila se tak do kontinuálního proudu moravských muzikologů, kteří se především kvůli Janáčkoví dotkli na kratší či delší čas také oblastí hudební folkloristiky (např. V. Helfert, K. Vetterl, J. Vysloužil, M. Štědroň,

J. Fukač, F. Hrabal). Ve studiu košatě janáčkovské problematiky však ve spojení s hudebním a tanečním folklorem došla Jarmila Procházková nejdál a jednoznačně pronikla nehlouběji. Důvody lze spatřovat nejen v osobním niterném zaujetí pro věc, ve smyslu pro detail a pochopení všech souvislostí, ale také v určité šťastné náhodě, která letošní jubilatku pracovně přivedla do dvou institucí, jež jí umožnily přístup k zásadním pramenům zdrojům pro její bádání.

Od roku 1999 Jarmila Procházková externě spolupracovala s brněnským pracovištěm Etnologického ústavu AV ČR, součástí jehož fondů je rozsáhlý korpus pramenů souvisejících s působením L. Janáčka v čele Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku v rámci akce *Das Volkslied in Österreich (1905–1918)* a následně moravsko-slezského odboru Státního ústavu pro lidovou píseň (1919–1928). Zásadním výstupem této pracovní etapy jubilatky je publikace *Janáčkovy záznaky hudebního a tanečního folkloru I* (2006). Během přípravy tohoto díla se J. Procházková stala v lednu 2004 kmenovou pracovnicí Etnologického ústavu AV ČR, a to nejdříve jako členka brněnského oddělení, poté v letech 2005–2018 jako vědecká pracovnice Kabinetu hudební historie a následně v Oddělení etnomuzikologie a etnochoreologie. V souvislosti se zveřejňováním pramených materiálů uložených ve fondech EÚ AV ČR se jí také podařilo získat mezinárodní grantový projekt, díky němuž – a to především zásluhou její invence a pracovního úsilí – vyšla v roce 2012 česká i anglická verze edice *Vzatý do fonografu. Slovenské a moravské písně v nahrávkách Hynka Bíma, Leoše Janáčka a Františky Kyselkové z let 1909–1912*, prezentující nejstarší nahrávky lidového zpěvu z Moravy a také jedny z nejstarších zvukových nahrávek slovenského písňového folkloru.

Jak dokládá níže uvedená výběrová bibliografie, publikační činnost Jarmily Procházkové směřuje především

k rozsáhlému janáčkovskému odkazu. Od roku 1995 se jako členka Ediční rady pro Souborné kritické vydání díla Leoše Janáčka podílela na přípravě sedmi publikací, z nichž k nejrozsáhlejším patří dva svazky Janáčkovy *Folkloristického díla* (2009, 2020). Vedle řady studií publikovaných doma i v zahraničí je autorkou scénáře expozice *Leoš Janáček na Hukvaldech*, jež byla slavnostně otevřena v září 2018 v Památníku Leoše Janáčka v jeho rodné obci. S Janáčkovým jménem jsou spojeny také tři jubilantkou aktuálně řešené projekty – druhý a třetí díl práce *Janáčkovy záznamy hudebního a tanečního folkloru* a publikace kolektivu autorů podrobně mapující činnost Státního ústavu pro lidovou píseň, v rámci kterého probíhalo posledních deset let Janáčkových aktivit na poli hudební folkloristiky a jehož následnickou institucí je dnešní Etnologický ústav AV ČR. Všechny tři publikace jsou nejen odbornou veřejností netrpělivě vyhlíženy, neboť zaplní mnohá bílá místa na pomyslné mapě české etnomuzikologie.

Na závěr dovolte několik osobních slov. Blahopřání kolegyni Jarmile Procházkové jsem se neujala náhodou: známe se více než třicet let, pojí nás přátelské vztahy i spolupráce na několika především janáčkovských projektech. Byla to právě ona, kdo mne přivedl k bližšímu studiu odkazu této velké osobnosti moravské hudební folkloristiky, když mě ještě v době mých vysokoškolských studií upozornila na nezpracovanou Janáčkovu korespondenci se sběratelem Martinem Zemanem z Horňácka. Ovlivnila tím můj odborný zájem víc, než jsme si obě tehdy uměly představit, neboť mne tím nasměrovala jak k tématu diplomové práce, tak několika studií a rovněž k mé první edici lidových písní zapsaných právě Zemanem. Naše dávné náhodné seznámení při společné cestě vlakem na janáčkovskou konferenci na Hukvaldech předurčilo významně Jarmilinu i můj profesní život a svedlo nás nakonec do jedné instituce. Na náhody ale nevěřím, prostě to tak mělo být... Přeji za sebe i za své

kolegy letošní oslavenkyni hodně zdraví, osobní pohody a neutuchající pracovní invence při bádání nad jejím „osudovým“ janáčkovským tématem.

Lucie Uhlíková
(Etnologický ústav AV ČR)

Výběrová bibliografie J. Procházkové (s důrazem na etnomuzikologickou problematiku):

Knihy

- Leoš Janáček. *Narozen na Hukvaldech*. Brno: Moravské zemské muzeum, 1994 (s B. Volným, též anglicky).
- Janáčkovy záznamy hudebního a tanečního folkloru I. Komentáře*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, Doplněk, 2006.
- Janáčkovy Luhačovice. Genius loci et genius musicae*. Luhačovice: Město Luhačovice, 2009.

Pramenné edice

- Leoš Janáček: *Památník pro Kamila Stösslovou*. Brno: Moravské zemské muzeum, Brno, 1994 (vyšlo také německy 1994, anglicky 1996).
- Leoš Janáček: *Národní tance na Moravě a další úpravy pro klavír, (zpěv) a taneční soubor*. Brno: Editio Janáček, 2005 (s J. Matuzskovou).
- Leoš Janáček: *Folkloristické dílo (1886–1927). Studie, recenze, fejetony a zprávy*. Brno: Editio Janáček, 2009 (s M. Toncrovou a J. Vysloužillem).
- Leoš Janáček: *Folkloristické dílo (1891–1928). Recenze, statě, přednášky, předmluvy, studijní poznámky, agenda, membra disjeka*. Brno: Editio Janáček, 2020 (s M. Toncrovou a L. Uhlíkovou).
- Vzaty do fonografu. Slovenské a moravské písně v nahrávkách Hynka Bima, Leoše Janáčka a Františky Kyselkové z let 1909–1912 = As Recorded by the Phonograph*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2012.

Studie, kapitoly v knihách:

- Leoš Janáček's attitude to folk music. In: *Ljudska in umetna glasba v 20. stoletju v Evropi = Volks- und Kunstmusik im 20. Jahrhundert in Europa. Symposion der Slowenischen Musiktage 1989*. Ljubljana: Festival, 1990, s. 122–126.

- Janáčkovy tance České, Moravské, Valašské, Lašské, Hanácké a národní. *Opus musicum* 24, 1992, č. 10, s. 311–318; 25, 1993, č. 4, s. 104–111; č. 5–6, s. 164–171.
- Leoš Janáček a moravský hudební folklor. Nejstarší zvukové záznamy moravského a slovenského lidového zpěvu*. Brno: Gnosis, 1998, s. 7–18, 20–29.
- Janáčkovy záznamy lidových písní a tanců z Horácka. *Opus musicum* 31, 1999, č. 3, s. 31–38.
- Janáčkovy záznamy folklorních jevů z Brněnska. *Opus musicum* 31, 1999, č. 5, s. 36–44.
- Janáčkovy interpreti folkloru. In: *Miscellanea z výročních konferencí 1999 a 2000*. Praha: Česká společnost pro hudební vědu, 2001, s. 88–91.
- Jarmila Procházková – Lucie Uhlíková: Leoš Janáček a hudební folklor luhačovického Zálesí. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně* 2001, č. 1, s. 24–33.
- Janáčkovy snahy o fotografickou dokumentaci v rámci podniku Lidová píseň v Rakousku. *Národopisná revue* 13, 2003, č. 4, s. 199–211.
- Podoby folkloru v Janáčkově sborovém a vokálním díle. In: *Cantus Choralis '03. Mezinárodní symposium o sborovém zpěvu*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2004, s. 63–67.
- Hudební stránka Janáčkových folklorních záznamů. *Opus musicum* 36, 2004, č. 6, s. 20–26.
- Sušilovy sbírky lidových písní z let 1835 a 1840 a jejich využití ve sbírce třetí. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov: Město Rousínov a Etnologický ústav AV ČR Praha pracoviště Brno, 2004, s. 67–90.
- Janáčkovy Národní tance na Moravě a ostatní klavírní úpravy lidových tanců: informace o novém kritickém vydání. In: *Fenoména Janáček včera a dnes*. Brno: Konzervatoř Brno, 2006, s. 19–25.
- Folklorismus v zrcadle Janáčkových folklorních záznamů. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006, s. 80–85.
- Janáčkovy záznamy a jejich redakce ve třetí Bartošově sbírce. In: *František Bartoš jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí*. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, suplementa* 2006, č. 1, s. 59–64).
- Janáčkovy cesty za slovenským hudebním folklorem. *Hudební rozhledy* 59, 2006, č. 11, s. 42–45.

Návrh zásad kritického vydání Janáčkových záznamů hudebního a tanečního folkloru. *Hudební věda* 44, 2007, č. 2, s. 200–224.

Leoš Janáček a vojenská hudba. In: Bajgarová, Jitka (ed.): *Vojenská hudba v kultuře a historii českých zemí*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007, s. 197–206.

Úvaha o současných možnostech historické etnomuzikologie. In: *Miscellanea z výročních konferencí České společnosti pro hudební vědu 2006 a 2007*. Praha: Česká společnost pro hudební vědu, o. s. – Etnologický ústav AV ČR - AGORA, 2008, s. 82–87.

Aktuální pohled na folkloristickou činnost Leoše Janáčka. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, H 42–43, 2007–2008, s. 97–103.

Nápěvky mluvy – společné téma Antonína Václavíka a Leoše Janáčka. In: Drápana, Daniel (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 45–52.

Prostředí tance v zrcadle Janáčkovy folkloristické činnosti. In: Stavělová, Daniela – Traxler, Jiří – Vejvoda, Zdeněk (eds.): *Prostředí tance. Hranice identity a jejich překračování*. Praha: Národní informační a poradenské středisko pro kulturu ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., 2008, s. 293–316.

Bariéry a limity etnomuzikologického výzkumu na příkladu nahrávacích akcí Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku v letech 1909–1912. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music: Hudba a bariéry*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2012, s. 39–47.

Franjo Ksaver Kuhač and Moravia. In: Tuskar, Stanislav (ed.): *Franjo Ksaver Kuhač (1834–1911). Glazbena historiografija i identitet*. Zagreb: Croatian musicological society, 2013, s. 151–157.

Janáčkovy srbské folklorní inspirace: Zpěvy lidu srbského. *Hudební věda* 48, 2011, č. 4, s. 393–402.

Kritická edice folklorních záznamů Leoše Janáčka. In: Toncrová, Marta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, s. 243–260.

Od živé tradice k teorii: poznámky k původu Janáčkovy odborného termínu „zhušťování“. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music:*

Co patří do encyklopedie. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2013, s. 22–30.

Bartók's Attempt at Cooperation with the State Institute for Folk Song in Czechoslovakia and Its Political Connotations. *Hudební věda* 53, 2016, č. 1, s. 73–90.

Vladimír Helfert ve Státním ústavu pro lidovou píseň. *Musicologica Brunensia* 51, 2016, č. 2, s. 137–154.

New Discoveries about Janáček's Choruses from 1873-1876 (Texts - Parts - Chronology). *Hudební věda* 54, 2017, č. 2, s. 117–178.

New Sources for Janáček's Essay Brezovská píseň and His Notation of Long-Drawn-Out Folksong. *Hudební věda* 55, 2018, č. 1, s. 41–55.

Hudba, čas a prostor v progresivní reflexi Leoše Janáčka. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music: Hudba a prostor*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2020, s. 23–36.

ODIŠIEL ONDREJ DEMO (1927 – 2020)

V sobotu 19. decembra 2020 folkloristickú obec navždy opustil PhDr. Ondrej Demo, CSc. – hudobný redaktor, dramaturg, scenárista, aranžér, organizátor hudobného života a autor odborných publikácií. Narodil sa 14. januára 1927 v južnoslovenskej obci Branovo na Požitaví. Po absolvovaní obecnej školy a meštianky v Nových Zámkoch sa v roku 1944 ako šikovný študent a muzikant – huslista dostal do Levíc na maďarskú učiteľskú akadémiu, ale blížiaci sa front a hrozba odvlčenia študentov do Nemecka ho prinútili ukrývať sa až do konca druhej svetovej vojny. V roku 1945 nastúpil na slovenskú Učiteľskú akadémiu v Bratislave, kde sa jeho učiteľom hudby stal skladateľ Tibor Andrašovan. Po jej absolvovaní okúsil učiteľský chlebiček na základnej škole v Kližskej Nemej a na strednej škole v Číčovce. V roku 1951 musel narukovať do Pardubíc na tvrdú „čepičkovskú vojnu“, ktorú mu našťastie aj tam uľahčila muzika vo vojenskom folklórnom súbore, ktorý založil.

Po vojenčine sa Ondrejovi Demovi splnil veľký sen: na základe konkurzu ho Pavol Tonkovič prijal na redaktorské miesto do Redakcie ľudovej hudby vtedajšieho Československého rozhlasu v Bratislave. V redakcii vládla číňorodá atmosféra, redaktori pod vedením Tonkoviča veľa cestovali po Slovensku a nahrávali aj v teréne. Ľuba Pavlovičová, Edita Húthová, Vladimír Slujka, Darina Laščiaková a ďalší naplnili veľké množstvo vysielacieho času kvalitným programom, čo do veľkej miery prispelo nielen k ich poslucháčskej obľube, ale aj k udržaniu živých folklórnych tradícií na Slovensku. Po čase sa vykryštalizovali typy relácií, ktorým sa jednotliví redaktori venovali. Ukázalo sa, že najviac mal k terénnej práci blízko práve Ondrej Demo. Cieľavedome si dopĺňal vzdelanie. Na Vysokej škole pedagogickej bol študentom Eugena Suchoňa a povzbudené muzikologické ambície ho neskôr viedli k zapisaniu sa na muzikológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, kde ho učil aj Jozef Kresánek (u neho

absolvoval tiež aspirantúru v Ústave hudobnej vedy SAV. Kandidátsku dizertačnú prácu *Hudobný folklór v Čs. rozhlase* obhájil a titul CSc. získal v roku 1983). Aj pod vplyvom progresívnych myšlienok priateľov, spolupracovníkov v programových radách vznikajúcich folklórnych festivalov, najmä etnomuzikológov, etnochoreológov a etnológov Oskara Elscheka, Stanislava Dúžeka, Klimenta Ondrejku, ale aj filmového dokumentaristu Martina Slivku, sa Ondrej Demo usiloval presadiť v rozhlase dovtedy niečo nevidané: systematické nahrávanie autentických ľudových muzik, spevákov a inštrumentalistov, spolu s rozhovormi s pamätníkmi z jednotlivých obcí zakomponované do pravidelne vysielaného cyklu hudobno-slovných relácií dokumentárneho charakteru, ktorým dal Ondrej Demo názov *Klenotnica ľudovej hudby*. V rokoch 1966 – 1993 (teda celých 27 rokov) bol dramaturgom, autorom, spoluautorom a redaktorom tohto rozhlasového cyklu, pričom uskutočnil nahrávky z 350 lokalít na Slovensku a 57 lokalít Slovákov žijúcich v zahraničí, spolu neuveriteľných 16.500 titulov! Klenotnica sa vysielala dvakrát mesačne počas nedeľných podvečerov. Relácia získala takú popularitu, že z radov jej poslucháčov vznikol Kruh priateľov ľudovej hudby, ktorého členovia poskytovali námety, zúčastňovali sa na besedách a exkurziách. Nahrávky z jednotlivých lokalít precízne archivoval vo fonotéke Slovenského rozhlasu Bratislava a patria k vzácnym dokumentom tradičnej ľudovej kultúry. Nahrávky z Klenotnice žili aj vlastným životom mimo rozhlasu, vyšli na 25 dlhohrajúcich (LP) a 11 malých (SP) gramofónových platniach hudobného vydavateľstva OPUS, ďalšie na magnetofónových kazetách a kompaktných diskoch vydavateľstva Slovenského rozhlasu. (Aj po odchode Ondreja Demu do dôchodku cyklus pokračuje, prevzal ho po ňom autor nekrológu Samo Smetana a neskôr Marián Minárik.)

Koncom 60. rokov pracovníci redakcie ľudovej hudby cítili potrebu zlepšiť

technickú, ale aj umeleckú kvalitu folklórnych nahrávok. Ondrej Demo, inšpirovaný súťažnými filmovými festivalmi, ktoré strhávali pozornosť verejnosti na kinematografiu, predložil koncept medzinárodnej rozhlasovej súťaže nahrávok folklórnej hudby Prix de musique folklorique de Radio Bratislava. Jeho návrh padol na úrodnú pôdu a vďaka dobrej práci celého štábu spolupracovníkov (Adriana Domanská, Ľubo Galko a i.) sa od roku 1970 podarilo úspešne realizovať šesťnásť ročníkov tejto prestížnej súťaže. Zúčastnilo sa na nej spolu päťdesiat päť rozhlasových staníc, vrátane viacerých západoeurópskych. Účastníci prispeli 1627 súťažnými nahrávkami, ktoré sú súčasťou archívu RTVS a dodnes príležitostne obohacujú vysielanie folklórnej hudby, a to nielen u nás, ale v celej Európe.

Aj pod vplyvom Prix de musique folklorique Ondrej Demo koncom 70. rokov pochopil, že koncept muzikantsky síce kvalitných, ale úzko štýlovo zameraných profesionálnych rozhlasových kapiel je prekonaný. Nedokázali interpretovať folklórny materiál s precíznym poznaním regionálnych štýlov na jednej strane a s umeleckým nadhľadom potrebným na interpretáciu vyšších štýlizácií a kompozícií skladateľov na strane druhej. A tak v polovici 70. rokov, inšpirovaný moravským BROLN-om, predložil návrh na založenie nového profesionálneho telesa veľkosti komorného orchestra, doplnené o hráčov na špecifické nástroje ľudovej hudby (cimbál, píšťalky, fujary atď.), ktoré by dokázalo plniť zmenené požiadavky vysielania. Projekt sa podarilo presadiť a v roku 1976 bol založený štrnásťčlenný Orchester ľudových nástrojov Československého rozhlasu v Bratislave (OLUN), ktorého sa Ondrej Demo stal umeleckým vedúcim. Počas svojho štyridsaťročného pôsobenia OLUN realizoval viac ako 3000 štúdiových nahrávok, ktoré sa stali základom folklórneho vysielania v rozhlase, a stovky verejných koncertov doma i v zahraničí. Naplnením Demovej

konceptie bola aj spolupráca OLUN-u s najlepšimi spevákmi jednotlivých rázovitých oblastí Slovenska – nositeľmi špecifických regionálnych a lokálnych speváckych štýlov.

Popri redakčnej práci v rozhlase bol Ondrej Demo aj plodným autorom úprav folklórnej hudby pre OLUN a iné telesá, najmä pre spevácku skupinu a zbor Lúčnice, spevácke skupiny Vajana, Povoja a Rodokmeň. Na hudobné spracovanie si vyberal piesne a inštrumentálne melódie najmä z vlastných výskumov a terénnych nahrávok. Počet jeho partitúr dosahuje úctyhodné číslo 130.

Jednotlivé skladby vyšli na viacerých albumoch OLUN-u a iných telies, ale aj samostatne na dvoch profilových CD nosičoch s názvom *Z mojej Klenotnice 1 a 2*.

Počas svojho plodného života vydal päť zbierok ľudových piesní, je autorom odbornej publikácie *Folklórna hudba v rozhlase na Slovensku. Hlavné historicko-vývojové, dramaturgické a koncepcné aspekty* (Matica slovenská 1996), ktorá je kľúčovým zdrojom informácií pri práci s rozhlasovým archívom nahrávok ľudovej hudby a k chápaniu vývinu vysielania ľudovej hudby na Slovensku, ďalej etnomuzikologických štúdií v monografiách Vajnôr, Myjavy, Cífera a Branova a množstva príspevkov v odborných periodikách. Venoval sa aj scenáristickej práci, vytvoril štyridsať televíznych filmov z oblasti tradičnej ľudovej kultúry, napísal množstvo populárno-náučných článkov do novín a časopisov.

Hodno spomenúť aspoň v stručnosti aj Demovu činnosť zbormajstra, ktorej sa začal naplno venovať až po odchode do dôchodku. Podľa vlastných slov sa konečne začal cítiť ako slobodný umelec – a naozaj, jeho tvorivá aktivita v tomto období vyvrcholila. Veľa komponoval a venoval sa aj interpretačnému umeniu. Dvadsať rokov viedol vajnorský spevácky zbor Jána Pavla II., ktorého najväčším úspechom boli koncertné vystúpenia v Ríme s audienciou u svätého Otca v roku 2000 a s prezentáciou CD-albumu *Resonantia Tatrae* v roku 2009.

Na dôchodku sa Ondrej Demo naplno zapojil aj do organizátorskej práce Spolku hudobného folklóru pri Slovenskej hudobnej únii, ktorého bol od roku 1995 predsedom. Zaslúžil sa o realizáciu mnohých koncertov a podujatí najmä v spolupráci so Slovenským rozhlasom (napr. veľké vianočné koncerty, súťaž o cenu Janky Guzovej, prehliadky bratislavských spevákov a inštrumentalistov, odborné semináre a desiatky koncertov folklórnej hudby).

Neuveriteľne široký záber, neuveriteľné množstvo práce.

Ondrej Demo sa zapísal do histórie zachovávaní a znovu-objavovania slovenských hudobných folklórnych tradícií viac ako ktokoľvek iný a bude folkloristickej obci, aj mne osobne, veľmi chýbať. Česť jeho pamiatke!

*Samuel Smetana
(Bratislava)*

ZA EVOU KILIANOVOU

Zprávu o odchodu Evy Kilianové (17. 5. 1930 – 13. 7. 2020) jsme se zpožděním zachytili v srpnovém čísle Zpravodaje Maloměřic a Obřan (2020). Editorka lidové prózy odešla v tichosti tak, jak žila už několik let v ústraní v Brně-Obřanech na břehu řeky Svitavy. Její osobnost a knižní publikace, se kterými je její jméno spojeno, je známá především čtenářům moravských pohádek a pověstí. Eva Kilianová měla literární nadání a humor, který měl zázemí v rodině jejího otce, JUDr. Bohuslava Kiliana (1892–1942), dnes už málo známého brněnského znalce umění, novináře a vydavatele kulturních a společenských časopisů Salon a Měsíc. Z této rodiny pocházel také její bratranec, spisovatel Bohumil Hrabal, s nímž trávila mnohé volné chvíle a prázdniny v dětství. Schopnost vyprávět dal oběma do vínku právě její společenský a mezi mnohými umělci oblíbený otec.

Eva Kilianová vystudovala filozofii a biologii na filozofické fakultě v Brně, dva roky učila na osmileté základní škole v Karvině a poté byla přijata v roce 1955 do Historického ústavu ČSAV v Brně, kde pracovala jako administrativní síla. V roce 1970 strávila tři dny ve vyšetřovací vazbě kvůli ilegální činnosti a spolupráci se skupinou MUDr. Milana Šilhana. V roce 1970 jí tehdejší ředitel HÚ ČSAV neprodloužil pracovní smlouvu. Jako politicky neangažovaná osoba našla poté práci v podniku Lachema a od roku 1982 pracovala necelých šest let v Ústavu sociální péče pro tělesně postiženou mládež v Brně Na Kociánce. Po roce 1989 byla iniciativní v Sokole v Brně-Obřanech a Maloměřicích a angažovala se mj. v soudních jednáních, v nichž zdejší spolek usiloval o navrácení majetku.

Díky mezilidským kontaktům a fyzické blízkosti pracovišť Historického ústavu a někdejšího Ústavu pro etno-

grafii a folkloristiku ČSAV v Brně (dnes Etnologický ústav AV ČR) začala Eva Kilianová v 60. letech věnovat pozornost záznamům slovesného folkloru uloženým ve sbírkových fondech ÚEF ČSAV. Literární adaptace pohádek, pověstí a malých folklorních žánrů připravovala k vydání nejprve s Oldřichem Sirovátkou a později samostatně. Všechny její edice jsou zpracovány odborným způsobem, doprovází je soupis použité literatury a pramenů i ediční poznámka osvětlující její práci s texty. Publikace jsou určeny především dětem a doprovázejí je charakteristické ilustrace předních soudobých výtvarníků – Aloise Mikulky, Jiřího Hadlače, Milana Zezuly, Antonína Strnadla, Zdeny Tábořské, Vlasty Baránkové ad. Nakladatelsky spolupracovala Eva Kilianová s brněnským Blokem, ostravským Profilem a také s pražským Albatrosem. Její úpravy folklorních vydání se vyznačují velkým respektem k pramenům. Při práci byla vedena sna-

Společně foto pracovníků Historického ústavu ČSAV a někdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (konec 50. let 20. století) – zleva shora Václav Peša, Jiří Jirásek, Josef Vytiska, Jaroslav Mezník, Ludmila Vítková, Eva Kilianová, Jaroslav Marek, Oldřich Sirovátka, Jaroslav Štika. Foto: Etnologický ústav AV ČR, detašované pracoviště Brno

hou o zachování vypravěčského stylu i charakteru nářečí. Nepracovala podle šablony a snažila se upravovat texty tak, aby byly poutavé pro dětského čtenáře druhé poloviny 20. století.

Eva Kilianová po sobě zanechala výsledek ediční a literární činnosti, které ovlivnily vkus i zájem o pohádky a pověsti mnohých dětských čtenářů nejméně po tři desetiletí. V roce 2017 jí byla věnována výstava v Moravské zemské knihovně v rámci cyklu Oči Brna.

Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)

Edice slovesného folkloru Evy Kilianové:

Na Veverí devět věží. Pověsti z Brněnska. Brno: Blok, 1962 (s O. Sirovátkou).

Zvonová studna. Pověsti z Dražanské vysočiny. Brno: Krajské nakladatelství, 1964 (s O. Sirovátkou).

Šulová, Anežka: *Obr na Šošole. Pověsti ze severní Moravy.* Z rukopisů sběratelky vybrala, uspořádala, přepracovala a poznámku napsala E. Kilianová. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1964.

Čarovné ovoce. Moravské lidové pohádky. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1965. Druhé vydání Praha: Albatros, 1982 (s O. Sirovátkou).

Čertova tanečnice. Pověsti ze západní Moravy. Brno: Blok, 1968 (s O. Sirovátkou).

Vrba, Josef: *Mlsný hastrman. Pověsti a vyprávění z Hané a Malé Hané.* Ostrava: Profil, 1970.

Král moravských vodníků. Pověsti z Horácka a Podhorácka. Brno: Blok, 1974 (s O. Sirovátkou).

Chlapci v Zelené hoře. Lidové pověsti z Valašska. Brno: Blok, 1978.

Ovčák v Radhošti. Brno: Blok, 1978; druhé vydání 1983.

Cyril Hykel: *O pokladech na Kotouči. Pohádky a pověsti ze Štramberka a okolí.* Přepracovala a poznámku napsala E. Kilianová. Ostrava: Profil, 1980.

O stříbrné podkově. Pověsti z jižní a jihozápadní Moravy. Brno: Blok, 1986.

Obří pantofle. Pověsti z Moravy. Ostrava: Profil, 1988.

ÚSPĚŠNÉ HLEDÁNÍ IDENTITY, ODKAZ TONIHO DIESSLA FRANTIŠKOVÝM LÁZNÍM

Chebsko, rázovitý kraj v minulosti i dnes. Pohraničí uprostřed Evropy. Venkov v minulosti s „egerlandskými“ (chebskými) sedláky. A zde uprostřed Františkovy Lázně, známé už od 15. století svými léčebnými prameny. Patří dodnes k nejpůvabnějším českým lázním díky přetrvávající atmosféře biedermeieru. Evropský svět lázeňských kolonád jako protiváha chebského venkova – stav, který lze spolu s H. Bausingerem označit jako „trvání ve změně“. Dějinné události, především dvě světové války a jejich důsledky, Chebsko a jeho obyvatelé nestrvalo poznamenaly. Před pětasedmdesáti lety začalo organizované nucené vysídlení Němců, v prvních poválečných měsících provázené mnohde krveprolitím, později vystřídané „spofadanější“ fází probíhající pod mezinárodním dohledem. A právě zde začíná výstavní příběh *Úspěšné hledání identity, odkaz Toniho Diessla Františkovým Lázním* v Městském muzeu ve Františkových Lázních (původní termín konání 16. 8. – 3. 11. 2019, prodloužení 18. 8. 2020 –

Listina čestného občana Františkových Lázní pro Dr. Josefa Diessla, prastrýce donátora. Foto Václava Simeonová 2019

15. 5. 2021) – příběh s hlubokými regionálními kořeny a dosud málo poznanými osobními vazbami.

Životní cesty Toniho Diessela odrážejí pohnuté dějiny regionu. Jeho otec byl v roce 1944 povolán do vojenské služby, v závěru války padl v Dijonu do francouzského zajetí, kde na podzim 1945 zemřel. Toni s matkou a její rodinou spolu s ostatními sudetskými Němci opustili na podzim 1945 Františkovy Lázně. S pomocí americké armády se jim podařilo dostat do Bavorska, kde nejprve žili v malém lázeňském městečku Bad Berneck, než se přestěhovali do Bambergu. Po smrti matky převzal Toni *rodinnou paměť* v podobě věcí, které jeho otec převezl do Německa ještě před válkou. Proto můžeme obdivovat takové množství předmětů, jež by nebylo možné legálně vzít s sebou v roce 1945 – povoleno bylo pouze tisíc marek a 50 kg do zavazadla. Otec Toniho Josef Anton Diessl vystudoval strojní inženýrství v Praze, v roce 1938 odešel z Františkových Lázní za prací do Aschaffenburgu. Byly to právě tyto předměty, které upevnilly vazbu Toniho Diessla k oblasti původu jeho předků, k Chebsku. V 60. letech minulého století začal jezdit do Františkových Lázní, šel po stopách své rodiny, zajímal se o historii spjatou s předky. Počátkem 90. let jeho cesty na Chebsko, ale i dál do Čech zintenzivněly. Seznámil se s chebskými archiváři a muzejníky, začal s nimi spolupracovat a příběh jeho rodiny se stal součástí projektu orální historie Chebska. Nejvíce se osudu jeho rodiny věnoval tehdejší ředitel chebského archivu Jaromír Boháč.

Vystavené předměty dokazují, jak důležitá je materializovaná paměť jednotlivců spjatá s příběhy regionu. Na výstavě jsou shromážděny nejen rodinné fotografie předků Toniho Diessla, významných lázeňských lékařů a hoteliérů, kteří do Františkových Lázní přišli z Lokte, ale i cínové nádobí, sklo, porcelán, svícný, knihy, vyznamenání, čestná občanství, medaile, tradiční oděv a zápisy dochovaných zvyků. Přáním Toniho

Diessla (celým jménem Anton Hannes Diessl, narozen v Chebu roku 1942, zemřel v Röhrmoos v roce 2017) bylo, aby se předměty spojené s pamětí jeho rodiny vrátily zpět na místo původu. Díky jeho velkorysému daru se artefakty měly stát součástí sbírkového fondu františkolázeňského muzea. K tomu došlo pod profesionálním dohledem etnografky Ulrike Zischky, dlouholeté kurátorky Městského muzea v Mnichově, jejíž rodina také pochází z Františkových Lázní. V rámci expozice se osudy obou rodin protnul, neboť film z františkolázeňských národopisných slavností v roce 1936 natočil Ulrichin otec – amatérský filmař a městský praktický lékař Anton Zischka.

Výstava prezentuje příběh předmětů, které po roce 1945 získávají v souvislosti s nuceným vystěhováním rodiny Toniho Diessla silnější emoční náboj a ve druhém domově v Německu jsou vzpomínkou na zidealizovaná místa dětství a rodinného zázemí. Doklady bývalého každodenního života „na druhé straně hranice“ nejsou jen historickou cenností, ale především se stávají „pamětním a duševním zavazadlem“. Toto „zavazadlo“ je dnes zpět, sice v muzeální podobě, ale „doma“, s přidanou hodnotou emoce intimních zážitků, vzpomínek a s vazbou na původní domov.

Předměty nejen z pohledu matérie a historické hodnoty, ale i jako součást rodinné paměti budou nadále připomínat původ Toniho Diessela a jeho předků. Z pohledu muzejního kurátora se navíc jedná o velmi cenný historický soubor, včetně příběhů jednotlivých předmětů, v němž vyniká ojedinělý doklad zdejšího řemesla např. v podobě cínového talíře s rytinou chebské svatby. V několika případech jde naopak ze sbírkotvorného hlediska o bezvýznamné doklady, které však v očích vlastníka, tj. rodiny Diesslových, nabyly mimořádné památeční hodnoty. Dokazují, jak důležitá je materializovaná paměť spjatá s příběhy jednotlivce.

Výstavní projekt Městského muzea ve Františkových Lázních interpretuje jeden lidský příběh s širším rodinným

zázemím, který je součástí dějin 20. století. Nejde jen o příběh života jedné rodiny v jeho velmi zdánlivé osobnostní nicotnosti, nýbrž o součást globální poválečné historie střední Evropy. Přínosem celého příběhu je i vnímání života předmětů tzv. z druhé strany, tedy jejich významu pro rodinu, která s nimi byla sžita více než dvě století. Toni Diessel se otevřel širší veřejnosti se svým ojedinělým příběhem a zasloužil se o navrácení identity regionu. Příběh široké rodiny s konkrétními paměťovými doklady a jejich mikropříběhy významně obohacuje v posledních letech aktivní bádání historie nuceného vysídlení českých Němců. Výstavu bude možné ještě zhlédnout na podzim 2021 v rámci přeshraniční spolupráce františkolázeňského muzea v německém Muzeu Smrčin ve Wunsiedlu (<http://www.fichtegebirgsmuseum.de>).

*Eva Dittertová
(Náprstkovo muzeum asijských,
afrických a amerických kultur)*

*Instalace „selského ambiente“, jaké pro své hosty kdysi nabízel rodinný hotel „Hygiea“ ve Františkových Lázních.
Foto Václava Simeonová 2019*

ZPRÁVA O PROJEKTU ČESKÉHO ROZHLASU FOLKLOR V REGIONECH V LETECH 2018–2019 – 2. ČÁST (MORAVA A SLEZSKO)

V roce 2017 iniciovalo Centrum výroby Českého rozhlasu vznik projektu *Folklor v regionech*, který od následujícího roku umožnil v rámci této instituce alespoň částečné obnovení dokumentace projevů a proměn tradiční lidové hudby v českých zemích, jejich výrazných nositelů, hudebních a pěveckých osobností a souborů. K dramaturgické spolupráci byli původně osloveni někdejší moderátoři a autoři pořadu *Folklorní notování* Magdalena Múčková, Jan Rokyta a Zdeněk Vejvoda, které postupně doplnili další pověření redaktorů z regionů. Následující přehled výsledků prvních dvou let projektu v produkci Českého rozhlasu Brno a Ostrava navazuje na zprávu týkající se českých regionálních studií (NR 4/2020, s. 339–340).

Český rozhlas Brno

Lidová hudba byla důležitou součástí vysílání brněnského rozhlasu od jeho úplných počátků, zejména díky působení Karla Vetterla, Vladimíra Úlehly a Františka Karla Zemana. Již ve 30. letech 20. století věnovali pozornost propagaci a popularizaci folkloru v jeho autentické i stylizované podobě. Tehdejší Radiojournal tak posluchačům představil hlasy např. Boženy Šebetovské, Jožky Severina, Antoše Frolky ml. a dalších. V roce 1946 Jiří Štuchal a Vladimír Úlehla nechyběli s rozhlasovou technikou na prvních strážnických slavnostech, a tak 30. června 1946 založili dosud trvající tradici každoročních festivalových přenosů. Se zadáním interpretovat ve vysílání moravskou lidovou hudbu na profesionální úrovni vznikl v únoru 1952 Brněnský rozhlasový orchestr lidových nástrojů (BROLN). U jeho zrodu stál a prvním uměleckým vedoucím byl Jaroslav Jurašek. Také zásluhou hudebních redaktorů Antonína Jančíka a později Jaromíra

Nečase měl folklor v rámci brněnského rozhlasu prioritu a od 50. let byl budován unikátní hudební archiv jednak nahrávek BROLNu s jeho pěveckými i instrumentálními sólisty, jednak vybraných amatérských těles a sólistů z různých moravských regionů. Po zrušení BROLNu jako rozhlasového tělesa v roce 1993 došlo bohužel v Brně k úplnému útlumu dokumentační práce i umělecké tvorby v této oblasti.

I pro brněnské studio tak účast v projektu *Folklor v regionech* znamenala příležitost navázat na dlouholetou tradici. K dramaturgické a produkční spolupráci byla oslovena Magdalena Můčková. V téže době, v letech 2017–2018, bohužel zároveň pobíhala první etapa rekonstrukce budovy brněnského rozhlasu v Beethovenově ulici, která se dotkla i studia VII, jediného zdejšího prostoru, který je alespoň zčásti vhodný pro záznam hudby. Absence vlastních nahrávacích prostor se do značné míry projevila na zvukové podobě některých brněnských snímků prvního ročníku projektu v roce 2018.

Do Divadla na Orlí / Hudebně-dramatické laboratoře JAMU byl v polovině září pozván Mužský sbor z Hrubé Vrbky. Tradiční horňácký zpěvní projev v osmi písních či písňových sadách provedených a cappella zaznamenal za asistence mistra zvuku Waltera Rienta hudební režisér Tomáš Řezníček. Zrekonstruované studio VII brněnského rozhlasu přivítalo na konci října Cimbálovou muziku Mladí Burčáci z Míkovic. Hudební režisér Milan Vidlák se zvukovým mistrem Michalem Zelinkou zaznamenali 37 minut hudebně-pěveckého projevu těchto interpretů regionálního hudebního folkloru Uherskohradištska, vycházejícího především z repertoáru jejich předchůdců – CM Burčáci. V témže prostoru byl na sklonku roku zaznamenán aktuální repertoár muziky Pramíněk z Jihlavy. Po více než 45 letech tak vznikl zvukový dokument současné prezentace lidové hudby z Horácka. Za zmínku stojí především generační oživení tzv. skřipácké muziky. Záznam zahrnuje instrumentální *Beranovské skřipácké tuše* či písně z repertoáru M. Havrdové z Velkého Beranova,

zapsané v roce 1956. Mistrem zvuku byl Lukáš Dolejší.

V roce 2019 na projektu *Folklor v regionech* s Magdalenou Můčkovou spolupracovali externí dramaturgyně Kateřina Kovaříková a tehdejší rozhlasový redaktor Petr Mička. V dramaturgii a hudební režii M. Můčkové byly ve spolupráci se zvukovým mistrem Michalem Zelinkou natočeny dvě kolekce nahrávek. V březnu v brněnském studiu za doprovodu CM Lália z Velkých Bílovic debutoval zpěvák mimořádného hlasového fondu i témbu Tomáš Koláček. Vznikl tak záznam projevu výborné mladé kapely a nadaného pěveckého sólisty. Je namístě dodat, že další z nahrávek T. Koláčka (tentokrát s klavíristou Drahoslavem Bangem), jež vznikla v přímé názvnosti na projekt *Folklor v regionech*, byla – po mnohaleté absenci snímků Českého rozhlasu Brno – nominována do mezinárodní soutěže Grand Prix Svetozára Stračina. Projekt byl zároveň impulzem k přípravě Koláčkova debutového CD.

V říjnu téhož roku se v evangelickém kostele v Javorníku nad Veličkou uskutečnilo natáčení dvanácti lidových duchovních písní, tedy žánru, jemuž rozhlasem z ideologických důvodů nebyla před rokem 1989 věnována pozornost. Pod režijním vedením M. Můčkové oživil horňáckí zpěváci Petr Galečka a Petr Chovanec záznamy z tzv. třetí sbírky Františka Bartoše, kterou známý dialektolog a národopisec připravil společně s Leošem Janáčkem. V podání Jiřího Miškeřika byly zachyceny tři dosud živé písně z evangelických kancionálů, dva rozdílné nápěvy novoročních zpěvů z kancionálu luteránského kněze Tobiáše Zázvorky Lipenského (1620) a pohřební píseň z kancionálu Jana Theofila Elsnera (1753). Snímky zpěvu a capella obohatila interpretace dvou písní z posledně jmenovaného zpěvníku v podání Jany Sovišové s nevšedně poučeným varhanním doprovodem jejího jedenáctiletého syna. Duchovní písně z Božanova kancionálu *Slaviček rajský*, které byly ještě na začátku 20. století hudební

Mužský sbor Spinek ze Vnorov při natáčení v evangelickém kostele v Hrubé Vrbce.
Foto Magdalena Můčková 2019

součástí liturgie v obci Vnorovy na Strážnicku (v letech 1906–1911 je zapsal sběratel Hynek Bím a část z nich společně s Františkou Kyselkovou zachytil fonograficky), nastudoval mužský a ženský sbor folklorního souboru Spinek z Vnorov. Zvukovým mistrem celé kolekce duchovních písní byl M. Zelinka. Jako ocenění kvality snímků lze jistě chápat fakt, že právě jedna z natočených horňáckých lidových duchovních písní byla rovněž nominována do soutěže Grand Prix Svezotára Stračinu.

Pod dramaturgickým a režijním vedením Kateřiny Kovaříkové byla realizována dvě natáčení. V červnu 2019 se podařilo zachytit jednoho z posledních kontinuálních pokračovatelů gajdošské tradice na Moravě, rodinnou kapelu manželů Lýdie a Bohumila Gabrhelových a jejich syna Jiřího ze Starého Hrozenkova, kteří vystupují jako Gajdoši z Kopanic. Mistrem zvuku byl i tentokrát M. Zelinka. V září 2019 pak natáčela v brněnském studiu Českého rozhlasu pod dohledem zvukového mistra Lukáše Dolejšího zlínská CM Valašského souboru Kašava s primáškou Kateřinou Dlabajovou. Zaměřila se na hudební úpravy dlouholetého primáše a uměleckého vedoucího první souborové muziky Antonína Bařinky. Zaznamenan byl pěvecký projev sólistů Jany Kolářové, Alberta Vyoralu a Adama Mlýnka.

V prosinci 2019 pak na obě natáčení navázal – v dramaturgické a produkční gesci Petra Mičky – pátý plánovaný projekt brněnské stanice, dokumentace aktuálního repertoáru CM Olšava z Uherského Brodu.

Český rozhlas Ostrava

Produkce dokumentárních snímků lidové hudby i nahrávek jejích hudebních úprav má dlouholetou tradici také v Českém rozhlase Ostrava. Její počátky spadají do 30. let a jsou spojeny s osobnostmi Josefa Vochaly a především Františka Karla Zemana, který zde navázal na své dřívější aktivity v brněnském Radiojournalu. S vlastivědným pracovníkem Milošem Kulišťákem a jeho národopisnou skupi-

nou vytvořil desítky rozhlasových zvykoslavných pásem. Nová etapa folklorního vysílání z Ostravy je spojena se jménem muzikologa a hudebního redaktora Ivo Stolařka, který se po svém návratu z vojenské služby na podzim 1948 výrazně zasadil o vysílání lidové hudby jak v podání tradičních nositelů, tak nově vzniklých folklorních souborů. Byl mj. dramaturgem nácvikových rozhlasových půlhodin z cyklu *Zpěvem k srdci*, v jejichž rámci se v červnu 1949 za doprovodu CM Vsacan poprvé rozhlasovým posluchačům představila tehdy devatenáctiletá Jarmila Šuláková. Po Stolařkově odchodu z rozhlasu pokračovali v intencích jím započaté práce hudební redaktori Věra Šejvlová a Jaromír Dadák, později i Jaromír Gelnar a Jan Rokyta (st.). Jimi realizované nahrávky autentických vokálních a instrumentálních projevů z folklorních oblastí Valašska, Lašska, Opavského a Těšínského Slezska i ze slovenské oblasti tzv. Horných Kysuc mají nenahraditelnou dokumentární hodnotu a dodnes tvoří základ hudebního archivu Českého rozhlasu Ostrava. Pro potřeby studiové

práce vznikl na konci 50. let soubor Dymák, který se později pod vedením Jaromíra Dadáka transformoval na Malou muziku Československého rozhlasu Ondraš a natáčel až do roku 1980. V období let 1972–1996 plnila funkci rozhlasového tělesa ostravská CM Technik s uměleckým vedoucím a hudebním redaktorem Janem Rokytou. V těchto letech vznikl mimo jiné rozsáhlý zvukový fond nahrávek předních valašských zpěváků Jarmily Šulákové a Josefa Laži, ale i dalších sólistů a muzik (nejen) z tehdejšího Severomoravského kraje. Po změnách koncepce Českého rozhlasu byla v ostravském studiu (podobně jako v ostatních regionálních stanicích) tzv. folklorní prvovýroba ukončena v roce 1996.

Novou příležitost k opětovnému natáčení snímků lidové hudby v Ostravě po dvaadvacetiletém období stagnace přinesl teprve *Folklor v regionech*. V roce 2018 byly v dramaturgii a produkci externího redaktora Českého rozhlasu Jana Rokyty (ml.), za spolupráce mistra zvuku Aleše Hubera, natočeny tři studiové projekty.

Pěvecká skupina BLAženky ze Vsetína za cimbalového doprovodu Jana Rokyty při natáčení v ostravském rozhlasovém studiu. Foto Klára Blažková 2019

Zaznamenan byl hudební a pěvecký projev rodiny Kachlovy z Bohumína. Natáčení se kromě rodičů, houslistů Barbory a Martina Kachlových, a jejich dcer, zpěvaček Terezy a Veroniky, zúčastnili další zkušení hudebníci z ostravských cimbálových muzik. Rodina Kachlova se v posledních letech stále více prosazuje jako přední nositel hudební tradice a folklorem inspirované tvorby v regionu Těšínského Slezska. Manželé Kachlovi získali jako houslisté zkušenosti ve folklorních muzikách i v Janáčkově filharmonii Ostrava, Tereza a Veronika jsou několikanásobnými laureátkami celostátní dětské soutěže ve zpěvu lidových písní Zpěvaček a rovněž hrají na několik hudebních nástrojů. Jejich společné muzicírování je příkladem generačního předávání. V jejich podání byly natočeny halekačky, milostné a svatební písně z okolí Bohumína či z horské části Těšínského Slezska.

Zachycen byl rovněž pozoruhodný vokální a (multi)instrumentální výkon Mariana Friedla, který si ke spolupráci pozval zpěváky a instrumentalisty z Lašska a Valašska, zejména Ludmilu Vaškovou, Kláru Blažkovou, Radomíra Golase a Pavla Ptáčka či několikanásobnou laureátku celostátního kola soutěže Zpěvaček Sáru Kokešovou. Velká část jejich nahrávek lyrických, milostných i zbojnických písní byla následně vydána na profilovém CD *Beskydská odysea* (Indies Scope 2019).

Třetí projekt se týkal dvou výrazných pěveckých interpretů, někdejších finalistek celostátních kol české a slovenské soutěže v dětském lidovém zpěvu (Zpěvaček a Slávik) Denisy Kopačkové a Kláry Blažkové. Obě jsou dnes sólistkami významných folklorních těles: Blažková vystupuje s BROLNem i Ensemble FLAIR, Kopačková donedávna spolupracovala se S'LUKem. Oproti jejich běžné produkci zde byly využity technické možnosti moderního rozhlasového studia, zejména mnohonásobných playbacků a pokročilé postprodukce a capella výkonů obou zpěvaček. Výsledné vysoce stylizované snímky symbolizují propoje-

ní moravsko-slovenského lidového zpěvu. Jde o nahrávky písní pasteveckých a milostných, ale zejména o autorskou „stereofonní multivokální kompozici“ *Jánské*, která následně – díky autorskému a realizačnímu tandemu J. Rokyty a A. Hubera – získala cenu za nejlepší technické zpracování nahrávky v mezinárodní soutěži rozhlasových snímků Grand Prix Svetozára Stračinu 2019.

V témže roce se v Ostravě k projektu *Folklor v regionech* vedle Jana Rokyty připojil hudební redaktor Zdeněk Tofel, zvukovým mistrem všech projektů byl opět A. Huber.

J. Rokyta navázal na úspěšnou spolupráci z roku 2018 a uskutečnil natáčení profilového repertoáru Pěvecké skupiny BLAženky ze Vsetína, zejména písní z Valašska i několika slovenských regionů (Myjava, Liptov, Abov, Zemplín, Šariš). Soubor natočil celkem 45 minut písní, z toho necelou polovinu za doprovodu Ensemble FLAIR a Mariana Friedla hrajícího na lidové píšťaly. Nahrávky byly v témže roce publikovány na profilovém CD *Prvý raz!* (Indies Happy Trails 2019). Záznamy vokálních a instrumentálních kreačí Mariana Friedla v roce 2019 pokračovaly písněmi z Lašska, Valašska a Těšínského Slezska, a to opět za asistence zpěváků a instrumentalistů různých generací. J. Rokyta rovněž dramaturgicky připravil a jako hudební režisér ve studiu realizoval hudební vizitku Pustkovy cimbálové muziky z Kozlovic. Kapela pod vedením primáše a zpěváka Jana Pustky natočila 25 minut svého repertoáru, především písně a tance z laško-valašského pomezí, z okolí Kozlovic, Hukvald a Frenštátu. Doménou kapely je výborně zpívající sbor muzikantů a přesvědčivý, regionálně stylově ukotvený instrumentální výkon.

Dokumentární i uměleckou hodnotu má rovněž Rokytyův záznam společného projektu Ženské folklorní skupiny Turzovanka a proslulé slovenské zpěvačky Heleny Zahradníkové. Nahrávky reflektují současný stav, způsoby prezentace a úroveň lidového zpěvu v oblasti Hor-

ných Kysuc. Výkon H. Zahradníkové je vzhledem k jejímu věku (v době nahrávky 71 let) mimořádný. Turzovanka svým autentickým stylem navazuje na tamní tradici ženského sborového zpěvu, a snímky tak lze považovat za pokračování dokumentační práce Československého rozhlasu Ostrava, kterou v letech 1950–1970 v regionu odvedli hudební redaktori Věra Šejdlová, Jaromír Dadák, Jaromír Gelnar a Jan Rokyta st. Cenné je i zvukové zachycení vzpomínek H. Zahradníkové na dětská léta strávená v Turzovce.

Pod patronátem Z. Tofela byly v Ostravě realizovány dva projekty. Natáčení kapely Lipka z Jablunkova s primášem a zpěvákem Chrystianem Heczkiem navázalo na dlouholetou tradici dokumentace hudebních sestav goralské muziky. Lipka patří k výrazným interpretům Těšínského Slezska a jejich studiová nahrávka čítá 25 minut standardního regionálního repertoáru, který má punc „goralské“ rázosti a stylové přesvědčivosti. Druhým Tofelovým počinem byl záznam hry Cimbálové muziky Javořina. Valašská kapela z Rožnova pod Radhoštěm pod vedením primášky Drahomíry Klimkové do archivu Českého rozhlasu natočila cca 20 minut jarního a velikonočního repertoáru.

První dva ročníky projektu *Folklor v regionech* představují pro produkci krajských rozhlasových studií v Brně a Ostravě přínos a alespoň částečný návrat k výrobě snímků lidové hudby, jejíž největší rozkvět lze zaznamenat v období 60.–80. let 20. století. Možnost profesionálního zvukového záznamu včetně spolupráce s poučeným realizačním týmem (dramaturg – zvukový mistr – hudební režisér) je bezesporu důležitá pro interprety a jejich další rozvoj. Jak ukazují zkušenosti z minulých desetiletí, rozhlasová práce a praxe také zásadně ovlivňují proměny a způsoby zpracování tradiční lidové hudby i její jevištní a koncertní prezentace.

Za předpokladu promyšlené dramaturgie a kvalitní realizace by si vybraná regionální studia do budoucna jistě zasloužila z Centra výroby Čes-

kého rozhlasu přidělení substanciální finanční částky, která by umožnila kontinuální a kvalitní realizaci projektu. Pohled na sestupný vývoj rozpočtu z let 2018–2020 však bohužel ukazuje spíše opačný trend. Určitě je na místě položit si otázku, zda tak veřejnoprávní médiu v tomto hudebním žánru dobře naplňuje své poslání. Stejně tak by projektu *Folklor v regionech* prospěla každoroční nezávislá evaluace. Stylovost, nadčasová hodnota a urgence záznamu a uchování folklorního materiálu jsou totiž podstatně důležitější než sledování pouhého statistického faktu, kolik minut hudby bylo natočeno za standardní čas jedné rozhlasové frekvence. Doufejme, že tyto podněty vedení Českého rozhlasu zvaží a že se garanti nahrávek lidové hudby v regionálních stanicích nakonec dočkají důstojného rozpočtu na výrobu.

Magdaléna Múčková
Jan Rokyta
Zdeněk Vejvoda

OLGA DANGLOVÁ: ORNAMENT A PŘEDMET. DEKORATIVNA TRADÍCIA NA SLOVENSKU. Bratislava: ÚĽUV, 2019, 411 s.

Ústředí lidové umělecké výroby v Bratislavě vydalo v edici „Tradícia dnes“ publikaci Olgy Danglové, která představuje ojedinělou monografii věnovanou analýze ornamentální a dekorativní stránky výtvarných projevů tvořících charakteristickou součást lidové kultury Slovenska. Osobitá výtvarná tradice slovenského lidového prostředí, označována v minulosti jako lidové umění, vycházela z potřeby prostých lidí zkrášlovat předměty, které je obklopovaly. Příznačným rysem výzdoby se stala ornamentalizace, jíž se vyznačoval dekor na předmětech z různých materiálů a která poznamenala i malířské projevy. Práce se opírá o reprezentativní výběr materiálů pocházejícího ze slovenských i zahraničních muzeí (Bekéscsaba,

Tótkomlós, centrální národopisná muzea v Budapešti, Praze a Vídni). Srozumitelný výklad, v němž se odrážejí autorčiny hluboké odborné znalosti a zkušenosti, ilustruje kvalitní fotografická dokumentace. Publikace vychází v dvojazyčné slovensko-anglické mutaci.

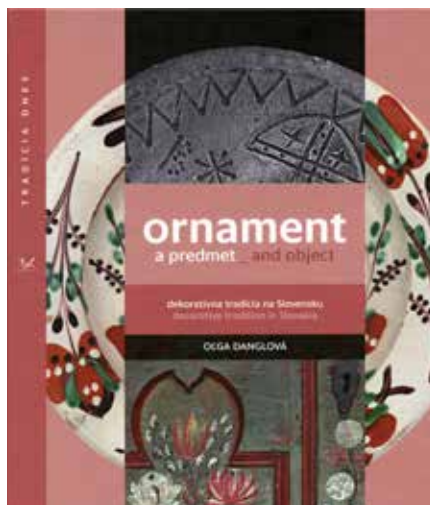
O. Danglová se problematice dekoru věnovala již v předcházející knize *Dekor. Symbol. Dekorativna tradícia na Slovensku a európsky kontext* (Bratislava 2001). V rámci analýzy ornamentální a dekorativní stránky dokladů lidové výtvarné kultury se badatelka pokusila o nástin symbolického aspektu dekoru. Primárně vycházela z jednotlivých druhů dekoru a ornamentiky a sledovala je na širokém spektru předmětů. Nová publikace naopak vychází z jednotlivých skupin materiálních dokladů z období největšího rozkvětu lidové výtvarné kultury v 18.–19. století a všímá si jejich dekorativní výzdoby. Zdobené předměty užitkového i reprezentačního charakteru zastupují bohatý a mnohotvárný svět lidové výtvarné kreativity. Ten byl propojen také s evropskou výtvarnou tradicí a odrážel slohové vlivy, neboť lidové tvůrce přicházeli do styku i s produkty určenými do církevního nebo odlišného sociálního prostředí. Práce je po obsahové stránce rozčleněna do kapitol podle materiálu předmětů

a snaží se zachytit jejich nejvýznamnější projevy. První dvě kapitoly zahrnují zdobené tkaniny a vyšívání textilie, třetí zdobené předměty z kovu a čtvrtá výrobky ze dřeva. Pátý oddíl představuje malovaný nábytek a podmalby na skle a poslední kapitola se věnuje dekorované keramice. Vzhledem k vymezenému rozsahu publikace a sledovanému charakteru dekoru nejsou do ní zařazeny kraslice nebo krajka. Autorka si v rámci jednotlivých kapitol všímá kulturního a společenského kontextu, technické stránky specifických projevů a sleduje faktory, které sehrály důležitou roli při utváření jednotlivých projevů. Některé z nich jsou charakteristické především pro slovenskou lidovou kulturu a na českém území chybějí (zejména předměty pastevců).

První kapitola pojednává o zdobených tkaninách. Autorka se zabývá historickou retrospektivou a využitím tkanin v prostředí slovenské vesnice. Zmiňuje rovněž technologickou stránku, jež podmiňovala jejich výtvarné utváření. Geometrické vzory byly postupně nahrazovány vzory realistickými.

Druhý oddíl je věnován vyšívce, jež měla na Slovensku silnou tradici a rozvíjela se do 20. století. O. Danglová si všímá regionální rozmanitosti a jejich příčin. V 19. století začala být vyšívka nahlížena rovněž jako symbol tzv. národního ducha, dostala se do centra pozornosti a o její pěstování se zasloužily různé společenské organizace. V oděvu venkovských vrstev zaujímala dominantní postavení a její uplatnění vypovídalo o sociálním postavení nositele. Zájem přitahuje vyšívka na reprezentativních textilních nebo doklady ohlasů slohových dekorativních tradic vedoucích k osobitému propojení šlechtické, měšťanské a lidové vyšívky. Samostatný okruh tvoří vyšívka na ložních povlácích a koutních plachtách. Další pasáže se zaměřují na jednotlivé druhy vyšívky a jejich uplatnění, na lokální vyšívkové styly a specifické předměty (vyšívání půlky).

Třetí kapitola se soustředila na dekorativní zdobení kovu. Pozornost je věno-

vána šperku – především mosaznému, reprezentovanému prsteny, spínadly (spinkami), přezkami. K zhotovování kovových ozdob se používalo také stříbro, z něhož byly zhotovovány gombiky, spony, spínadla a brože nebo řetězové pásy, na nichž se často uplatnila technika filigránu. Druhou skupinu předmětů tvoří dekorované kovové předměty spíše praktického rázu – sekerky valašek a fokošů, háčky ovčáckých holí a rukojeti vycházkových holí. Poslední doklady představují oplatnice, na nichž se vyskytují náboženské symboly doplněné ornamentálním dekorem.

Rozsáhlou kapitolu reprezentují dřevěné výrobky. Autorka nejprve představuje prací písky a přeslice, na nichž lze sledovat vývoj řezbářské ornamentiky. V starším období převládá geometrický styl, který pak ustupuje rostlinné ornamentice příležitostně doplněné antropomorfními a zoomorfními prvky. Specifickou skupinu zdobených výrobků ze dřeva zastupují truhly na obilí – súsky. Velká část kapitoly je věnována výtvarným projevům z prostředí pastevců, jež zastupují črpačky, črpačky, formy na sýry a máslo, pastýřské hole a další předměty (přeslice, píšťaly, fujary aj.) zdobené vrubořezem, vyléváním kovem, vybijením, leptáním, plastickou a reliéfní řezbou. Pojednává také o činnosti profesionálních řezbářů, kteří zhotovovali dna vinných sudů či formy na perníky. Někteří se také podíleli na výrobě nábytku (bohatě vyřezávaná opěradla židlí nebo prolamovaná opěradla lavic).

Samostatnou skupinu předmětů tvoří malovaný nábytek a obrazy (podmalby) na skle. Dekorativní malba na nábytku zdobila především stěny truhel, jejichž výrobci působili v městském i vesnickém prostředí. Autorka si všímá povrchové úpravy dřeva, barevnosti, kompozičních schémat. Dalším typem nábytku zdobeným malbou byly skříňe a rohové skříňky, na nichž se opět uplatnila především květinová výzdoba v různých modifikacích. Samostatný obor výtvarné činnosti představovalo malířství na skle zamě-

řené na lidové zakazníky, jež produkovalo obrazy náboženského charakteru. Výtvarný projev se vyvinul do specifické podoby, kterou charakterizovala značná stylizace původních předloh a významné uplatnění ornamentálních prvků. Na Slovensku pracovalo více dílen a v osobě Alexandra Salzmana přetrvávalo do poloviny 20. století.

Poslední kapitola se zabývá zdobou keramikou. Tu zastupují v první řadě hrnčířské výrobky, na nichž se uplatnily plastické formy dekoru spojené s obtáčením předmětu, malovaný dekor geometrického charakteru nebo specifické dekorativní postupy jako mramorování, stříkání nebo trasakování. Malovaná výzdoba se postupně rozšířila o rostlinné, zoomorfní a antropomorfní prvky a nezdávka byla kombinována s plastickým a rytým dekorem. Pro slovenskou lidovou kulturu jsou typické především fajánsy, jež patří k jejím výtvarně nejvýraznějším artefaktům. Počátky západoslovenského džbánkařství jsou spojeny s působením novokřtěnců (habánů). U fajánsů rozhodoval o jejich estetické stránce malířský dekor ve vysokožárných barvách (modré, žluté, zelené a hnědofialové), obohacený v 18. století o červené tóny. Ornamentální a rostlinný dekor původních habánských fajánsů se postupně rozšířil o abstraktní geometrické, zoomorfní, antropomorfní i architektonické prvky, což lze chápat jako vliv dobového uměleckořemeslného vývoje. Na fajánsích se nezdávka objevovaly cechovní symboly, figurální motivy a často sakrální symbolika. Významnou inspirací řemeslných výrobců fajánsů – džbánkařů, se stala holičská manufaktura, jež ovlivnila lidové výrobce tvarem i dekorem svých produktů (srov. převzetí určitého typu květinových motivů a jejich kombinace). Tradiční výroba fajánsů se na Slovensku místy udržela až do počátku 20. století.

O. Danglová se v graficky přitažlivé knize pokusila představit dekor a ornamentiku v slovenské lidové kultuře. Podařilo se jí zachytit její výtvarné bo-

hatství, vyzvednout charakteristické rysy a v odpovídajícím výběru představit nejdůležitější a nejzajímavější projevy. Výpověď je založena na bohaté obrazové dokumentaci vhodně vybraného materiálu. V tomto smyslu nepochybně publikace uspěla. Lze konstatovat, že na rozdíl od dosavadních přehledů tzv. lidového umění poskytuje na dané téma mnohem hlubší pohled. Přesto možná odbornému zájmem trochu chybí teoretické vymezení spektra zájmu a objasnění výběru představených skupin projevů (např. důvod spojení malby na nábytku a podmaleb na skle do jedné kapitoly). V této souvislosti je ovšem možné vzhledem k značnému rozsahu a různorodosti materiálu (srov. předmluvu, s. 7) poukázat na obtížnou teoretickou uchopitelnost sledované problematiky. Navíc ediční řada ÚLUV, v níž publikace vychází, se obrací k široké veřejnosti, již vedle poučení o výtvarných projevech minulosti zamýšlí nabídnout také podněty pro aktuální tvorbu. V každém případě lze monografii O. Danglové zařadit k základním odborným pracím o lidové výtvarné kultuře Slovenska a lidovém výtvarném projevu vůbec. Netradiční formou nabízí fundovaný pohled na trvalé hodnoty národní kulturní tradice. Lze jen litovat, že v českém prostředí srovnatelná publikace zatím chybí.

Alena Kalinová
(Etnografický ústav MZM)

JÁN HLAIVINKA – PETER SALNER (EDS): TÁBOR SMRTI SOBIBOR. DEJINY A ODKAZ. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin, 2019, 262 s.

Prvá veta na obale knihy *Tábor smrti Sobibor. Dejiny a odkaz* uvádza, že publikácia vznikla ako pripomenka 75. výročia povstania väzňov vo vyhladzovacom tábore Sobibor. S najväčšou pravdepodobnosťou v čitateľoch a čitateľkách vy-

volá hneď tri základné otázky: Aký tábor? Aké povstanie? Prečo si ho pripomínať?

Tábor Sobibor fungoval v rokoch 1942 – 1943 a bol vystavaný v Lublinskej oblasti spolu s ďalšími tábormi v rámci Akcie Reinhrad – najväčšej vyhladzovacej akcie organizovanej v rámci holokaustu. Kniha v ôsmych kapitolách predstavuje jeho vznik, fungovanie a zánik. Venuje sa aj problematike toho, ako sa existencia táborov zapísala do kolektívnej pamäte obyvateľov miest a obcí v ich bezprostrednom okolí, i tomu, ako sa nezapísala do slovenskej historickej pamäte. Prvých päť kapitol je z pier domácich a zahraničných historikov a historičiek. Autorom jednej zo zvyšných troch je režisér, ktorý v lublinskej oblasti natáčal dokumentárny film o židovských transportoch. Posledné dve poskytujú rôzne pohľady na spomínanie na holokaust z etnologickej perspektívy.

Úvodná kapitola prináša širší historický kontext zameraný na akciu Reinhrad, v rámci ktorej tábor vznikol. Ozrejmuje dôležité súvislosti pre pochopenie podoby a mechanizmu holokaustu v lublinskej oblasti. Druhá kapitola sa podrobne venuje podobe tábora Sobibor, jeho vzniku, fungovaniu a nakoniec i jeho uzavretiu po úspešnom povstaní väzňov v októbri 1943. Ďalší text prináša pohľad na štruktúru a vedenie tábora. Odhaľuje, kto boli ľudia stojaci za jeho fungovaním, odkiaľ boli verbovaní, aké boli ich motívácie na spoluúčasti vyvražďovania Židov. Nadväzujúca kapitola je dôležitým pohľadom na priebeh súdov s vedúcimi predstaviteľmi Sobiboru po skončení druhej svetovej vojny. Vypovedá o stratégiách vyrovnávania sa s minulosťou na trestnoprávnej úrovni, ale aj o neochote, ktorá ich sprevádzala. Piata kapitola sa podrobne upriamila na tému transportov slovenských Židov, ktorí sa podľa dostupných historických prameňov vo významnej miere dostali práve do get a táborov v lublinskej oblasti.

V ďalšej časti kniha prechádza z tém týkajúcich sa veľkých dejinných udalostí k tým malým. Šiesta kapitola prináša

spomienky tých, ktorí z prahu svojich domov sledovali osudy Židov dovezených s cieľom fyzickej likvidácie. Cez spomínanie pamätníkov z lublinskej oblasti, ktoré boli zaznamenané v rokoch 2000 – 2006 sa kniha postupne dostáva vo svojej štruktúre do súčasnosti a venuje sa otázkam spomínania na holokaust na Slovensku. Predposledná kapitola je venovaná konšpiračným teóriám spojených s popieraním alebo revizionizmom holokaustu v prostredí slovenského internetu. Posledná časť je venovaná premene procesu spomínania na holokaust od povojnového obdobia do súčasnosti. Ukazuje, ako politická atmosféra podmieňuje spomínanie a kolektívnu pamäť, ako bolo mlčanie počas totality po prechode na demokratické zriadenie nahradené rôznymi pozíciami a spôsobmi pripomínania židovských obetí druhej svetovej vojny.

Hlavným prínosom knihy je upriamenie pozornosti na témy, ktoré sú v slovenskej spoločnosti málo reflektované. Autori sa zamerali mimo miesta pamäti,

akými sú tábory Auschwitz-Birkenau a Mauthausen, ktoré sa stali celosvetovými pamätníkmi utrpenia druhej svetovej vojny a holokaustu. Na príklade vybranej oblasti pripomínajú, že tábory predstavovali štandardnú prax zavádzanú na okupovaných územiach. Lublinská oblasť zároveň reprezentuje v kontexte slovenskej histórie zásadný bod, pretože práve sem smerovala veľká časť transportov odchádzajúcich zo slovenského vojnového štátu. Osudy slovenských Židov sa aj vďaka tejto knihe prestanú strácať za hranicami štátu a v celoeurópskom osvietimskom naratíve spomínania.

Vyzdvihnúť treba kvalitnú štruktúru knihy, ktorá z minulosti logicky plynie do súčasnosti, pričom tento prechod nie je postavený na suchej chronológii, ale na upriamení pozornosti na rôzne úrovne problematiky. Na faktografickú históriu približujúcu realitu Sobiboru nadväzujú časti spojené s oficiálnym (súdy) i osobným (spomienky) procesom vyrovnávania sa s minulosťou. Plynulosť tematického prechodu je posilnená aj charakterom textu. Spomienky pamätníkov a pamätníčiek spísané režisérom, ktoré knihu rozširujú o osobnú a emocionálnu rovinu, nie sú klasickou orálnou históriou, ale pripomínajú skôr scenérie. Obrazy prepájajúce minulosť, ľudí, rodiny, objekty („*Tady, v tom dřevě je kulka, co zabila tatínka*“, s. 151) a krajinu („*Pohřbili ji támhle pod tím vysokým stromem u řeky*“, s. 154). Prínosom tejto kapitoly je aj publikovanie fotografií zozbieraných z osobných archívov pamätníkov.

Od osobných spomienok sa kniha dostáva ku kolektívnej a súčasnej problematike. Upriamenie pozornosti na spôsoby, podoby, vývoj a formy spomínania, medzi ktoré svojším spôsobom patrí i popieranie holokaustu a revizionizmus udalostí, je aj dnes dôležitou celospoločenskou témou. Spomínanie ako proces vyrovnávania sa s minulosťou predstavuje dôležitý emancipačný krok pre celú spoločnosť. Kapitola venovaná konšpiračným teóriám o holokauste rozšíreným

na Slovensku ukazuje odvrátenú stranu tohto procesu. Oceniť treba doplnenie spájania tohto fenoménu s krajne pravicovými hodnotami o tie z kraja ľavicového politického spektra, ktoré sú v slovenskej spoločnosti reflektované minimálne. Pohľad na spomínanie podmienené politickým zriadením štátu ukazuje vývoj hovorenia o holokauste v kontexte povojnového vývoja slovenskej spoločnosti. Na proces spomínania je nahliadané z pozície divákov, obetí, páchatelov a záchrancov. Posledné dve kapitoly ukazujú, ako skúsenosť s minulým komunistickým režimom skomplikovala prijímanie minulosti národa, ktorý disponuje slabou historickou pamäťou.

Kvalita knihy je nie len v jej prehľadnej štruktúre a vyváženosti obsahu, ale aj v čitateľsky prístupnom jazyku, čo zvyšuje jej potenciál osloviť aj laickú verejnosť a relevantne naplniť svoj cieľ – prispieť k budovaniu a posilneniu slovenskej historickej pamäte.

Knihy *Tábor smrti Sobibor* vyvoláva otázky na svojom začiatku, jej čítanie postupne prináša odpovede. Po jej prečítaní je citelne naplnenie jej cieľov – priniesť slovenskému publiku vedomosti, ktoré sa bezprostredne týkajú histórie vojnového slovenského štátu a jeho podielu na holokauste.

Eva Šipőczová
(Etnologický ústav AV ČR)

STANISLAV BROUČEK – LUBOMÍR MARTÍNEK: FRANCIE A ČESKÁ IMIGRACE. KULTURA DVOU DOMOVŮ MEZI SVOBODOU A ZODPOVĚDNOSTÍ. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov s. r. o., 2020, 291 s.

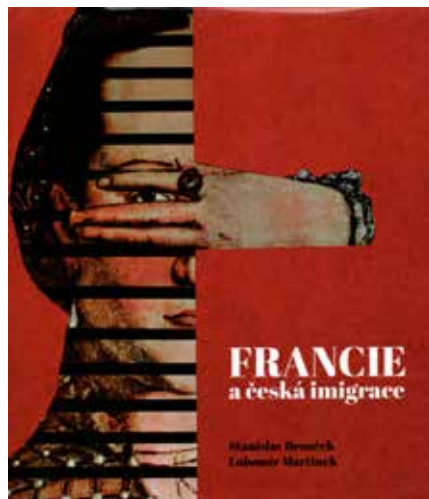
V 20. storočí sa ľudia v strednej Európe museli opakovane vyrovnávať s ekonomickými a politickými krízami, ktoré (priamo či nepriamo) ovplyvnili aj životy obyvateľov Československa. Stačí spomenúť prvú či druhú svetovú vojnu, ná-

stup nacizmu v Nemecku a o necelých pätnásť rokov „víťazný február“ a štyri desaťročia komunistickej moci, 21. august 1968 a následné obdobie normalizácie.

Súčasnici na tieto zmeny – ktoré až príliš často potvrdzovali známu skúsenosť, že každá zmena vedie k horšiemu – reagovali rôzne. K častým riešeniam patrili legálny či nelegálny odchod z domova do krajín, ktoré sľubovali (no nie vždy očakávanie splnili) slobodný, kvalitný a bezpečný život.

Práve fenomén emigrácie všeobecne a imigrácie do Francúzska konkrétne stojí v centre pozornosti autorov. K problematike pristupujú z rôznych zorných uhlov a práve vďaka tomu kniha získala komplexnejší rozmer. Stanislav Brouček sa usiluje o objektívny vedecký pohľad, pričom však netají, že emigrácia mu nebola cudzia ani v osobnom živote: „*Odchod do ciziny a život mimo pôvodný domov se mne dotýkal celoživotně. Od dětství se mi emigrace pletla pod nohy.*“ (s. 13) O stranu ďalej predstavil čitateľovi svoj „predemigrantský sen“: „*Byl to občasný sen, klukovský. Bylo to však nejen to denní pubertální snění, neboť se k tomu přidaly skutečné sny ve spánku. Nevím, kde se to vzalo, ale dlouho se mi opakoval sen, jak kráčím městem*

s výškovými budovami, pověstnými mrakodrapy. Jdu do mírného kopečku a procházím kolem malé budovy, snad kostelíka. Budova je z červených cihel. Malá až titěrná proti okolním budovám. A potom stop, dál už nic, jen na vlas stejný obraz zopakovaný po nějakém čase.“ (s. 14) Chápem tieto pocity, pretože „...v osemdesiatych rokoch som intenzívne uvažoval o emigrácii. Jeden čas som mal pravidelne sny, že z našej pivnice špeciálnym prístrojom (sám som ho vymyslel a tajne vyrobil!), vrtám tunel, ktorým popod Dunaj celá rodina prejde do Rakúska. Tento proces som postupne zdokonaľoval, odstraňoval chyby plánu a prístroja, vyriešil som dokonca problém vykopanej zeminu. Mával som aj sny v nemčine“ (Salner 2020: 83).¹ Možno (no nielen) práve pre túto okolnosť ma recenzovaná kniha intenzívne oslovila. Brouček neskrýva ani osobný vzťah k Francúzsku, jeho histórii, kultúre a súčasnosti. Vo svojej kapitole však nepracuje len s pocitmi, pretože ani na chvíľu nezaprie, že je v prvom rade vedec – etnológ. Opiera sa o materiál, ktorý získal vďaka rozhovorom,² priamemu pozorovaniu, štúdiu českých či francúzskych archívnych materiálov, čerpal však aj z odbornej a memoárovej literatúry či z dobovej tlače. S využitím týchto poznatkov charakterizuje historický vývin odchodov do zahraničia, definuje rozdielne a spoločné znaky utečencov, vysťahovalcov, emigrantov a exulantov (s. 31). Na základe analýzy historických aspektov českej³ emigrácie S. Brouček ilustruje na konkrétnych príkladoch, že každý vysťahovalecký smer má okrem spoločných prvkov vlastné špecifiká (s. 31). Bez ohľadu na konkrétne motívy emigrácie (a donedávna platné ideologické predsudky) vníma krajanov v zahraničí ako neoddeliteľnú súčasť českej spoločnosti a histórie. Neuvažuje preto o nich v dimenziách straty pre pôvodnú krajinu, ale zaujíma ho, čo si uchovali a preniesli (alebo stratili) v novom domove. Ako najdôležitejšie „prostredia pre českú kultúru“ spomína okrem

Prahy aj Viedeň a Paríž. Vzhľadom na zameranie svojho textu sa logicky koncentruje predovšetkým na posledné zo spomenutých miest.

Spoluautorom knihy je Lubomír Martínek, ktorý na rozdiel od Broučka dlhodobo žije vo Francúzsku. Nielen preto tvorí jeho text určitý protipól a doplnok prvej časti. Kým Brouček napriek občasným osobným vsuvkám používa odborný jazyk a štýl, Martínek uprednostnil esejistickú formu a využil voľnosť, ktorú mu táto voľba ponúkla. Zatiaľ čo prvý z autorov ponúka a analyzuje výsledky dlhodobých výskumov, druhý z nich ponúka vlastné zážitky, názory, spomienky a skúsenosti. Využíva nezávislosť na českom prostredí a nevyhýba sa niekedy až drsnému hodnoteniu osôb, udalostí, českých (ale aj francúzskych) dejín i aktuálnej reality. Jeho kapitola je preto iná, z čisto vedeckého hľadiska v mnohom atypická, to však v žiadnom prípade neznamená, že je horšia. Naopak. Zdanlivo nekompatibilné prístupy a postupy sa v tomto prípade vzácné dopĺňajú a pomáhajú čitateľovi získať komplexnejší (určite však nie kompletný) obraz sledovanej problematiky.

Napriek individualizmu sa Martínek nevyhýba zovšeobecňovaniu svojich názorov: „*Odchod se samozřejmě může zvrtnout v osobní neštěstí, i to patří k věci. Cesta může skončit smrtí, lpění na vlasti znechucením. Riziko je nedílnou součástí výpravy do neznáma*“ (s. 127). Historickou skúsenosťou inšpirovaná (a overená) židovská anekdota však Martínekovo tvrdenie relativizuje, pretože ponúka aj opačnú možnosť. Riskantnú „výpravu do neznáma“ nemusí iniciovať len odchod, ale aj rozhodnutie „nezdvihnúť kotvy“ a zostať napriek zmene politických pomerov v pôvodnej vlasti: „*V roku 1935 sa v africkom pralesi stretnú Lewy s Weissom. Obidvaja teperia na chrbte ťažké vaky, obidvaja sú na čele kolóny nosičov. Obrovská radosť, objímanie. – Ako sa máš, čo robíš? – Mám v Alexandrii dielňu na spracovanie slonoviny, a aby som mal lacnejšiu*

surovinu, sám strieľam slonov. A ty? – Ja to mám podobné. V Port Saide vyrábam tašky z krokodílej kože a chodím si sem na ne poľovať. Ozaj, a čo sa stalo s naším starým priateľom Abelesom? – Ach, z toho sa stal dobrodruh. Zostal v Berlíne.“ (Kalina 2019: 159)⁴

Považujem za povinnosť podeliť sa s čitateľom tejto recenzie o autorovu stručnú, až kruto presnú charakteristiku rokov 1970 – 1989: „*Normalizace byla vskutku dost hnusná, ale pod ní leželo cosi ještě horšího. Nuda, sprostota, průměrnost, nehybnost.*“ (s. 143) Niekoľkými slovami dokázal povedať to, na čo Milan Šimečka (a nielen on) potreboval priestor v rozsahu knihy. (Česká a slovenská verejnosť sa s touto analýzou mohla oboznámiť až po novembri 1989.⁵) Zaujalo aj Martínekovo kritické sebahodnotenie, ktoré zaradil do podkapitoly s príznačným názvom „Konec egoizmu, začátek individualismu“: „*Potřeboval jsem dobrých pět let nepravdělného setkávání s domorodci a s lidmi, kteří mne v odchodu předešli, než se potvrdila pravdivost rčení ‚Okolo záchoda chodě, nádše neujdeš‘, které Kolář připisoval Komenskému. Až do té chvíle jsem netušil, do jaké míry jsem poznamenán prostředím, z něhož jsem přišel. Naložen od narození v láku marxistického výkladu světa, považoval jsem vývoj k lepšímu za něco tak samozřejmé, že o tom není třeba uvažovat. Třebaže nejen já, ale ani moji předci si s totalitou nezdali, potřeboval jsem několik let, aby mi došlo, kolika předsudky jsem obdarován a za kolik lásek vděčím výhradně chuti zakázaného ovoce. Moje názory na arabskou civilizaci byli hotoové dávno předtím, než jsem promluvil s prvním Arabem.*“ (s. 149)

Sú knihy, ktoré človek prečíta, niečo si možno zapamätá a na zvyšok sa radšej usiluje rýchlo zabudnúť. „Francie a česká imigrace“ však do tejto kategórie určite nepatrí...

Peter Salner
(Ústav etnológie
a sociálnej antropológie SAV)

Poznámky:

1. Salner, Peter: Všetko je inak. In: Vrzgulová, Monika (eds.): *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020, s. 25 – 125.
2. Štyri rozhovory (tri z nich viedol S. Brouček, jeden L. Martínek) zaradili autori do samostatnej kapitoly v závere knihy.
3. Brouček v tejto súvislosti často používa termín „československý“ a občas konkretizuje slovenský prvok v tomto procese, reálne však má takmer bez výnimky na mysli emigráciu českú. Slovenský aspekt sa objavuje hlavne vo výsledkoch anket, ktorú analyzuje v podkapitole „Dělení Československa a Čechoslováci v Paříži“. Zvolený prístup mu nemožno vytknúť ako „jednostranný“, skôr ma mrzí, že v slovenskej etnológii nevidím systematický záujem o problematiku imigrácie.
4. Kalina, Ján L.: *Tisíc a jeden vtíp po 50 rokoch. Učebnica v-tipológie a ž'artizmu*. 3. preprac. a doplnené vydanie. Bratislava: Slovart, 2019.
5. Šimečka, Milan: *Konec nehybnosti*. Praha: Knihovna Lidových novin, 1990.

LUDEK KRČMÁŘ: POUTNÍ MÍST A MÍSTA ZVLÁŠTNÍ ZBOŽNOSTI NA SOKOLOVSKU. Sokolov: Muzeum Sokolov, 2020, 114 s.

Útlá kniha formátu A5 je výsledkom ďalšieho autorova mapovania poutných miest a miest zvláštní zbožnosti na území Karlovarského kraja, náležejúcich tentokrát výlučne do kompetence Plzeňské diecézy. Krčmářův záujem sa soustredil na okolie mesta Sokolova, tedy území, kde podobne jako v mnohých pohraničních oblastech proběhla po druhé světové válce razantní výměna obyvatelstva. Tato skutečnost způsobila spolu se změnou režimu v roce 1948 a devastací krajiny těžební činností zánik mnohých církevních památek (kostelů, kaplíček, morových sloupů, kalvárií a pouteven). V Krčmářově knize napočítáme dvacet pět zaniklých památek z celkového množství devadesáti zničených

i stávajících objektů, jež autor podchytil v třiačtyřiceti lokalitách. I zde postupuje stejně jako v předchozích publikacích, o nichž jsme informovali na stránkách NR (2020/3, 4) – kniha je koncipována jako katalog, místa jsou řazena v abecedním pořadí, novum představuje pouze seznam literatury uváděný za každým heslem. Celkový soupis literatury pak publikaci uzavírá.

V úvodu Krčmář předesílá celkovou charakteristiku sledovaného území, k níž dospěl na základě studia literatury i vlastního terénního výzkumu. Ve srovnání s jinými regiony konstatuje mimořádnou úctu prokazovanou Panně Marií, kterou zde nejvýrazněji zastupuje kult Panny Marie Chlumské, s ním pak spojenou oblibu mariánských sloupů a kapliček, představujících zastavení na pouti směřující do Chlumu sv. Maří u Kynšperka nad Ohří. Tomuto místu je také v katalogu věnováno nejvíce pozornosti. Socha Panny Marie Chlumské je zde představena jako jedna z nejstarších mariánských soch na našem území, zároveň pak jako nejstarší uctívaná socha Plzeňské diecéze. Její kopii lze nalézt již v samotném Chlumu, další kopie zdobily v minulosti kostely v Horním Slavkově, Kostelní Bříze, Kynšperku nad Ohří a Louce, sloup s její sochou stál kdysi u Kaceřova, lidové varianty se zachovaly jako části zaniklých objektů v Kaceřově a Smolnici. Malbu znázorňující tuto světicí lze vidět v kostele v Krajkové, Boží muka s jejím reliéfem v Kostelní Bříze. Madona je také zpodobněna na malbě hornického praporu uloženého v sokolovském muzeu. Panna Maria Chlumská má své zastoupení i v lidových pověstech. Autor jich zde uvádí několik včetně oné, již zaznamenal chebský humanista Pavel Niavis (1460–1517) a která se později stala podkladem pro oblíbenou romantickou hru Heinricha Cuna *Loupežníci na Chlumu* (*Die Räuber von Maria Kulm oder die Kraft der Glaubens*). Byla premiérována v pražském Stavovském divadle (1815) a zejména v Bavorsku a Rakous-

ku se udržela na repertoáru mnohých divadel až do konce 19. století.

Úcta v podobě kapliček však byla na Sokolovsku prokazována i dalším světcům – Čtrnácti svatým pomocníkům (Kynšperk nad Ohří, Tisová, Počátky), sv. Janu Křtiteli (Čistá), sv. Floriánovi (Lobzy, Horní Slavkov, Kynšperk nad Ohří), sv. Anně (Loket) a sv. Vojtěchovi (Sklená). Kaple nad Olovím zasvěcená sv. Josefovi připomíná hornickou minulost kraje. Autor také připomíná existenci zbožných bratrstev. Nejvíce jich působilo v samotném Sokolově, v Horním Slavkově bratrstvo škapulířové a sv. Josefa, v Jindřichovicích Panny Marie Utěšitelky, v Kraslicích Nejsvětějšího Tela Pane, v Kynšperku nad Ohří Nejsvětějšího svátku Božího Těla, v Lokti Panny Marie, v Nové Vsi Nejsvětější Trojice, ve Smrkovci bratrstvo Andělů Strážných.

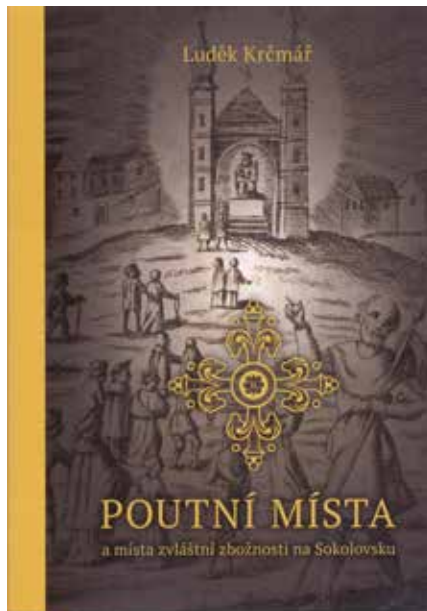
Jistým unikátem na území Plzeňské diecéze jsou kalvárie či Kristus na kříži, vzniklé povětšinou v první polovině 20. století. Takovým dílem je např. modlitební areál na Kreuzbergu u Krásna nebo kříž vyzdvížený zde na vrchu

Kühbühl, práce krásenského rodáka sochaře Williho Russe. I přes devastaci krajiny těžební činností a nízkou kredibilitu se Sokolovsko stalo v 90. letech 20. století významným střediskem kultu sv. Anežky České, historicky spjaté s Loktem. Světicí zde byla připisována záchrana města před vydrancováním francouzskými vojáky v roce 1742. K rozšíření kultu přispěl podstatnou měrou i Řád křížovníků s červenou hvězdou, působící nyní jak na tamější faře, tak i na nejvýznamnějším poutním místě regionu Chlumu Svaté Maří.

Autor rovněž upozorňuje na silný kult Nejsvětější Trojice (kostel v Nové Vsi, kaple nad Dolinou), který připomínají i početné trojiční sloupy (Horní Slavkov, Krásno, Kynšperk nad Ohří, Loket). Nechyběly však i morové sloupy (Horní Slavkov, Krajková, Kynšperk nad Ohří, Lomnice, Sokolov). Na druhé straně Krčmář konstatuje absenci „stop“ světců v krajině, jak je známe např. z jižního Plzeňska, rovněž tak i pramenů a studánek, z nichž je známa pouze studánka v Chlumu sv. Maří. Upozorňuje také na kopie uctívaných soch v expozici sokolovského muzea, jehož zřízení v 80. letech 20. století považuje za významný počín.

Kniha obdržela poněkud pochmurně vyhlížející obálku, což však na druhé straně dobře koresponduje s hornickou tradicí regionu. Standardních barevných fotografií se však čtenář dočká u každé lokality, černobílé fotografie či kresby nalezne naopak tam, kde se jedná o předválečnou dokumentaci objektů, jež později vzaly za své. Polohu menších sakrálních památek autor doplňuje jejich vyznačením na výřezech historických map. Jedinou vadou na kráse je použití málo kontrastní béžové barvy v popiskách objektů. Publikace je však v každém ohledu dobrým počinem, neboť přináší další informace o regionu, který v poválečném období stál dlouho stranou domácího etnologického bádání.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

JANA PONCAROVÁ – DITA PEPE: DĚVČATA PRVNÍ REPUBLIKY. Praha: Nakladatelství wo-men, 2020, 224 s.

„Ženy narozené za první republiky – navíc smýšlející podobně jako moje babička, pro kterou měly ideály pravdy, svobody a lásky skutečný význam – mě vždy přitahovaly. Toužila jsem odhalit, co se skrývá za důstojností, již tyto ženy neztrácejí ani ve vyšším věku. A hlavně mě zajímaly příběhy, do nichž se promítlo devět desítek let odžitých zkušeností získaných na pozadí odlišných politických režimů.“ Takto formulují autorky svůj záměr, který realizovaly v podobě graficky neotřelé a obsahově zdařilé publikace pražského Nakladatelství wo-men. Pro etnologu je kniha přitažlivá nejen žánrem literárního dokumentu, ale i tematikou ženských osudů, jimiž se spoluautorka Jana Poncarová zabývala již ve svých *Podbrdských ženách* (2018) a *Eugenii: Příběhu české hoteliérky* (2019).

Jedná se o portréty devíti žen narozených v rozmezí let 1925–1930, z nichž poslední zůstal v důsledku úmrtí jedné z respondentek nerealizován. Ženy spojuje stejná časová osa – narodily se a své dětství prožily v období první Československé republiky, dospívaly za protektorátu, do profesního života vstupovaly v bouřlivé době poválečných ekonomických a sociálních změn. Od 50. let se také – až na jedinou výjimku – datuje jejich manželství a následná péče o děti. Další léta jsou vyplněna povinnostmi v zaměstnání spojené se starostmi a péčí o rodinu, která se v průběhu času postupně rozrůstá o další generace.

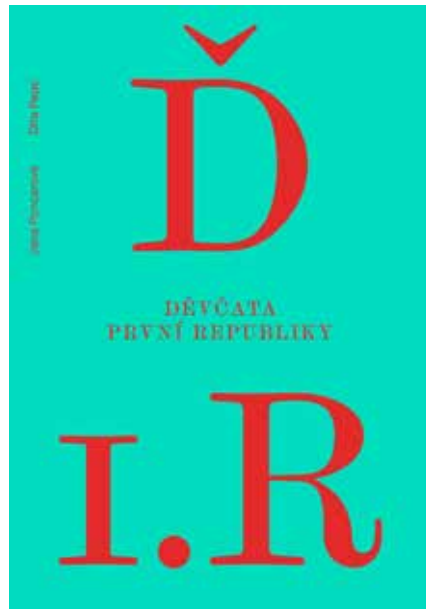
Kdybychom chtěli metodu obou autorek, spisovatelky a fotografky, vyjádřit terminologií folkloristů, nejspíše bychom ji označili jako nestrukturované narativní intervievy. Ženy byly dotazovány opakovaně v rámci několika setkání, povětšinou uskutečněných v jejich domácím prostředí, pouze u Anny Houškové (* 1928) v její oblíbené kavárně. Za Martou Sandtnerovou, někdejší členkou

operního sboru Národního divadla, se autorky vypravily do Prahy, do její rodné vily v Bubenči. V Plzni se postupně setkávaly s tamějšími rodačkami Annou Holou (* 1925), ženou evangelického faráře a někdejší zdravotnicí, dále básničkou, doktorkou filozofie a matkou šesti dětí Hanou Gerzanicovou (* 1928), s někdejší dobřanskou učitelkou Marií Hechtovou (* 1927) a nakonec s praprababičkou široce rozvětvené rodiny Annou Houškovou (1928). Další cesty vedly na Těšínsko. Alžběta Charbuláková (* 1930), žena hasiče, se celý život věnovala práci v zemědělství, rovněž tak Marie Myslikovjanová (* 1929), která byla podobně jako Eugenie Sztablová (* 1925) provdána za horníka. Obě posledně jmenované si protřpily bolest nad ztrátou synů. Přes různý původ a peripetie životního osudu mají všechny ženy jedno společné – pochovaly své muže, a to většinou již před mnohými lety.

Byť se autorky snažily dodržet jednotnou tematickou linii vedenou od rodného původu (prarodiče, rodiče) přes školní léta, válečné události, studium či vyučení, zaměstnání, vdavky, děti a je-

jich potomky, zábavu, ztrátu blízkých a nemoci až k současnému životu a náhledu na svět, jejich myšlenky se rozvíjejí a vážou vždy k oněm událostem, které v nich zanechaly nejvýraznější stopy. Zatímco plzeňské rodačky dokážou podrobně a do posledního detailu vylíčit strach z náletů a euforii z osvobození americkou armádou, jejich vrstevnice z opačného konce republiky ještě dnes s hrůzou vzpomínají na přestřelky a nepřehlednou situaci posledních válečných dnů. Pouze jediná z dotazovaných žen, H. Gerzanicová, emigrovala a většinu svého života prožila v Austrálii. E. Sztablová, pocházející z polské rodiny, a A. Charbuláková se naopak ve vzpomínkách dotkly situace na česko-polské hranici. Jako černá měra zůstal v mysli druhé z nich útek do vnitrozemí při obsazování Těšínského Slezska.

Dotazované ženy jednohlasně zdůrazňovaly vlastenectví, kladný vztah k mladé republice a jejímu prezidentovi, úctu k rodičům, rodinnou soudržnost, pospolitost, pracovitost. Méně hovoří o profesní kariéře, evidentně ji zastihují citové vazby k rodičům, partnerům, později k dětem a dalším potomkům. Pouze osud M. Sandtnerové je úzce spjat s divadlem. Společnou vlastností všech je nadhled a smíření s životním osudem, ať byl jakýkoliv: „*Na nic nečekejte a říkejte si: Teď jsem šťastná. V tomhle okamžiku*“ (M. Sandtnerová), „*Jsem vděčná, že nás Pánbůh ochraňuje*“ (J. Holá), „*Vím, že jsou těžké dny, ale zkusme se na život dívat z té lepší stránky*“ (A. Charbuláková), „*Nemůžu odpočívat ani chvíli, dělám vše možné, jsem zvyklá být pořád v akci*“ (H. Gerzanicová), „*Co s penězi, když není zdraví, ať mi zůstane alespoň zdravý rozum*“ (E. Sztablová), „*Starosti máte po celý život, pořád se něco děje, ale jakmile máte rodinu, jde hlavně o ni a ten zbytek si už nějak přeberete*“ (M. Hechtová), „*Měla jsem kolem sebe dobrý okruh lidí. I díky tomu jsem nakonec přežila smutné věci*“ (M. Myslikovjanová), „*I teď, když je mi přes devadesát, žiju pěkný život*“ (A. Houšková).

Text Jany Poncarové je provázen černobílými a barevnými fotografiemi vyňatými z rodinných alb, dále aktuálními portréty žen pořízenými Ditou Pepe, nakonec pak snímky dotvářejícími záliby a okolní svět dotazovaných žen (zahradka, kuchyňský kout, lesní zákoutí, interiér kavárny aj.). Na první pohled kniha zaujme grafickou úpravou – živou barevností, brokátovým listem na předeštlí a zaoblenými rohy stránek, tedy prvky, které v knihařské praxi dávno vzaly za své. Byť se nejedná o odbornou publikaci, je podnětnou motivací pro specialisty na orální literaturu. Nenabízí memoáry celebrit, ale žen, které se na jedné straně staly nechtěnými svědky války a politických převratů, na straně druhé nezastupitelnými aktéry intimní rodinné sféry.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

MARTA ULRYCHOVÁ – ROMAN MOUČEK (EDS.): SBORNÍK Z XIV. KONFERENCE GENIUS LOCI ROKYCANY 2018. Rokycany: Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, pobočka Západočeského muzea v Plzni, p. o., 2019, 130 s.

Spolek Genius loci českého jihozápadu uspořádal v roce 2018 hned tři mezioborová pracovní setkání, z nichž pak byly o rok později publikovány konferenční sborníky. V pořadí čtrnáctá spolková konference, konaná v Rokycanech 6. 1. 2018, byla věnována tématům spojeným s tzv. osmičkovými výročími. Sborník sestavený Martou Ulrychovou a Romanem Moučkem přináší devět příspěvků, zaměřených převážně na regionální historii západních Čech ve 20. století, s několika tematickými, prostorovými a časovými přesahy.

Štěpán Čadek z Muzea Českého lesa v Tachově v příspěvku *Tachovský rok 1918 aneb Malé město ve velké*

době předkládá a zasvěceně komentuje obraz života Němců v západních Čechách v přelomovém období našich dějin, a to zejména prostřednictvím obsahu lokálního tisku. Po exkurzu do historie tamějšího německého osídlení sleduje autor události roku 1918 na stránkách tachovského deníku *Der westböhmisches Grenzboten*, výběrově též plánského *Deutsche westböhmisches Stimmen* a stříbrského *Die deutsche Wacht an der Mies*a. Přestože dění v Tachově s ohledem na rozsah příspěvku přibližuje „pomocí exemplárních generalizací pro daný měsíc“, výsledkem je pozoruhodně plastický obraz. Kromě politických mezníků a válečných událostí lokální situaci výrazně formovaly potíže se zásobováním (potraviny, kuřivo, uhlí) a s nimi spojená kriminalita (krádeže na polích i ve venkovských domech) či nastupující zdravotní krize (tzv. španělská chřipka). Zejména v období žní region pocítil nedostatek pracovní síly. Atmosféru doby dokresluje kuriózní zákaz malování velikonočních vajec, aby nebylo plýtváno potravinami, zájem o houbářské kurzy z důvodu

vylepšení jídelníčku, nečekaný úspěch poslední válečné finanční sbírky či potíže s mládeží, která zůstala bez dohledu odvedených otců. S nelibostí sledoval místní tisk od září 1918 snahy říšských neněmeckých národů o samostatnost, podpořené mocnostmi Dohody, zejména americkým prezidentem Wilsonem, a pak samozřejmě i vyhlášení Československé republiky 28. 10. Neúspěšný byl nakonec pokus o německou autonomii v podobě deklarace provincie Deutschböhmen 29. 10., který v listopadu – v Tachově naštěstí pokojně – ukončil zárok české vojenské jednotky. Místní události kritického roku zklidnilo teprve svolání tachovského zastupitelstva k zachování míru ve městě.

Česko-německé vztahy se částečně odrážejí i v následujícím příspěvku. Historik Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici Jiří Fák zpracoval téma *Odraz „osmičkových výročí“ v „pomníkaření“ na Plzeňsku se zvláštním zřetelem k severnímu Plzeňsku*. Vlastní dlouholetou fotodokumentaci autor využil pro vytvoření přehledu a základní typologie pomníků, které nejčastěji připomínají padlé v první světové válce, následný vznik Československa a jeho politické osobnosti. K nejstarším patří stávající i zaniklé pomníky spojené se zrušením roboty (1848), další připomínají dramatické události konce první světové války (hladové demonstrace v Plzni, Rumburská vojenská vzpoura). Zajímavá je rekapitulace „obrazoborectví“ roku 1918 a let následujících, jež bylo namířeno zejména proti sochám Jana Nepomuckého a příslušníků habsburského rodu. Podrobně autor dokumentuje podobu pomníků obětem tzv. velké války, jejich atributy a výrobce, včetně pamětních desek v kostelích na převážně německém venkově na severozápadě regionu. S tématem úzce souvisejí pomníkové slavnosti (odhalování, slavnostní průvody, pietní akty) a jejich aktéři (řečníci, umělci, veteráni/pamětníci, mládež). Se vznikem pomníků autor rovněž registruje četné spory a kontrover-

ze. Zvláštní pozornost věnuje osudům bust a pamětních desek T. G. Masaryka či pamětní desky E. Beneše na jeho rodném domě v Kozlanech, jednak za protektorátu, jednak po roce 1948. S nadhledem komentovaný dějinný exkurz autor uzavírá zmínkou o peripetích realizovaných či plánovaných pomníků v tragickém, rovněž „osmičkovém“ roce 1968.

Vedoucí Státního okresního archivu v Rokycanech Hana Hrachová v příspěvku *Václav Poláček, Ignác Sigmund a Josef Babánek – první světová válka a převrat na pozadí jejich osudů* přibližuje životní příběhy tří ředitelů rokycanských škol, jež byly poznamenány tzv. velkými dějinami. Autorka představuje mnohstranné předválečné působení uvedených osobností v kulturním, politickém a hospodářském životě okresního města a jejich kariérní a soukromé komplikace či zvestupy po roce 1914, resp. 1918. Řídící učitel chlapecké obecné školy Václav Poláček (1859–1943), vedoucí osobnost rokycanského spolkového života, zejména aktivní sokol, se jako „rusofil“ dostal do konfliktu s vládnoucím režimem již na začátku války. Byl dokonce uvězněn za nedostatečnou loajalitu (nevyvěšení praporů po dobytí Varšavy a Lvangorodu 6. 8. 1915) a propuštěn teprve po závažném onemocnění jeho manželky 13. 1. 1916, následně byl suspendován a přeložen na obecnou školu do blízkého Mirošova. Návrat do vedení rokycanské školy i Sokola mu byl umožněn až po vzniku republiky. Jinou strategii v době války zvolil jinak odborně velmi zdatný první ředitel rokycanského gymnázia Ignác Sigmund (1864–1956). Podle dobových svědectví veřejně prorakousky vystupoval, „přeháněl nařizení příslušných úřadů“, a byl tak nátlakem studentů a rokycanské veřejnosti 2. 11. 1918 zbaven funkce a pak přeložen na gymnázium v Kutné Hoře. Teprve zde byla jeho někdejší loajalita Rakousku-Uhersku zapomenuta. Třetí zajímavou osobnost sledovaného období v Rokycanech představuje

dlouholetý ředitel hospodářské školy Josef Babánek (1863–1941), propagátor družstevnictví a moderních přístupů v rostlinné i živočišné výrobě, redaktor odborných zemědělských časopisů, navíc politik, poslanec zemského sněmu za agrární stranu a městský radní. Ten se stal v roce 1918 jako předseda okresního národního výboru vůdčí osobností převratu, a přímo tak ovlivňoval osudy výše jmenovaných kolegů. Poté působil jako poslanec Revolučního národního shromáždění a vysoký státní úředník, referent a inspektor zemědělských škol na Slovensku a Podkarpatské Rusi.

Jiné „osmičkové“ výročí inspirovalo vznik příspěvku muzikoložky a etnoložky Marty Ulrychové s názvem *Německé divadlo v Plzni v době Velké východní krize 1878* s podtitulem *Malá sonda do dějin plzeňského kulturního života 19. století*. Na základě denního tisku (večerníků Pilsner Fremden-Post a Pilsner Abend-Blatt) provedla autorka objevnou sondu do denního repertoáru dvou sezón plzeňského Německého divadla (Das deutsche Theater) v době, jež Rakousku-Uhersku přinesla sérii povstání i vojenských střetů na Balkáně a kterou stabilizoval teprve Berlínský kongres v roce 1878. Mobilizace před obsazením Bosny a Hercegoviny se personálním oslabením (vojenští odvedenci) i ekonomickými těžkostmi odrazila i v kultuře. Příspěvek přináší podrobný programový přehled divadla v sezónách 1877/1878 – 1878/1879 včetně pohostinských vystoupení, komentuje skladbu repertoáru, divadelní provoz, složení ansámblu i ohlasy na jednotlivá představení. Autorka zdokumentovala činnost dvou ředitelů divadla Carla Moseira a Carla Mathiase a některých sólistů. Německému divadlu v Plzni v tomto období nebyla předtím věnována větší odborná pozornost. Vzhledem k absenci jiných pramenů zvolila práci s ohlasy v německém menšinovém tisku (při vědomí jejich problematičnosti) jako příležitost k poznání důležité součásti dobového kulturního života města Plzně.

Další, rozsahem drobnější příspěvky ve sborníku se týkají starších i novějších regionálních dějin. Student Filozofické fakulty ZČU David Laštovka (*Historické regionální lékárny a hledání jejich specializace*) představuje dílčí výsledky výzkumu tří historických lékáren, U Bílého jednorozce v Klatovech, U Bílého jednorozce v Plzni a U Anděla strážce v Kralovicích. Historik a publicista Petr Kolář (*August Sedláček v Rokycanech*) na základě vlastního dlouholetého studia připomíná rok 1918 jako šťastné období v profesním i soukromém životě významné osobnosti české historiografie, zakladatele naší kasteologie. Vedoucí Muzea Středních Brd ve Strašicích Martin Lang (*Nová stálá expozice Muzea Středních Brd: Totální totalita – Lidové milice*) referuje o získání a zpřístupnění kompletního zařízení tzv. síně tradic někdejších Západočeských kaolinových závodů v Horní Bříže v muzejní expozici věnované lidovým milicím. Studentka Fakulty humanitních studií UK Lucie Marková (*Život alternativních hudebníků v Plzni v éře tzv. normalizace*) předkládá výsledky svého terénního výzkumu mezi členy alternativních kapel působících v západočeské metropoli v 70. a 80. letech 20. století. Pozornost zaměřila především na rekvalifikační přehrávky, jimž se museli hudebníci podrobovat. Ivi Zajedová z Fakulty sociálních věd UK (*100 let od vyhlášení Estonské republiky*) využila „osmičkové“ výročí k připomenutí historických předělů a symbolů estonské státnosti v současné kulturní politice této pobaltské republiky.

Editorka Marta Ulrychová na závěr shrnula dojmy účastníků rokycanské konference, která podle ní znovu potvrdila zájem odborníků z regionálních institucí o inspirativní výměnu poznatků a mezioborovou spolupráci. Trvalým dokladem obdivuhodné aktivity spolku Genius loci českého jihuozápadu je i posuzovaný, informacemi nabitý konferenční sborník.

Zdeněk Vejvoda
(Etnologický ústav AV ČR)

DAGMAR MARTINKOVÁ (ED.): ČÍ-TANKA (NEJEN) PRO VOLYŇSKÉ ČECHY. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, z. s., 2020, 340 s.

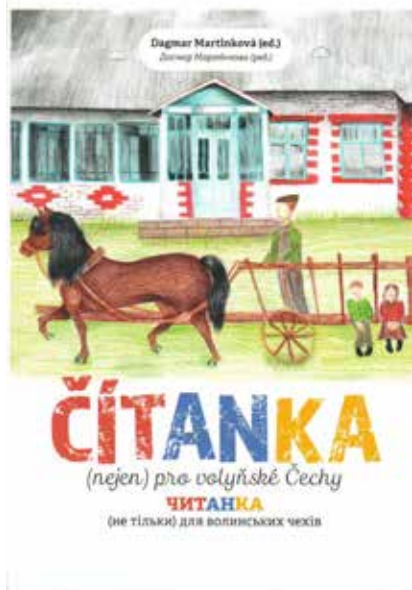
Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, z. s., je aktivní členskou základnou volyňských Čechů z oblasti bývalého Sovětského svazu, kteří na základě mezinárodních dohod přesídlili do země svých předků v dozvucích druhé světové války. Krátce po usazení vojáků Svobodova 1. československého armádního sboru na domovské půdě došlo v roce 1946 k založení uskupení, které neslo název Svaz Čechů z Volyně se sídlem v Žatci. Tento spolek se však svou činností a ideologickým směřením příliš nehodil tehdejší vládní garnituře a došlo tak po krátkém fungování k přerušení jeho činnosti v roce 1958. K navázání kontaktů a spolupráce jednotlivých regionů pod společným zastřešením organizace došlo posléze až ve svobodném ovzduší roku 1990, tentokrát pod označením Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel (SČVP), které vyvrcholilo uspořádáním I. konference SČVP dne 14. září 1991. Od té doby dochází takřka k nepřetržitě kontinuální organizační práci a setkávání členů, laických i profesních zájemců o problematiku a přátel na společných zájezdech, konferencích, výstavách a při dalších příležitostech.

Ani tento rok, přestože se s ohledem na epidemiologickou situaci v mnohém lišil od let minulých, nebyl výjimkou a práce předsednictva a jeho komisí neustala ani v době celosvětové pandemie. Kromě mnoha jiných publikačních počínů přišla na svět dlouho připravovaná a očekávaná publikace, která má za cíl utvořit most mezi dvěma světy – současností a historií a překlenout propast dvou jazyků – češtiny a ukrajinštiny. Zaměřena je především na mladou generaci, která je vnímána ve Sdružení jako neopominutelný prvek zajišťující nejen kontinuitu generací a vstřebávání historických a osobních svědectví od genera-

ce předešlé a transferem paměti událostí, které nesmí být nikdy pro svou společenskou závažnost zapomenuty, ale i jako nositelka nových začátků a udržitelnosti fungování společenství v časech budoucích. Protože, a toho je si členská základna Sdružení dobře vědoma, konkurovat digitálním technologiím u současné mladé generace není věc snadná. A přitáhnout její pozornost k historii, dávno minulé, o které se ani ve většinové dospělé populaci příliš nehovoří, je úkol ještě obtížnější. Společenská základna SČVP, ač je opravdu široká a stabilní, se pomalu ale jistě s postupujícím věkem jejích jednotlivých členů ztenčuje. A tak se rozhodla předsedkyně SČVP Dagmar Martinková, vyjma jejích dalších aktivit zaměřených na mladé potomky volyňských Čechů, sestavit z několika málo textů *Čítanku (nejen) pro volyňské Čechy*, která měla původně sestávat jen z několika málo vyprávění v českém a ukrajinštině. Jakkoli byl původní záměr skromný, výsledek předčil veškerá očekávání. Plánovaná stopadesátistránková knížička se rozrostla na úctyhodných 340 stran a vyšla na začátku

září roku 2020. Publikace je rozdělena do osmi kapitol s texty samotných členů Sdružení SČVP, ale i autorů zvenčí. Doplněna je také články ze starých ročníků periodika *Věrná stráž*, které Sdružení vydávalo v letech 1946–1951, nově pak též ze *Zpravodaje*, který začal vycházet periodicky od roku 1991. Vizuální přitažlivost dvojjazyčnému zpracování textu dodávají bohatě ilustrované stránky spolu s řadou fotografií z archivu jednotlivých pamětníků. Samotný obal čítanky zdobí dětská kresba Kristýny a Zuzany Kadavých, které zpodobnily rodný dům svého dědečka v ukrajinském Kvasilově. Některé ilustrace v čítance vznikly také jako dětské kresby na letním táboře Mladý Volyňák, pořádaném SČVP, jiné zase u samotných krajanů na Ukrajině.

Obsah knihy se odvíjí jak od historie a událostí spjatých s osudy volyňských Čechů, tak s tradičními výročními obyčejí a vzpomínkami spojenými s původním místem bydliště, tedy s rurálním prostředím tehdejší Volyňské gubernie na Ukrajině. V první kapitole, nazvané „Střípky z českých dějin“, se děti seznámí s několika osobnostmi významnými pro českou kulturu. Na krátký historický exkurz navazuje kapitola s názvem „Je dobré vědět něco o volyňské historii“, která ve zkratce přibližuje několik základních faktů volyňské problematiky. V první řadě se děti dozví, kdo to je volyňský Čech a jak ke svému pojmenování přišel, kdo a proč nabídl českým osadníkům možnost kolonizace ukrajinského venkova, jak se na Ukrajině žilo, léčilo, jaký nelehký osud s touto zemí, jejíž byli součástí, Češi sdíleli. Následuje poměrně obsáhlá kapitola s názvem „Všední a sváteční dny na Volyni“, které uvádí vyprávění již zesnulého Josefa Řepíka, který jako jeden z mála obyvatel přežil na Ukrajině vypálení Českého Malína. Z jeho vzpomínek se dozvíme, jak vypadala běžná snídaně a jak se pekl chléb, jak se slavily Vánoce, ale i jak se život změnil v době německé okupace. V dalších krátkých vyprávěních se dočteme o školském systému, práci ve vojenské správě

vě lesů, o odlišnostech ve vánočních a velikonočních zvycích Čechů a jejich ukrajinských sousedů, o pranostikách vztahujících se k ročním obdobím, o rybě v mrkvi či o bramborovém salátu s fazolemi a červenou řepou. Čtenáři se tak na malou chvíli ocitnou v zaprášených saních, za svátečně prostřeným stolem za svitu hořících svíců, za okamžik ve stáji či v chlévě, na poli či na chmelnici. V kapitole „Jak bylo za první světové války“ se dočteme, jak vyhladovělí vojáci brali zavděk upečenými jablky přímo na stromech zahrad u vypálených hospodářských budov, ale i fakta a známá jména vážící se k začátku organizování čs. odboje. V navazující části s názvem „Jak to bylo za druhé světové války“ nalezneme obdobnou strukturu jednotlivých příběhů a vzpomínek propletených historickými fakty. Následující kapitola „Vzpomínky na české vesnice na Volyni“ nás provede počátky a životem v obci Kvasilov, těžkými začátky v osadě Staré Teremno, vznikem Stromovky, vzpomínkami na obec Vysoká a Martinovku, projdeme se také obcí Kupačiv. Struktura čítanky kopíruje život a dějinné události volyňských Čechů postupně spěje ke svému závěru, a tak se v kapitole nazvané „Návrat do vlasti a usídlování“ dozvídáme o přípravách na cestu před samotným zahájením reemigrace v roce 1947 i o samotném transportu. Publikace je zakončena náhledem do života volyňských Čechů, kde se čtenář v části nazvané „Jak je to dnes“ podívá na návštěvu k Čechům žijícím na Ukrajině, konkrétně do Žitomirského spolku volyňských Čechů a do Matice volyňské v Lucku. Několik slov je také věnováno samotnému Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.

Čítanku vnímám jako přínosné dílo vyplňující důležitou mezeru v mezigeneračním přenosu informací zaobalených do čtivé formy vzpomínek samotných pamětníků. Délka a obsahová srozumitelnost jednotlivých vzpomínkových vyprávění v kapitolách je dobře promyšlená a přizpůsobená malému čtenáři prv-

ního a částečně i druhého stupně školy, své si v něm najdou i starší generace. Záměrem editorky Dagmar Martinkové, která se myšlenkou na čítanku zaobírala několik let, bylo oslovit nejen nejmladší generaci volyňských Čechů a přivést je k dotazům směřovaným ke starší generaci, tedy k jejich prarodičům, ale i vyslat vzkaz se zájmem o spolupráci těm krajanům, kteří své životy, nejčastěji ve smíšených rodinách, spojili se životem na Ukrajině a v zemi plné vzpomínek současných přesídlenců již zůstali. Zda a jak se jí tento nelehký úkol podařilo vyplnit, nechť posoudí každý čtenář po svém, z mého hlediska se jedná o hodnotné dílo, které doporučuji alespoň k nahlédnutí.

Veronika Beranská
(*Etnologický ústav AV ČR*)

GERDA LECHLEITNER – CHRISTIAN LIEBL (EDS.): FRANTIŠEK POSPÍŠIL'S RECORDINGS FROM THE SLOVÁCKO AND HANÁ REGIONS (1910). Sound Documents from the Phonogramarchiv of the Austrian Academy of Sciences. The Complete Historical Collections 1899–1950. Series 18. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2019, zvukové a datové CD.

Dnešní digitální doba umožňuje v nebyvalé míře zveřejňování historických zvukových nahrávek uložených dosud v archivech různých institucí. Veřejnost se prostřednictvím edicí těchto zvukových pramenů může seznámit s celou řadou již zaniklých kulturních projevů. Lze k nim zařadit i nahrávky lidových písní prezentované jejich původními nositeli a pořízené přímo v terénu. Na rozdíl od písemných zápisů, které umožňují jen velmi nepřesné zachycení jak písně, tak lidového zpěvu, jsou zvukové záznamy zásadním pilířem ke studiu hudebního folkloru. Zvláště pak, když se jedná o jednu z nejstarších záznamů natoče-

ných na našem území. K nim patří veřejnosti dosud prakticky neznámé fonografické nahrávky etnografa Františka Pospíšila (1885–1958) pořízené roku 1910 v několika moravských obcích. Z řady důvodů zůstaly dosud ve stínu nahrávek vzniklých díky aktivitám Leoše Janáčka a jeho spolupracovníků Františky Kyselkové a Hynka Bíma v letech 1909–1912 (slovenské písně zaznamenané v oblasti Strážovských vrchů, Javorníků a okolí Terchové a od slovenských sezónních dělnic na Moravě, lidové duchovní a světské písně zachycené ve slováckých Vnorovech) a výzkumům muzikologa Otakara Zicha z roku 1909 (dudácká muzika z Chodska a jihočeských Blat) – obojí v rámci projektu *Das Volkslied in Österreich*.

Vídeňský Fonogramový archiv Rakouské akademie věd (Phonogramarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), v jehož fondech jsou Pospíšilovy nahrávky uloženy, patří k nejstarším institucím svého druhu na světě. Pořizování a uchovávání zvukových záznamů hudby i mluveného slova prakticky ze všech kontinentů bylo započato již v roce 1899, přičemž nejstarší zvukové dokumenty představují fonografické nahrávky, v menší míře pak gramofonové desky. Historickou sbírku shromážděnou do nástupu záznamu na magnetický pás v roce 1950 tvoří přibližně čtyři tisíce nahrávek z nejrůznějších kulturních a sociálních prostředí. Jejich jedinečný význam dokládá skutečnost, že byly zapsány do seznamu UNESCO Paměť světa. Od roku 1999 je tento zvukový archiv postupně digitalizován a edičně zpracováván. V roce 2019 přistoupila tato instituce prostřednictvím editorů Gerdy Lechleitnerové a Christiana Liebla také k vydání Pospíšilových nahrávek, a to na dvou CD – zvukovém a datovém.

Zvukové CD obsahuje patnáct stop, které odpovídají obsahu patnácti fonografických válečků nahraných Pospíšilem během letních prázdnin roku 1910 ve slováckých obcích Ježov, Vlčnov

a Strání a také na Hané, v jeho rodných Skašticích. Jejich stopáž je limitována technickými možnostmi tehdejších voskových nosičů, na které bylo možné zachytit maximálně dvě minuty záznamu. První dvě stopy obsahují milostné písně *Mařenko, Mařenko, proč ty tak tvrdě spíš* a *Ó jak je to těžká věc*, které zazpívala dvacetiletá Antonie Zelinková z Ježova. Ve Vlčnově bylo nahráno pět fonografických válců s písněmi *Chodíme, chodíme křížem po dědině* (zpěv Marie Koničková, 22 let), *Poslyšte, panny, též i mládenci* (zpěv Rozálie Machálková, 21 let), *Šly děvčata silnicí* (zpěv Františka Hanáčková, 22 let), *To vlčnovské pole pěkně rozorané* (zpěv Rozálie Machálková a Kateřina Šenková, 23 let) a *Kde si, milá, kde si byla* (zpěv Františka Hanáčková a Kateřina Šenková). Početně nejvíce jsou zastoupeny záznamy ze Strání, především pak písně vázané na fašankovou obchůzku – *Horenka, hora, zelená hora; Spánembohem temu domu; Gajdoš, gajdoš; Ej, gajdošu, gajdošu; Pod šable, pod šable; Kadě gajdoš gajdy vláci; Pod horů jatelinka; Három, fárom, pod močárom; Dneska je fašanek, zitra je konec; Ej, gajdence, gajdence; Ej, chodíme, chodíme; Hora, hora, dvě doliny; Tancoval tustý s tustú; Vlk s kozů tancuje; Ej, gajdošku s gajdami; V jednej díri netopíri* (zpěv Josef Zámečník, 20 let), *Hop, děvča, marijáš; Ej, Katerinko, Kačo; Pod šable, pod šable; Nechod' ty k nám z Podola, Janičku; Kamaráde, bratě, nechod' k méj galance* (zpěv Martin Zámečník, 26 let). Ženský zpěvní projev reprezentují milostné písně *Studená rosenka tej noci padala; Zajdi mi, slnečko, vyjdi mi, měsíček* (zpěv Magdalena Zámečnicková, 23 let), *Z uprimného srdca vyrostel strom; Prídi ňa, šohajko, dnes večer potěšit* (zpěv Kateřina Bruščíková, 22 let, Anna Zámečnicková, 25 let).

První CD uzavírají dvě vyprávění v hanáckém dialektu (o králi Ječmínkovi a o robotě), které Pospíšil zachytil ve Skašticích u tehdy šestasedmdesátiletého Josefa Molčíka.

Jde zřejmě o nejstarší nahrávku lidového vyprávění z našeho území. Nutno dodat, že ve srovnání např. s dochovanými fonografickými nahrávkami Janáčka a jeho spolupracovníků, které byly poškozeny jednak častým přehráváním již krátce po svém vzniku, jednak později degradací materiálu způsobenou mj. uložením v nevyhovujících klimatických podmínkách, jsou Pospíšilovy záznamy velmi kvalitní.

Datové CD obsahuje v pěti složkách písemné a fotografické dokumenty, které posluchače detailně seznamují s okolnostmi vzniku nahrávek a jejich digitalizací. Na nich se kromě rakouských editorů podílely také přízvané odbornice z moravské strany – Lucie Uhlíková z brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, jejímž úkolem byla zejména transkripce nahrávek a jejich popis, a Hana Dvořáková z Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, která objasnila okolnosti vzniku fotografií jednotlivých zpěváků, jež byly pořízeny při Pospíšilově fonografickém nahrávání a jsou dnes uloženy v MZM. První složka nejprve přináší obecnější informace o historické sbírce vídeňského Fonogramového archivu z let 1899–1950 včetně hlavních edičních pravidel. Následuje předmluva editorů, v níž připomínají, že Pospíšil kromě výše uve-

dených nahrávek pořídil v témže roce (1910) i sedmáct záznamů mluveného slova a zpěvu moravských Chorvatů z Mikulovska (dnešní obce Dobré Pole a Jevišovka), které byly v ediční řadě vídeňského Fonogramového archivu publikovány již v roce 2009 (v řadě 11/1). Pospíšilovu spolupráci s Fonogramovým archivem přibližuje následující příspěvek G. Lechleitnerové. Zaměřuje se na jeho práci v terénu a srovnává je se shodným zájmem rakouského etnografa Rudolfa Trebitsche (1876–1918), který na počátku 20. století pořizoval záznamy např. Inuitů v Grónsku či obyvatel v keltsky mluvících regionech nebo v Baskicku a jehož nahrávky s přiloženou písemnou dokumentací jsou rovněž součástí fondu vídeňské instituce. Studie H. Dvořákové pak seznamuje nejen s Pospíšilovou fotografickou dokumentací pořízenou během natáčení, ale také s počátky jeho zájmu o etnografii, dialektologii, fonetiku a o technické novinky v podobě metod záznamu lidského hlasu. Pospíšil totiž vyšel vstříc Janáčkovu požadavku, aby k zaznamenané písni (ať už notačně, nebo pomocí fonografu) fotografoval zpěváka přímo při zpěvu. V případě zvukového záznamu bylo však nemožné, aby obsluha fonografu zároveň pořizovala fotografie, a tak Pospíšil využil služeb amatérského fotografa Karla Dvořáka (snímky moravských Chorvatů) či svého tehdejšího učitelského kolegy Františka Pittnera (snímky z Vlčnova a ze Strání). Pospíšil později působil v etnografickém oddělení MZM a fotografie se tak dostaly do brněnských sbírek, písemnou dokumentaci (tzv. protokol ke každému zvukovému snímku) však odevzdal spolu s fonografickými válci do Vídně. Obě skupiny dokumentů tak propojila až práce na edici zvukových nahrávek. O těch se z dnešní perspektivy rozepsala ve svém příspěvku L. Uhlíková. Upozorňuje mj. na dialektologické nesrovnalosti v Pospíšilově přepisu textu písní, především však nastoluje klíčovou otázku dialektu v lidové písni. Již sběratel František Sušil v první polovině 19. století totiž

upozornil na fakt, že písňové texty často neodpovídají dialektu lokality, v níž byly zapsány. Potvrzují to také Pospíšilovy záznamy písní z Vlčnova a ze Strání, kde je počet výrazů odlišujících se od místního dialektu velmi vysoký. L. Uhlíková se dále podrobněji věnuje písním k tanci *podšable*, které Pospíšil zaznamenal ve Strání v souvislosti s přípravou studie o mečových tancích, zamýšlí se ale také nad jeho volbou interpretů, prostředím nahrávání a úrovní Pospíšilova notového zápisu, který v některých případech vykazuje množství chyb. Sběratel si vybral věkem mladé osoby (prakticky své vrstevníky – na rozdíl od záznamů generace starších moravských Chorvatů), zachytil mužský a ženský sólový zpěv, stejně tak dvojhlas (v terciích). Zajímavé je frázování zpěváků, které doznalo v průběhu 20. století i vlivem šířícího se folklorního hnutí výrazných proměn. Závěr první složky obsahuje technické poznámky Franze Lechleitnera a podrobný popis s komentářem a odkazem na protokol všech nahrávek, zpracovaný L. Uhlíkovou.

Druhá složka přináší skeny protokolů (předtištěných formulářů ručně vyplněných Pospíšilem), tedy podrobnou původní písemnou dokumentaci ke každé

nahrávce: jméno a příjmení zpěváka, pohlaví, věk, zaměstnání, místo narození s označením vyššího územněsprávního celku, bydliště rodičů s označením jejich domoviny, údaje k samotné nahrávce – počet otáček za minutu, datum a místo natáčení, lokalitu písně, jazyk – dialekt, údaj, zda jde o vokální, nebo instrumentální hudbu, dále transkripci písně s poznámkou jména přepisovatele, jeho zaměstnání a rodného jazyka. K tomu navíc Pospíšil připojil výřez z fotografie zachycující dotyčného zpěváka.

Třetí složka obsahuje opět všech patnáct nahrávek, tentokrát ve formátu mp3. Čtvrtá složka přináší devět fotografií Františka Pospíšila a Františka Pittnera pořizených během natáčení ve Vlčnově, Skašticích a Strání (zde při natáčení a v průběhu fašankové obchůzky s tancem *podšable*) s detailními popisky jednotlivých osob na fotografiích a s odkazy na čísla protokolů. Poslední pátá složka pak obsahuje tři dodatky: známou fotografii tanečníků ze Strání s gajdošem Adamem Krchnavým, pořízenou při předvádění tance pro Pracovní výbor pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku v srpnu 1906 ve Strání (na níž je zachycen také Janáček), správný notový přepis dvou písní

chybně notovaných Pospíšilem, a konečně nahrávku písně *Studená rosenka* z fonotéky Etnologického ústavu AV ČR, kterou v roce 1955, tedy téměř půlstoletí po Pospíšilovi, pořídil ve Strání etnomuzikolog Jaromír Gelnar. Srovnání obou záznamů ukazuje, že zpěvní tradice se v této obci uchovala poměrně neporušeně až do druhé poloviny 20. století.

V Rakousku vydaná edice je v České republice v knihovnách prakticky nedostupná, zakoupit si ji lze přímo ve Vídni, anebo si ji objednat online v nakladatelství Rakouské akademie věd (<http://verlag.oeaw.ac.at>) v sekci produkty – CD.

Vydání zvukových nahrávek Františka Pospíšila představuje důležitý a záslužný počín. Edice je zpracována příkladným způsobem a zájemce o tuto problematiku získá mnoho zajímavých poznatků. Záznamy jsou cenné nejen svou technickou kvalitou a tím, že patří na našem území k nejstarším záznamům zpěvu lidových písní. Především však umožňují nahlédnout do interpretace tehdejších zpěváků a vnímat její proměny v souvislosti s vývojem hudebního folkloru v průběhu minulého století.

Petr Číhal
(Slovácké muzeum
v Uherském Hradišti)

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2021

(Revue für Ethnologie 1/2021)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

Revue für Ethnologie 1/2021 öffnet das Thema „Zwangsmigration“. Tomáš Dvořák liefert eine Betrachtung der demographischen Problematik im Kontext der nationalen Minderheits- und Migrationspolitik nach dem Ende der Hauptwelle der erzwungenen Aussiedlung der deutschen Bevölkerung (*Die Eheschließung als eine Lebensstrategie im Räderwerk der Migration in der Nachkriegszeit am Beispiel der Region von Jáchymov in den Jahren 1949-1950*). Sandra Kreisslová und Jana Nosková beschäftigen sich mit der Zwangsmigration der deutschsprachigen Bevölkerung nach dem Kriegsende und mit ihrer Reflexion in den von den Heimatvertriebenen publizierten Zeitschriften (*Mediale Repräsentationen der Zwangsmigration der Deutschen aus den Böhmisches Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg in der Publizistik der Heimatvertriebenen am Beispiel der Periodika Aussiger Bote und Brünnner Heimatbote*). David Kovařík konzentriert sich auf die Problematik der Umsiedlung der ausgewählten Bevölkerungsgruppen in den Jahren 1904-1954 aus den Gebieten, welche die Armee als Truppenübungsplätze in den Böhmisches Ländern genutzt hat (*Truppenübungsplätze als Schauplätze der Zwangsmigration in den Böhmisches Ländern und ihr Kommemorieren*). Anhand der Oral-History-Methode erklärt Josef Šuba die Situation einer konkreten mährischen Ortschaft, die als Konsequenz des Ausbaus eines Stausees verschwunden ist (*Der Untergang von Mušov aus der Perspektive seiner ehemaligen Einwohner*).

Im Beitrag „Zum Tod des Filmregisseurs Karel Vachek“ gedenkt die Rubrik „Rückblicke“ die Spur dieser Persönlichkeit in der Historiographie der Ethnologie (Autorin Martina Pavlicová). Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen der Ethnologin Mirjam Moravcová (geb. 1931), des Ethnologen Peter Salner (geb. 1951), und der Musikologin Jarmila Procházková (geb. 1961); die Chronik publiziert auch zwei Nachrufe: auf den Musikfolkloristen, Rundfunkredakteur und Dramaturgen Ondrej Demo (1930-2020) und auf die Editorin der Volksprosa Eva Kiliánová (1930-2020). Sonstige regelmäßige Rubriken bringen Berichte über Ausstellungen und fachspezifische Projekte, und Rezensionen neuer Bücher.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2021

(Journal of Ethnology 1/2021)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnology 1/2021 deals with the theme “Forced Migration”. Tomáš Dvořák submits a view of the demographic issue in the context of the national and migration policy after the end of the main wave of the forced displacement of German residents (*Marriage as a Life Strategy in the Cogs of Post-War Migrations, on Example of the Jáchymov Area in the Years 1949-1950*). Sandra Kreisslová and Jana Nosková pay attention to the post-war forced migration of German-speaking inhabitants and the reflection thereof in magazines published by those displaced (*Media Representation of Post-War Forced Migration of Germans from Czech Lands in Journals of this group, on Example of Magazines Aussiger Bote and Brünnner Heimatbote*). David Kovařík focusses on displacement of selected groups of inhabitants in the years 1904-1954 from areas which were used by the army as military training areas in the Czech lands (*Military Training Areas as Scenes for Forced Migrations in the Czech Lands, and Their Commemoration*). Josef Šuba applies the method of oral history to explain the situation of a particular South-Moravian location which disappeared as a consequence of the construction of a water reservoir (*The Extinction of Mušov from the Perspective of the Former Inhabitants*).

In the article “On the Decease of Film Director Karel Vachek”, Review Section commemorates the trace of this personage in the historiography of ethnology (author Martina Pavlicová). Social Chronicle publishes congratulations to the jubilees of the ethnologist Mirjam Moravcová (born 1931), the ethnologist Peter Salner (born 1951), and the musicologist Jarmila Procházková (born 1961); it also publishes two obituaries: for Ondrej Demo (1927-2020), a musical folklorist, and radio editor and dramaturge, and for Eva Kiliánová (1930-2020), an editor of folk prose. Further regular columns include reports on exhibitions and scholarly projects, and reviews of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2021, ročník XXXI

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA:

PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Novotný, Ph.D., doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA:

prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková
Redaktorka: Martina Pavlicová
Tajemník redakce: Petr Horehled
Překlady: Zdeňka Šafaříková
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 31. 3. 2021
ISSN 0862-8351 (Print)
ISSN 2570-9437 (Online)
MK ČR E 18807

**NU
LK**